

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: BIBÓ LAJOS: *Sándor Sándor.* • KODOLÁNYI JÁNOS:

Az európai élet és Knut Hamsun. • NAGY BERTA:

Boriska a lejtőn. • MISKOLCY GYULA: *A horvát kérdés és a délszláv állam gyökerei.* • NÉMETH LÁSZLÓ:

Emberi színjáték. (Regény.) • BARTALIS JÁNOS, GULYÁS PÁL, SIMON

GYULA: *Versek.* • **Elvek és művek:** *Egyedül.* • Molnár Ferenc

az író és az ember. • *Szabadon.* • *Újfrancia leíró nyelvtan.* • *Az*

örökszép Róma. • *Galambot várok.* • **Szemle:** *Színházi szemle.* •

Képzőművészeti szemle. • *Zenei szemle.* • *Magyar folyóiratszemle.*

1929. ÉV

AUG. 1-15.

15-16. SZÁM

VII. ÉVFOLYAM

ÁRA 2 PENGŐ

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

NAPKELET

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT.

Havonta kétszer, 1-én és 15-én jelenik meg, számonként 80 oldal terjedelemben.

Előfizetési ár:

Negyedévre	10.— pengő
Tisztviselőknék	7.50 „
Külföldre egész évre	48.— „

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL:

Budapest, I., Döbrentei-utca 12. • Telefon: Aut. 534—32.

Postatakarékpénztári számla: Magyar Irodalmi Társaság, szám: 52.901.

Főbizományos PFEIFER FERDINÁND (Zeidler Testvérek) nemzeti könyvkereskedése

Budapest, IV. ker., Kossuth Lajos-utca 7. sz. * Telefon: Aut. 857—30.

TARTALOM:

	Lap		Lap
Bibó Lajos: Sándor Sándor	121	Miskolcgy Gyula: A horvát kérdés és a délszláv állam gyökerei	176
Bartalis János: Köszönés Istennek. (Vers)	142	Simon Gyula: Litánia falun. (Vers)	179
Kodolányi János: Az európai élet és Knut Hamsun	143	Németh László: Emberi színjáték. (Regény)	180
Gulyás Pál: Tékozló. (Vers)	158	Simon Gyula: Hajnali harangszó. (Vers)	223
Nagy Bertá: Boriska a lejtőn	162		

ELVEK ÉS MŰVEK:

Juhász Géza: Berda József: Egyedül	224	Fábián István: Eckhardt Sándor: Újfrancia leíró nyelvtan	227
—X.: Halmi Bódog: Molnár Ferenc az író és az ember	224	F. Z.: Mészáros Sándor: Az örök-szép Róma	228
Farkas Zoltán: Lanátor Pogány Ferenc: Szabadon	226	Majthényi György: Mihályi Ödön: Galambot várok	229

SZEMLE:

Rédey Tivadar: Színházi szemle	231	Prahács Margit: Zenei szemle	236
Farkas Zoltán: Képzőművészeti szemle	233	K. B. O.: Magyar folyóiratszemle	239

A Napkelet t. olvasóközönsége egyben
PFEIFER FERDINÁND
(ZEIDLER TESTVÉREK)
nemzeti könyvkereskedésének
a «Napkelet» főbizományosának
BUDAPEST, IV., KOSSUTH LAJOS-U. 5.
vásárlója is.

Kérjük vásárlásainál a Napkeletre hivatkozni!

Dreher-Maul

csokoládé,
csokoládédesszert,
mártógyurma (tortába)

a hölgyek legkedvesebb cikke!

SÁNDOR SÁNDOR.

I.

ELSŐ ELEMIBEN, kiváltképp olyan iskolában, ahol nagyobbbrészt tanyáról beköltöztetett gyerek kerül össze, rendszerint ellenségeskedéssel kezdik a kölykök. Előbb beverik egymásnak a fejét s amikor így eleget tettek a virtusnak, szépen megszeliődnek, következik a kergetés, utána a gombozás és október végére, amikor beköszönt az őszi és az esős idő, olyan lárma és olyan kacagás veri fel a tantermek csöndjét, hogy reng bele az egész iskolaépület.

Sándor Sándor balszerencséje ott kezdődött, hogy a gyerekek sehogy se értették a nevét. Becsületes, rendes neve volt mindegyiknek, az egyiket Patkósnak, a másikat Tandarinak, a harmadikat Rákosnak hívták s sehogy sem fért a fejükbe, hogy valakinek a vezetékneve helyett is keresztnevet adjanak a szülők.

S mivelhogy már nem is október, hanem tavasz felé járt az idő, odakint pedig zápor szaladt át a városon, egy napon, amikor kint megszólalt a csengő és a tanító elhagyta a tantermet, az egész osztály neki-esett Sándor Sándornak. A Rákos gyerek rávetette magát, elgáncsolta s amikor Sándor Sándor hasra nyúlt a katedra előtt, Rákos elkiáltotta magát :

— Kicsi rakás nagyot kíván! . . .

Ráugrott Sándor Sándorra, a többiek pedig ő rá s a következő pillanatban már vagy huszan hemperegtek egymáson sivalkodva a földön.

Sándor Sándor szorult legalul és fuldokolva ordított :

— Jaj! Jaj! Megfulladok! . . .

Rákosnak sikerült kisiklania a gomolyag alól s effölötti örömeiben, de meg azért is, mert tetszett neki Sándor Sándornak a kapálódzása, kacagva feltágott a katedrára és most már onnan dobta rá magát a legfölül kiabáló gyerek hátára.

— Ujj! . . . — kiáltott.

— Ujj! . . . — nyekkentek azok, akik alól szorongtak.

Sándor Sándor már levegő után kapkodott és kezdett kékülni :

— Jaj! — sírt. — A mellyem!

Kacagtak, valaki elkiáltotta magát :

— Húzzátok ki!

Márman is ugrottak, megragadták Sándor Sándornak a jobb lábát s ráncigálni kezdték, hogy kiszabadítsák a gomolyag alól.

— Jaj! . . . — sívított a szerencsétlen s a hangja hirtelen elcsuklott.
A vigyázó rohant be :
— Gyün a tanító úr !

A gyereksereg egyszerre szétrebbent, berohantak a padokba, Sándor Sándor ott maradt a küzdőtéren. Vad félelmében, hogy a tanító a földön találja, minden erejét összeszedve feltápászkodott a padlóról s a jobb lábát húzva, a helyére sántikált.

A tanító belépett s a gyerekek a szájukra szorították a kezüket, hogy visszatartsák valahogy a nevetésüket.

Még akkor is kacagtak, amikor később hazafelé mentek s csúfolkodva köszöntek el Sándor Sándortól, aki ríva sántikált be a Kutya-szorítóba. Mert az iskolán túl kanális vezetett át a városrészen és Sándor Sándorék ezen a Kutyaszorítónak elkeresztelt szűk árokparton laktak. Már mint ő és az édesanyja, egy korán özvegyen maradt és még korábban elnyűtt napszámos asszony, aki elkomorodott, amikor megpillantotta a gyereket és észrevette, hogy az egyik lábával biceg.

— Mi lelte a lábadat? — ráncolta össze a homlokát, amikor a gyerek nagy félve elébe bátortalankodott.

Sándor Sándor magában már idestova órája sírdogált, nem csoda hát, ha elfolyt szegénynek a könnye és most újra sírva fakadván, csak a szájacskája biggyedt le :

— Kirántották a helyibül ! — kezdett újra bömbölni s várta, hogy az anyja nekiessen.

Az természetesen rávetett, hogy ő az oka bizonyosan az egésznek s merthogy a baj mindig újabb bajt és gondot jelentett, elfutotta a méreg. Szikrázott, amikor odalépett a fiúhoz, elkapta a karját s porolni kezdte az ülepét :

— Hát nem tucc té rőndösen ellönni ! — verte. — Mindig csak bétyárkocc, mög a gúnyát nyúvöd ! Te gyalázatos, te !

Száraz betegség kínozta, hát nem nagyon bírta szusszal az indulatot s amikor a karja is zsibbadni kezdett, kilökte a gyereket az eresz alól :

— Pusztujj ! Oszt né is kerüjj többet a szömöm elé !

A gyerek elbicegett, az emésztő gödör mögött leült, végigfeküdt a földön, kezébe temette az arcát s a könnyei újra megeledek.

A kutya, egy kopott szőrű, girhes állat, kenyérhajon tengette rab életét, kötélén volt, hát csak vakkantott, hogy a tudomására adja, ő vele érez.

Az eső jóformán még a port sem verte el, a felhők eloszlottak s a delelő nap mosolyogva vigyázta a földet. A nyár boldogan pihegett, Sándor Sándor könnyeit beitta a föld s ő maga megfáradva a fűben és ártatlan árvaságának boldogtalanságában, észrevétlenül elszenderedett.

Nem is kapott enni, csak este, akkor is mindössze egy kis bögre tejet s másnap szomorúan sántikált el az iskolába. A negyedik vagy ötödik napon a tanító is észrevette, hogy biceg s amikor megtudta, mi történt vele, hívatta az anyját.

— A gyerekeknek kificamodott a lába, vigyék el orvoshoz! — mondta az asszonynak.

Sándorné már is elvesztett fél napszámot s megrettent. Morgott valamit, aztán elment s este, amikor hazatért a munkából, megint félholtra verte a gyereket. Akkor kézen fogta s mert nem volt még sötét, elment vele Gálhoz, a kovácshoz.

— Nézze mán mög! — mondta. — Aszongyák kigyűtt a lába a helyibül.

A kovács a maga idejében öt évet szolgált katonáéknál, értett az effélékhez, megvizsgálta a beteg lábat, aztán intett az asszonynak, hogy kerüljenek beljebb.

A gyereknek repdesett a szemhéja s kis szíve zakatolva vert. De nem mert sírni, csak akkor jajdult fel, amikor Gál bent lefektette a vacakra s morzsolni kezdte a lábaféjét.

A kovács azt hitte, helyresimította a marjulást, csavart még néhányat a gyerek bokáján s amikor látta, hogy az enged a mozgatásnak, talpra állította Sándort.

— Na! Most mán röndbe lössz.

Ez egyszer tévedett, mert a baj megmakacsolta magát és a fiú lába nem mutatott hajlandóságot a gyógyulásra. Noha sokáig, több mint félévig, iszonyúan szenvedett vele, nem panaszkodott, mert félt, hogy kikap, a tanítónak pedig azt mondta, hogy jártak bent a városban s az orvos megvizsgálta.

Év mulva aztán alább hagyott a fájdalom, a kimarjult lábfej begörbült, lassan ebben a helyzetében is megerősödött és Sándor Sándor mivel sem törődve vígan sivalkodott a többivel együtt az iskola udvarán. Ő volt a legjobb tanuló, olyan folyékonyan olvasott, mintha fejből mondta volna a szöveget, a számolásban pedig még a két osztállyal előtte járókat is legyőzte, így hát eszébe sem jutott, hogy tulajdonképen nyomorult maradt a lábára.

Egy napon azután — egyszerre engedték ki őket az iskolából —, az egyik leány, amikor az ártézi kút előtt elhaladtak mellette, néhány lépés után visszafordult és kiöltötte rá a nyelvét:

— Bee! — csúfondároskodott s a kis csapat, lehettek vagy öten, kacagva szétrebbent és futni kezdett, azt híven, hogy Sándor üldözni fogja őket.

Sándor Sándor azonban nem gondolt ilyesmire, ehelyett megdöbben. Ismerte a leányt, Olasz Julisnak hívták s mivelhogy feltűnően takaros fejformája volt, élénk, halvány piros arcocskájából pedig két mosolygó, huncut szem nevetett bele a világba, sokszor elnézte és a szívét ilyenkor furesza, meleg gyönyörűség öntötte el.

Nem tudta, hogy a leányok mit kacagtak rajta s másnap, amikor azok megint a háta mögé értek, megállott, hogy bevárja őket. A leányok azt hitték, meg akarja őket búbolni a tegnapi csúfolódásért és lekerültek a legközelebbi dobogón a kociútra. Julisnak ezúttal különösképen jó

kedve volt s amikor bátorságos távolban érezte magát a gyerektől, megint visszafordult és rákezde :

«Sánta kutya sánta,
Eltörött a lába . . .»

Idáig egyedül mondta a verset s amikor a második sor végére ért, a többi is belevágott s most már karban, hangos, éneklő hangon mondták tovább :

«Azért ilyen sánta,
Mert nincsen gazdája».

Sándor Sándor vörös lett, mint a pipacs. De nem vetette magát utánuk, hogy megtépje őket. Ott maradt, azon a helyen, ahol megállott, megvárta, amíg a leányok befordultak a Kard-utcába s amikor azok eltűntek a szeme elől, még mindig nézte az utat, amelyen elhaladtak.

Ettől kezdve gyakran megrebbent. Játék közben, vagy ha mást csinált, hirtelen, minden ok nélkül félelem fogta el. Megzavarodott, otthagya a többit s elhúzódtott valahová, ahol nem látták s ahol átadhatta magát annak a félelemnek, amely megrohanta. Lassanként aztán úgy megszokta ezt az állapotot, hogy nem érezte magát biztonságban, csak ha egyedül volt és elmerült az olvasásban.

Amikor kijárta a hatodik elemet is, az anyja a vizsga után előfogta :

— Aztán most mit kezgyek veled?

Sándor nem felelt, lehajtotta a fejét.

Az anyja estig gondolkozott, akkor kiszólt érte a pitvarból :

— Itt vagy?

— Itt.

Az anyja kijött és hátrahívta az udvar végébe. Az emésztögödör mellett, féloldalra dőlve, talicskaforma rom hevert a földön. Az asszony odament, talpraállította az összeomlott alkotmányt, innen is, onnan is jól megnézte, aztán megszólalt :

— Nézöm . . . — mondta —, mert majd a lész, hogy vizet hordasz az úri házakhon.

Sándor most se szólt. Hirtelen valami homályos sejtelem szorította össze a szívét, de nem tudott nevet adni ennek a bántó érzésnek. Úgy, ahogy összeszögelte a talicskát, az anyja cukorspárgából nyaklót készített, másnap reggel szalmából fészket csináltak a talicskában a kantáknak és Sándor elindult a kútra. Délig járt, legalább huszonöt házba beszólt, hogy kell-e víz, de mindenünnen azt kiáltották ki, hogy nem, mert már hoztak. Ezen a részen ugyanis Juci néni, meg Misi, egy félkegyelmű öreg legény hordták a vizet már vagy tíz esztendő óta s azokban az úri házakban, ahol nem tartottak cselédet s így nem volt, aki vizet hozzon, ők töltötték meg minden nap ártézi vízzel a kantákat. Sándor persze mehetett volna feljebb is, a Királyszék felé, mert arra is laktak úri népek, de valamitől félt. Az első pillanatban maga sem tudta, hogy mitől, később azonban, a harmadik vagy a negyedik napon, ami-

kor végre elszánta magát, hogy kibátorkodik a Zrínyi-utcára, kibomlott benne az a szorongás, amely ott nyugtalankodott a szíve alatt. Mi történik, ha véletlenül szembetalálkozik Olasz Julissal? A leány már a sántaságáért is kicsúfolta. Ha most meglátja, hogy vizet hord, egész bizonyos, hogy megint kiölti rá a nyelvét, vagy pedig úgy néz rá, mint egy nyomorék koldusra. Mert a vízfordás az nem talicskázás volt, nem kapálás, hanem nyomorultaknak való munka, olyasvalami, amit csak Juci néni, meg Misi végezhetett.

Mindezt persze nem látta ilyen világosan, az egész dolog csak homályosan ködlött benne, de ahhoz elég volt, hogy a Zrínyi-utcát elkerülje és este ismét üres marokkal ment haza. Az anyja most már nem állta meg, hogy a nyaka közé ne cserdítsen :

— Hát csak kódorogsz egész nap? — sujtott a fejére. — Mögötöd a szád? Ki akarsz önni még a sömmibül is?

Sándorból kibuggyant a keserűség :

— Mit tögyek, ha Juci néniék bejáratosak mindönhova !

— Eriggy másfele !

— Mőre?

— A Királyszék fele. Oda nem jár égyik sé. Vagy én cudarkoggyak helyőtted?

Leeresztette a hangját, mert hirtelenében eszébe jutott, hogy csakugyan az lenne a legjobb, ha maga járná sorra az ismerős helyeket és megbeszelné az esetet. Ott vannak például Olaszék, az asszony beteges, Julis kényes, nem jár a kútra, nekik is kellene tehát a víz.

Bement a házba, fekete, rózsás kendőt kötött a fejére s amikor kijött, odaszólt a gyerekeknek :

— Na ! Gyűsz velem?

Sándor megrebbent :

— Hova?

— Majd rőndbe tőszlek, ha mán ilyen boldogtalan vagy.

A gyerek nem mozdult. Remegni kezdett s apró tüzek gyultak ki a bőrén. Az anyja már indult :

— Nem hallottad?

Sándor érezte, hogy vége és égő arccal meredt az anyjára :

— Mongya mög előbb, hogy hova mén?

Az asszony nem értette. Nem csattant föl, mert el sem tudta képzelni, hogy a gyerek föl meri kérdeni s a választól teszi függővé, hogy megy-e, vagy sem.

— Hova? — mondta megzavarodva. — Hát legelsőbben is Olaszékhon. Na, sződd a lábod, mert este lősz.

Sándor előtt elhomályosult a világ :

— Nem mék ! — mondta rekedten.

Az asszony nem akart hinni a fülének. De ahogy a gyerek arcára nézett és látta rajta, hogy az dacolni akar vele, egyszerre kigyulladt benne a méreg :

— Nem gyűsz? — közeledett hozzá.

— Nem.

— Nem?

Elkapta a gyereket és teljes erejéből a kapu felé lódította :

— Sipire, ha mondom, mer rögtön kigázolom a beledet !

A gyerek elütötte a karját, megállott és szembefordult vele :

— Nem mék, ha mögöl sé !

Az asszony nem gondolkozott, annyi nyomorúság, baj és nehézség volt összegyűlve benne, hogy ki kellett végre öntenie magából ezt a rengeteg keserű szennyet s lángoló dühében az ajkába harapott és nekiugrott a gyereknek. Az azonban nem várta be, hanem futni kezdett.

— Te ! — lihegte az asszony.

Egy karót kapott fel a földről, hogy egyetlen csapással agyonüsse, de a gyerek közben elérte a kaput és kiugrott az utcára. Átszaladt az árkon és a túlsó oldalon megállott.

Anyja fuldoklott :

— Né lássalak többet ! Te !... Te ! Idétlen !...

A szóval elárulta utálatát, amit a tulajdon magzatával szemben érzett, amiért az elnyomorodott s így nem vehette semmiféle hasznát. A gyerek elsápadt a gyalázatosságra s ebben a pillanatban felsajdult benne, hogy számkivetett, sánta, nyomorult, nincs senkije és — mennie kell. Nem várt most már semmit, de azért nem mozdult, látni akarta, hogy az anyja hogyan húzódik vissza, hogyan vágja be maga mögött a kaput s hogyan zárul be előtte örökre az a világ, amit eddig a magáénak tudott.

S csak állt, szédülő fejjel, de mozdulatlanul, óráig, vagy még tovább is, maga sem tudta meddig, akkor csöndesen megindult. Amikor a Kard-utca sarkára ért, már sötét volt. A környék már elpihent s a nyári éjtszaka halkan neszelt a házak felett.

Az első gondolata az volt, hogy az lenne a legjobb, ha a Tisza felé venné az útját. Amíg odaérne, mezőn haladna át s ha kijutna a városból, neki vágthatna a nagyvilágnak. Keblén átrezdült a végtelen földek és végtelen égnek, a szabadságnak a fuvallata s mélyet, mámorítótt lélekzett.

Igy érte el a Királyszéket. A puszkaszín előtt megállott. A hold már magasán járt s az ezüstös fényben halk álomban pihentek a gatzetejű alacsony házak. Reszkető izgalommal tekintett körül. A csönd, az a szelíd melegség, amely a levegőben előmlött, az éjtszaka titkos varázsa egyszerre megejtette. Leült a földre és számolni kezdte a csillagokat.

Az ezrediknél tartott, amikor a hold lebukott a házak mögé. Az ég hirtelen sötétre vált, reszketni kezdtek a csillagok s hűvös lehelet reszkedett le a magasból.

Feje mellére esett és elszenderedett.

II.

Arra ijedt fel, hogy valaki motoszkál mellette. Már virradt, a verebek kint tollászkodtak az ereszekén, s előtte öreg ember ült egy letaposott földhányáson. Rögtön megismerte. Olasz Palkó volt. Megrettent, mert az öreg betyárt, aki valamikor a Rózsa Sándor bandájában szolgált, az egész környék ismerte és mindenki tudta, hogy koldulásból tengeti az életét és itt ütötte fel a tanyáját a puskaszín melletti üres veremben. Dehogy mindez átfutott rajta, azt is megállapította, hogy nincs mitől tartania, mert ő soha nem csúfolta az öreget. Olasz ugyan aligha tudhatta azt, egyformán haragudott minden gyerekre, mert állandóan utána kiabáltak s minden alkalommal megdobálták, ha szembekerültek vele, Sándor tehát félelemmel vegyes kíváncsisággal várta, hogy az öreg mit mond, ha észreveszi, hogy felébredt.

Olasz azonban még csak rá sem tekintett. A lábával volt elfoglalva, mert az ujjait összetörte a kerges csizma. Emberemlékezet óta nem vetkőzött már le s így jó félóra múlva került, amíg a csontkeménnyé száradt rossz csizmát lefeszítette a lábáról. A kapca feketére porladva már régen beleolvadt a rongyos nadrágszárba, a lábfejen pedig beletapadt a húsba s úgy kellett levakarni körömmel.

Sándor nézte.

Az öreg jóval túljárt már a nyolcvanon, nehezen bírta már a mozgást s lassan dolgozott. Hozzá nyögött s ha nagyon előre kellett hajolnia, hangosan motyogott magában. Nagysokára mégis csak elkészült, a csizmája után nyúlt, de a karja félúton megállt és fölnézett.

A tér túlsó oldala felől a két Isinczky gyerek közeledett. Amikor odaértek, a nagyobbik, egy tizenhatéves nyurga, ferdearcú, hirtelenszőke, mezítlábas suhanc, gyanakodva mérte végig Sándort :

— Hát té? — kérdezte.

Sándor fölnézett rá :

— Üldögélök.

Isinczky lenyúlt hozzá és fölemelte :

— Nahát, akkor lódulj! — s egy szelíd rúgással tovább lökte.

Sándor elodalgott s valamivel odébb leült egy termésköre.

A két Isinczky félóráig tárgyalt Olaszal, az öreg azonban láthatólag rájuk sem bojszintott.

— Szójjatok neki! — mondta. — Én nem mék. Fölhagytam vele.

A nagyobbik Isinczky látta, hogy nem mennek vele semmire, Sándor felé fordult és intett neki :

— Gyere csak ide!

Sándor odament :

— Mit akarsz?

Isinczky előbb végigmustrálta s csak azután szólalt meg :

— Tégöd hínak Sándor Sándornak?

— Engöm.

- Oszt möre jársz itt?
 — Sémerre.
 — Hát.
 — Itt háltam.
 — Hát anyád? Otthattad?
 — Nem. Kivert.
 — Ki?
 — Ki.
 — Mikor?
 — Ténnap.

Isinczky szippantott. Kezdtt tetszeni neki a dolog. Összesúgott az öccsével, aztán rászólt Sándorra :

— Gyere !

Sándor szó nélkül követte őket. A két Isinczky a Vivó-utcában lakott. Sem az apjuk, sem az anyjuk nem élt, a leánytestvérük, Lina főzött rájuk, amikor valamit hoztak. Az omladozó, beroskadt tetejű viskó szűk, szemetes udvarával, sivár és kietlen elhagyatottságában bántó és riasztó látványt nyújtott. A házhoz valamikor istállót is ragasztottak, de ez is, meg a mellette lévő disznóól is régen bedült s az összevissza düledezett romokon már csaknem megkövesedett a por, a piszok és a ganéj. Az udvarból kiégett a fű s mindenütt üvegdarabok, törött tányérok és apró cserepek borították a földet. A házból már csak a pitvart lakták, a három testvér, a két fiú, meg a leány az ajtó mögött rongyokból összehányt fekhelyen aludtak a földön.

A leány, noha legföljebb tizenhárom éves lehetett, nem látszott gyermeknek. A mosdatlanság és a kócos haj illett túlpiros arcához, kis pisze orrához s vastag, húsos ajka, apró, fekete szeme csak emelte, furcsa, nyugtalan és bimbójában kifeslett szépségét. Rongyos szoknyája, amely valamikor korcban futott össze a derékban, madzaggal volt felkötve s az egyik oldalon lelógott. Réklijét már kikezdte a piszok, a szennyes ruhadarab ronggyá szakadozott és épen csakhogy elfödte valahogy a meztelen felsőttestet.

A pitvarból jött kifelé épen, amikor a bátyjaék Sándorral megjelentek. Megállott, rájuk nézett s merthogy épen viszketett a térde, lehajolt, megvakarta a lábát, aztán csipőre tette a kezét és megvárta, amíg a három gyerek az eresz alá ért.

— Hát ez? — mutatott a fejével Sándorra.

A nagyobbik fiú felelt :

— Az öreg nem gyűtt.

A leány összevonta a szemöldökét :

— Aztán ez?

— Ez.

Sándor csak pislogott, várta, hogy mire végzik vele. Mind a négyen hátramentek az ól mögé. A két Isinczky kiemelt a földből egy széles, korhadt deszkát s az alatta húzódó mély üregből ásót, csákányt, meg

egy hatalmas feszítőrudat emelt ki. Legutolsónak egy hatalmas, korhadt, lábszárcsontforma került elő. Isinczky odatartotta Sándor elé :

— Látod?

— Látom.

— Úgy nézd akkor, hogy embörcsont. Oszt a tiéd is idekerül, ha a szád jártatod.

Sándor megrettent. Sok rosszat hallott eddig is az Isinczkyekről, az azonban, amit most látott, meghaladta azokat a rémképeket, amit róluk festett maga elé. Hallgatott hát, de azok nem szóltak többet, magára hagyták Linával s csak estefelé kerültek megint elő.

Egy tyúkot hoztak, meg három üveg befőttet. Lina vizet tett fel, megfőzte a tyúkot s amikor megettek mindent, a két gyerek szedelődzködni kezdett.

Előhozták az ól mögül a szerszámokat s a nagyobbik Isinczky odanyomta Sándor kezébe a feszítővasat :

— Ne !

Lina aggodalmaskodott :

— Né aggyatok neki sömmit !

A bátyja megnyugtatta :

— Csak hozza. Ott majd elvöszöm tülle.

Sándorhoz fordult :

— Majd té ügyelsz, mink mög majd kiássuk a falat.

Sándorban egész nap ott bujtogatott ez a nagy titokzatosság, sejtette, miről van szó s őt is megszállotta a veszély forró kísértése. De hogy mondjon valamit s végre bizonyosat tudjon, megkérdezte :

— Micsoda falat?

— A Darvassy bótét.

Vártak még s amikor végleg elcsendesedett körülöttük a tájék s leszállt a nagy éjszaka, megindultak. Néhány perc múlva megérkeztek a tethelyre.

A nagyobbik Isinczky megálljt intett :

— Itt ájj mög, oszt addig né mozdujj, amíg nem szólok.

Ők ketten előrementek, hogy kikémleljék a környéket.

Sándor feszülten hallgatott bele a csöndbe. Nem rezdült még a falevél sem, a sötétben azonban itt is, ott is nesz rezzent.

Három vagy négy perc telt így el, az örökkévalóságnál hosszabb idő, akkor a nagyobbik Isinczky a falhoz lapulva kibukkant a sötétségből:

— Gyere ! — szólt halkan.

Sándor követte. Lábujjhegyen surrantak előre s a Malom-utca sarkán megállottak. Isinczky lenyomta Sándort az árok szélére :

— Lapujj mög. Innen mindönfele lácc, oszt ha valaki gyünni tanál, hát füttyentesz. Értöd?

— Értöm ! — lehelte Sándor.

Isinczky megint eltűnt. Sándor néhány perc múlva a bolt irányából halvány mozgást hallott. Figyelt, tisztán megtudta különböztetni egy-

mástól a hangokat. Előbb a feszítővas mélyedt bele a vályogba, aztán vakolatdarabok omlottak.

A két Isinczky bontotta a falat. Sándor a kocsit meg a járdát figyelte. Sem a Kard-utcában, sem a Malom-utcában nem mozdult semmi. A parton hasalt, csak a fejét dugta ki az árokból, úgy hallgatódzott. De a föld egyre jobban elmelegedett alatta, itt is, ott is minduntalan megcsillant előtte valami a sötétben s a levegő kezdett ránehezedni. Hirtelen, minden átmenet nélkül vad félelem rohanta meg. Fel akart ugrani, hogy elfusson, de ahogy megmozdult, egy göröngy megindult mellette s legurult az árok fenekére. A lába alatt csobbant a víz. Nekifeszült a földnek, tenyerét nekifektette a fűnek s várt, hogy nem közeledik-e valaki.

Nem. Nem jött senki, csak a homály reszketett körülötte.

Nem állhat fel, nem hagyhatja itt Isinczkyékát, meg kell várnia, amíg végeznek. De mi lesz, ha csakugyan kibontják a falat? Hova megy, mihez kezd holnap, ha a két gyerek kifosztja a boltot? Megtudják, hogy ők jártak itt, lefognak mind a hármukat s vasra verve úgy viszik végig őket az utcán, mint tavaly az öreg Tandarit, aki szalonnát lopott. Aztán, ha megindulnak velük, hogy behajtsák őket a városházára, el kell haladniuk Olaszék előtt is s Julis, ha kint áll a kapuban, rögtön ráismer, hogy ő az.

Arca tüzelt s ajka szétnyílt. Forró, gőzös levegő párázott a melől.

— El! El innen! — dobolt benne és térdre emelkedett.

Körülnézett, hogy merre fusson. De csak félig fordíthatta el a fejét, mert ebben a pillanatban valaki nyakon ragadta:

— Hát te? — sziszent fölötte egy hang.

Sándor kiáltani akart, de a rémület megdermesztette.

— Jaj! — szakadt fel belőle.

Darvassy, a boltos, mert ő volt az, a nyakánál fogva felhúzta:

— Mit akarsz itt ebadta? Hol csavarogsz erre ilyen késő éjszaka?

A város felől jött, igyekezett haza s maga is meghökkent, amikor a gyereket az árok partján megpillantotta.

Sándorban izzott a reszketés:

— Séhun... Csak möghúzódtam. Anyám világgá zavart ténap.

Darvassy magához tért az ijedségéből, megkönnyebbült, hogy oktalantul rebkent meg s előre lökte:

— Na, kotródj! Eriggy haza, mert bevitetlek.

Sándor a bolt felé fordult, aztán ráemelte a tekintetét. Ha megy, Isinczkyék elvesztek, Darvassy rajtuk üt, s akkor holnap őt is viszik.

— Félök — mondta sírásra ránduló ajakkal.

Darvassy komolyan rá akart ijeszteni:

— Hát akkor fütyülök a rendőrnek, aztán az majd bevisz.

Fütyentett s úgy tett, mintha már látná is a rendőrt.

Sándor csaknem felsikoltott örömeiben:

— Né báncson, né hìjja ide. Inkább mék.

— Hát akkor egy-kettő!

Sándor megugrott s eltűnt a Kard-utcában. Lihegve menekült s a sötétben Isinczkyékbe ütközött.

— Ki vót? — állította meg a nagyobbik Isinczky.

— Darvassy. A bótos.

— Látott?

— Nem. Csak engöm.

Isinczky káromkodást harapott el. Már kibontották a falat, a kisebbik be is bujt a lyukon, ha Sándor pillanatig még vár, minden rendben lett volna.

Düh fogta el s ráripakodott Sándorra :

— Hát akkor mér füttyültél?

— Ű füttyült, nem én.

— Ű?

— Ű.

— Elárultál neki.

— Nem. Hanem épen gyűtt, oszt rendőrt akart hínni, hogy bevessön.

A másik kettő összenézett. Nyilvánvaló, hogy Sándor szolt Darvassynak. Elárulta őket.

A nagyobbik percig gondolkozott. Ha itt veri szét Sándornak a fejét, kiabálni talál s Darvassy ideszalad. Legjobb hát, ha hazaviszik s otthon végeznek vele.

Intett Sándornak, hogy menjen előre.

— Eriggy! — mutatott bele a sötétbe.

Öt perc mulva otthon voltak. Lina már aludt. Felverték.

— Hun a gyertya?

A leány ásított :

— Nincs.

— Dehogy is nincs. Ténnap még vót egy féldarab.

A kemence katlanán megtalálták a gyertyavéget és meggyújtották.

Lina látta, hogy baj van.

— Észrevöttek? — kérdezte.

— Nem.

— Hát?

— Majd mögtudod.

Sándor a pitvar közepén állott és dobogó szívvel figyelte őket.

A három Isinczky félrevonult s a nagyobbik elmondta, hogy mi történt. A leány, amikor befejezte, megkérdezte :

— Ű szolt neki?

— Ű.

— Bemönt érte.

— Be. Elárult.

Lina nem értette :

— Dehát akkor minek füttyültek?

— Azér, hogy arra szalaggyunk.

Ühüm. Sándor tehát nemcsakahogy elárulta őket, hanem még cselet is vetett. Azt hitte, hogy a két testvér a Malom-utca felé fog menekülni s ha füttyül, hogy baj van, egyenesen Darvassynak rohan.

Lina gondolkozott :

— Mit akartok vele? — kérdezte.

— Még nem tudom.

Lina habozás nélkül kimondta :

— Ki köll sütni a szömit, mög kitepni a nyelvit.

— Attúl még szólhat.

— Hát akkor mög legjobb lösz elásni.

— Elásni?

— Az.

Ebbe maradtak.

— Van madzag? — kérdezte a nagyobbik gyerek.

— Van.

Sándor rájuk meredt, amikor visszajöttek :

— Mit akartok? Engege . . .

Tovább nem mondhatta, mert a pokróc már összecsapódott a fején s egyszerre ugrottak rá mind a hárman.

Sándor kétségbeesve, vadul viaskodott, de legyűrték. Betömték a száját s a kezét hátrakötötték. Amikor ártalmatlanná tették, Lina rúgott egyet rajta :

— Te! Te sánta kutya, te!

Kivonszolták az ólba s ott belökték a sarokba. Csörmölyt, ganéjt hánytak rá, ráborították a vályut, aztán otthagyták.

— Majd hónap elássuk! — mondta a nagyobbik Isinczky.

Bementek és lefeküdtek. Lina, mielőtt elaludt, félálmában megszólalt :

— Alsotok?

Amazok nem feleltek. Már aludt mind a kettő.

Lina hanyatt fordult és felnyitotta a szemét. Kivallatni meg nem vallatták ki, pedig az lett volna a legérdekesebb. Mert Darvassy bolond volt, hogy füttyölt, hiszen ha odalopózkodik, gramáncon kaphatta volna a bátyjéakat. Aztán ez a Sándor, olyan furcsán viselkedett, amikor megjöttek. Csak nézgett, de nem volt egy cseppet sem megijedve.

Hm.

Azóta talán meg is fulladt, mert a rongyot mind betömték a szájába. Aztán a vályu is fejbevágta, amikor lekuppant.

Összeszorította a száját, hogy meddig bírja ki levegő nélkül. Elszámolt ötvenig, akkor a melle összeszorult s a torkába kaparás hasított bele. Pöffentve eresztette ki tüdejéből a levegőt s nagyot, mélyet lélezett.

Bizonyos, hogy azóta vége Sándornak, füzte tovább a gondolatait.

Meg kellene nézni. Mert ha meghalt, akkor elásni is könnyebb. Aztán neki sem kellene tovább nyugtalanzkodnia.

De nem mert megmozdulni, mert fél, hogy felébreszti a bátyjákat. Így szunnyadt el s kint már pitymallott, amikor hirtelen felérezett. Sándort látta álmában. A gyerek megfulladt, de a két szeme nyitva volt s őt nézte.

Hideg futott át rajta és felült. Négykézláb mászott ki a pitvarból, kint talpra szökött és futott az ólba. Pillanat alatt letúrta a gyerekről a szemetet, ellődította róla a nehéz vályut s amikor széthányta a törmelékét, rászólt:

— Élsz?

A gyerek nem felelt. De nézte. Mozdulatlan, merev tekintettel, úgy, ahogy Lina álmában látta.

A leány most már jajgatott, rátérdelt, feloldozta a kötelet, amivel Sándornak a kezét hátrakötötték, aztán kezdte kiráncigálni a rongydarabokat a szájából.

— Szójján! — rázta meg majdnem sírva. — Möghaltál?

Sándor leejtette a fejét:

— Áá!... — szakadt ki a nyögés belőle és oldalt dült.

Lina a fejéhez kapott:

— Jaj Istenöm!... Mit tögyek, hogy né hajj mög!

Sándor mozdulni sem tudott:

— Vízet!... — lihegte.

Lina futott és hozta a vizet. Sándorban lassan felengedett a zsidóság és nagynehezen talpra tápászkodott. A ház felé tekintett:

— Alszanak? — kérdezte hideglelésen.

— Alszanak.

Egymásra néztek. Lina szólalt meg:

— El akarsz mönni?

— El! — felelt Sándor.

— Akkor várj mög, majd mögnézöm úket.

Sándor vissza akarta tartani, hogy maradjon, mert ha zajt üt, a két gyerek felébred s akkor neki vége, Lina azonban már kisurrant az ólból. Sándor szűkülő türelmetlenséggel várta, hogy visszajöjjön.

Néhány pillanat múlva Lina megjelent:

— Gyere! — szólt be hozzá az ólba.

Sándor kikerült:

— Merre?

— Erre — fogta meg a kezét Lina.

Áthaladtak az udvaron, Sándor kint az utcán, a kapu előtt megállott:

— Most mán jó lösz. Eriggy vissza, mert észrevősznek, oszt mögölnek.

Lina legyintett:

— Én nem félok. Csak szalaggy. Osztán majd aszondom nekik, hogy magad keverködztél ki, úgy szöktél mög.

— Jó.

Futni kezdett s meg sem állott a puskaszínig. Ott leült s hirtelen nagy boldogság öntötte el. A jó érzés átjárta az egész testét, elbágyadt s szeme lecsukódott.

Féldélig aludt, akkor arra riadt fel, hogy valaki rászól. Fölnyitotta a szemét, rendőr állott előtte.

— Té vagy? — mondta a rendőr.

— Én . . . — halt el Sándor.

— No, akkor sebösen, mer várnak.

Úzve kocogott a rendőr előtt, s mire a városházára értek, szakadt róla a veríték. Nagy szobába vezették, a két Isinczky, meg Lina már ott volt.

A falon, fekete rázában kép lógott, piros, vastag szőnyeg borította a padlót s az asztalnál egy úr ült, szívta a pipáját és nézte őket.

— Na — mondta, amikor a rendőr szalutált —, hát most már itt vagytok mind a hárman. Te rajtad a sor — nézett Sándorra —, mondd el szépen, hogy vót.

Sándor reszketett.

A pipás sercintett egyet, aztán feladta mégegyszer a szót :

— Beszéjj, különben a hóhérok kezire adlak, oszt a véröd vöszik még napáldozat előtt.

A rendőrhöz fordult :

— Ki van köszörülve a nagy kés?

— Ki ! — mondta keményen a rendőr.

Sándorral forgott a szoba. Könny öntötte el a szemét, aztán elmondott mindent.

A pipás bölintott :

— Gyere ide, te akasztanivaló ! — szólt oda a nagyobbik Isinczkynek. — Igy volt?

— Igy.

A pipás most Darvassyt szólította be s azt is meghallgatta. Amikor vele is végzett, felkelt, intett az irnokának, hogy írja és két árkuspapirost telediktált szóval. Amikor ezzel is elkészült, kikiáltott az ajtón :

— Nincs itt véletlenül valamelyik orvos?

— Szervusz ! Parancsolj ! — hallatszott egy másik hang.

A pipás kilépett, mondott neki valamit, aztán az orvos is bejött.

— Ez az? — mutatott a fejével Linára.

— Ez.

— Mindjárt megnézem.

Intett Linának, hogy kövesse :

— Gyere.

Kimentek. A pipás kimondta a végszót :

— Hát hékám, nektek már nagyon sok van a rováson, rátok fér egy kis javítóintézet. Majd ott ráncba szednek benneteket. Téged meg — rivalt Sándorra — keréketöretlek, ha mégegyszer rajtakaplak valamin.

Az orvos visszajött Linával. Bólintott :

— Nincs semmi. Rendben van.

A pipás magához intette a rendőrt :

— Kerítse elő valamelyik takarítóasszonyt, aztán fürdessék meg, meg tetvésszék ki ezt a rongyost. Aztán vigye haza, mondja meg a tekintetes asszonynak, hogy állítsa be, én küldtem.

Sándor később az utcán tért magához. Akkor, amikor a rendőr a kutyaszorító sarkán eleresztette, hogy mehet, ő most siet, majd délután beszél az anyjának, hogy a kapitány úr még most az egyszer kiengedte.

Sándor elvárta, amíg elfordul a sarkon, aztán megindult. Csak lépkedett, ment, maga sem tudta, hova, merre s megint a puskaszínnél eszmélt fel.

Olasz már tudta, hogy mi történt velük s amikor megpillantotta, rásandított :

— Na?

Sándor nem felelt. Az öreg lemászott a verembe és egy rongyos tarisznyát hozott fel.

— Ehun-a ! — mondta s a tarisznyát a Sándor nyakába akasztotta.

* * *

Két év telt el és Sándor lassan beleszokott a koldulásba. A lelke legmélyén néha vágy mozdult meg, éjjelenként hol Julisnak, hol Linának a képe jelent meg előtte, de a látomás csak pillanatig tartott, nem-sokára rá fel kellett kelni s tompa kábulat nehezedett a lelkére.

Egy reggel Olasz fekve maradt. Sándor odament hozzá :

— Alszik kend?

Az öreg pislantott, hogy nem. Meg akart mozdulni, de nem tudott.

— Ott ! — mutatott a verem túlsó oldalába.

Sándor nem értette :

— Mit mond?

Olasz nyögött. Sándor alányúlt és felültette :

— Mi lelte kendet?

Az öreg testén rángás futott át. Hördült egyet és utána hátrahanyatlott :

— Ott ! — sóhajtotta. — A tiéd ! . . .

A teste elnehezült. Sándor visszaeresztette a földre.

Kimászott a veremből s elkezdett kiabálni :

— Gyűjjenek !

Kubikusok tartottak épen arra. Az egyik megállott és odament hozzá :

— Tán bajod van?

Sándor felelet helyett leereszkedett a verembe. A kubikus követte. Odajöttek a többiek is.

— Na — mondta az egyik, amikor az öreget felhozták —, e sé kér több könyveret.

A holttestet dél fele elvitték, Sándort kihallgatták a rendőrségen, aztán, hogy az orvos megállapította, hogy az öreg természetes halállal halt meg, útjára bocsájtották.

A Beretvás-ház előtt haladt el. Amikor odaért, valaki rászólt az udvarból:

— Te kölök, te! Gyere csak ide!

Sándor odament:

— Tessön?

Az öreg Beretvás készült kifelé a tanyára, de a kerék a nagy sárban kátyuba zökkent s egyedül nem tudta kibillenteni.

— Gyere, na! — szólt. — Segíts, ketten talán elbírunk vele.

Sándor odament és nekidült a saroglyának.

— Hé! Rukk! — mondta Beretvás s a kerék már kint is volt a gödörből.

Sándor indult. Beretvás utánaszólt:

— Aztán ki fija vagy, he?

Sándor vállat vont:

— Sönkié.

— Sönkié?

— Sönkié.

— De valakid csak van?

— Nincs énnéköm sönkim sé.

— Nincs?

— Nincs.

Beretvás megvakarta az állát:

— Hát aztán dolgozni tudsz-e?

Sándornak felcsillant a szeme:

— Tudok! — mondta előmlő melegséggel.

— Nahát akkor holnap ilyentájba szólj be, aztán majd meglátom, hátha tudok valamit kezdeni veled.

Sándor előtt hirtelen világosság lobbant s ennél a fénynél meglátta eddigi életét. Sikoltani akart örömeiben, de hirtelen összeszorult a szíve. Beretvás csak beszélt, hogy meghálálja, amiért segített, de nem fogadja fel. Rongyos is, sánta is, aztán láthatta, amikor együtt koldult az öreggel.

Váratlanul a reggeli jelenet ködlött fel előtte. Mit akart Olasz, amikor a sarokba mutatott és azt mondta, hogy a tiéd?

Mit akart mondani?

Meggyorsította a lépteit. Amikor a puskaszínhez ért, körülnézett, mintha tilosban járna, aztán gyors elhatározással leereszkedett a verembe. Lent megállott és a sarok felé fordult, ahova a haldokló mutatott. Odament és körültapogatta a földet. A porhanyós föld lent homokkal volt keverve s mintha kézzel lett volna elsímítva. Arrébb túrta a homokot s a keze valami kemény tárgyba ütközött. Izgalom fogta el s most már gyorsabban kezdte hányni a földet. Előbb egy széles, nagy fazéknak

a karimája, aztán a füle tünt elő. Kiemelte a gödörből, aztán levette a madzaggal ráerősített fafedőt.

A szíve megdobbant és szeme előtt összefutott a levegő.

A fazékban kincs volt.

Egész halom piszkos, gyűrött bankó, meg legalább két kalapra való arany- és ezüstpénz. Valamennyi csupa tallér. Forintos.

Belenyúlt és felkavarta. Ide került hát, amit az öreg azelőtt, meg vele együtt összekoldult. A rezet meg a nikkelt az öreg beváltotta aranyra meg ezüstre, a bankókat pedig még azelőtt összegyűjtötte.

Mit tegyen? Legjobb lenne, ha várna estig, ha besötétedik, nem lepheti meg senki és nyugodtan összeszámolhatja a pénzt. Nem. Ez nem lehet. Ha világot gyújt, észreveszik.

Szédült, ezer gondolat rohanta meg egyszerre. Visszasüllyesztette a fazekat a gödörbe és gondolkozni kezdett. De bármerre indult el, mindenütt a félelmével ütközött össze. Nem nyúlhat a pénzhez, mert senki sem hiszi el, hogy az övé. Nem volt itt senki, amikor az öreg nekiadta.

Hátha elvinné Beretvásnak? Ez se lehet, mert akkor meg az fogna gyanút.

Órákon át vergődött s végül is belekábult a gyötrődésbe. Maga sem tudta jóformán, hogy mit cselekszik, amikor benyúlt a fazékba. Kimarkolt belőle egy csomó bankót, elkente a földet a fazék fölött s kimászott a veremből.

A nap vörösen sütött. Még soha ilyen vakítónak és tüzesnek nem érezte a világosságot. A felhők lángolni látszottak az égen s a föld szinte lüktetett a hőségtől.

A piacon a ruhások is, meg a vargák is rakodtak már be a ládába, amikor megállott az egyik sátor előtt.

A ruhás rászólt :

— Na, mit bámészkodsz?

Sándor szippantott :

— Sömmit. Gúnyát néznék, ha vóna eladó.

A ruhás meghökkent :

— Gúnyát? Pénz kell ahhoz, te.

— Hát iszen nem is ingyen kéne.

— Aztán mennyi pénzed van?

— Akad. Löhetősen.

Negyedóra mulva vadonatúj ruha, szorító bakancs feszült rajta, a fején pedig sörtéskalap.

Szívdobogva állított be másnap Beretváshoz. Az megnézte :

— Mióta hibás a lábad? — kérdezte.

— Mán régön.

— Eltörted?

— Nem. Kirántották a helyébül.

— Itt maradnál udvarosnak?

— Itt. Ha fölfogadna.

— Na jó. Csak eriggy ki az istállóba, vackolj le, aztán majd utánad tudakolok a rendőrségen.

Sándor kétség és remény között várta, hogy hazajöjjön. Beretvás cselédkönyvvvel tért vissza.

— Maradhatsz! — mondta. — Aztán ami jár, azt megkapod.

Sándor állt. Nézte a kezét. Oda kellene menni, hogy megcsókolja. De Beretvás elfordult és bement a házba.

Sándor este, amikor lefeküdt a jászolba, illatos képeket látott a levegőben. Félálmában megint a két leányt, Julist meg Linát látta s szíjjelosztotta köztük a kincset.

III.

Az évek repültek. Sándor valahányszor csak elhajtott Olaszék előtt, rövidebbre fogta a gyeplőt.

Julis hajadonná serdült, úgyszintén Lina is, aki azóta a kapitányéknál szolgált s ha a legény odaszólt nekik valamit, nevetve válaszoltak.

Inkább csak Lina, mert Julis gazdaleány volt s egyébként is köhögött.

Sándor egy alkalommal virágot tűzött a kalapja mellé s amikor a kocsival elhaladt Julisék előtt, odahajította a csokrot a leánynak:

— A tiéd! Vödd föl.

Julis biggyentett a szájával és befordult a kapun. Sándor nevetett, már régóta feszült benne az erős, egészséges élet s ő tudta csak, hogy mit akar.

Estéknént, amikor elcsendesedett az udvar, kivette a szalma alól a fazekat és elgyönyörködött a tengernyi kincsből. A fazék telt, a bankók szaporodtak, mert a maga bérét is mind hozzárakta s egy napon Beretvás elé járult.

— Hát most mán nem várok tovább! — mondta.

— Mire nem vársz?

— Erre ni! — mutatott Sándor a lábára.

— Mi a fenét akarsz vele.

— Sömmit. Csak mögreperáltatom.

— Gondolod?

— Hát... Ha a tekintetős úr elengenne arra az időre.

Beretvásnak nem tetszett a dolog. Megszokta a legényt, az nagyon is a kezére járt mindenben s értelmesebb is volt, mint a többi cseléd.

De nem akarta megszorítani s ráhagyta:

— Csináld. Ha akarod.

Délután orvost hivatott, hogy bizonyosat tudjanak. Az orvos megvizsgálta Sándornak a lábát, de okosat nem tudott mondani.

— Így nem lehet — vonogatta a vállát —, meg kell röntgenezni.

Sándor másnap jelentkezett a kórházban.

Az orvosok összesúgtak, aztán az egyik odaszólt neki :

— Na, hát majd megpróbáljuk.

A láb törött volt, csak annak idején nem ismerték fel a bajt. Sándornak még a pillája sem rezdült, amikor feltették a műtőasztalra. Ő érezte, tudta, hogy ép lábbal kel onnan fel.

A sejtése nem csalta meg. Az operáció sikerült. Összeúzták a régi törést s az eltört lábat újra összeragasztották. Amikor először állt talpra s bátortalanul végigsétált a szobán, örömtől és boldogságtól sugárzó arccal, hangosan biztatta magát :

— Tuttam!... Én tuttam!

Később, napok mulva, amikor beletanult egészen a járásba, összevert bokával állott meg Beretvás előtt :

— Nem fáj már, tekintetös úr.

Beretvás mosolygott :

— Hát kellett, mert így jobb lesz.

Már tudniillik így egészen megfelelt parádés kocsisnak. Mert az öreg tizenkét tanyán uralkodott s közel ezer hold föld nézett befelé rá a pusztáról.

A hét végén szalma kellett volna, de nem volt bent elég.

— Tudok én egy helyön — mondta Sándor.

— Hol?

— Itt közel. Olaszéknál.

— Vak Olasznál?

— Ott.

— Nahát, akkor sebesen, aztán hozz egy jó kocsiderékkal.

Amikor kifordult a kapun, Lina jött vele szemben.

A leány takaros volt nagyon is, rendes, tiszta s a szeme huncutul csillogott.

— Hát té? — szólt le a kocsiról Sándor.

Lina elpirult :

— Ide mék a vasas bótba.

— Tán lakatér?

Már minthogy valakinek a szájára.

Nevettek.

Sándor tétovázott :

— Mer elvittelek vóna. Dehát az közel van.

A lóra nézett s úgy tett, mintha nem tetszene neki a hámon valami. Leugrott a kocsiról és előrement.

Lina nem akart hinni a szemének :

— Élő Jézus! — csapta össze a kezét. — Hát a lába mög möggyült?

Sándor csakúgy félvállról felelt :

— Mög ám. Nem vót annak igazi baja sosé.

Lina nézte. Nagy melegség öntötte el a szívét.

— Nahát ilyet!... — mondta még mindig hitetlenül.

Sándor odament hozzá.

— Aztán sokat jársz erre?

Lina lesütötte a szemét :

— Nem. Csak ha kúdnak.

— Bátyádék?

— Nem tom. Odavannak. Elvitték őket Szögedébe.

Sándor rosszalólag csóválta a fejét :

— Ej. Hát akkor csak akasztófán végzik. Nem úgy, mint té . . .

Megérintette a karját :

— Aztán még mög sé köszöntem — mondta halkán.

— Mit? — nézett fel rá a leány bátortalanul.

— Hogy akkor, tudod már, hogy akkor mögzsabadítottál.

Lina szégyenlősen szabadkozott :

— Ugyan! Sömmi sé vót.

Beretvás jött kifelé. Sándor felhágott s visszaszólt Linának :

— Osztán, ha arra mék, majd beszólok.

Lina is megindult :

— Jó — mondta.

Sándor megkapta a gyeplőt :

— Gyí, na!

Amikor Olaszékhoz ért, a kocsiról kiáltott be :

— Kapu-ut!

Az öregasszony, Sára néni szólt ki :

— Nyitom.

Sándor behajtott.

— Hát Julis? — kérdezte, amikor beállt.

Sára néni könnyezni kezdett :

— Még mög van a lelköm . . .

Sándor megtorpant :

— Nincs tán baja?

— Nincs. Csak elfogta mögen a száraz betegség.

Sándor nem szólt. Néma, fájdalmas csöndben hányta a szalmát.

Amikor megfordult a kocsival, megkérdezte :

— Oszt ki mög nem is jár?

— Nem. Nem tud mönni szögény.

Az éj elborult s egész nap barna ború szitált az égből. Másnap is, s a tavasz vége felé Sándor megint megállította Sára nénit :

— Hát most mán csak fölkelt?

Az öregasszony legyintett :

— Majd sohanapján.

Sándor este bevitte a fazekat Beretváshoz.

— Mán most csak mögkérném a tekintetös urat.

— No, mit akarsz, Sándor?

A legény kiborította a fazék tartalmát az asztalra.

— Mög kék ezt nézni, hogy pénz-é, oszt ha az, ér-é valamit?

AZ EURÓPAI ÉLET ÉS KNUT HAMSUN.

I.

AZ EMBER harmóniára törekszik. Azért törekszik a harmóniára, mert sem benne, sem körülötte sincs harmónia. A feszültségek, amelyek az európai lélekben immár elviselhetetlenül kínzóakká váltak, a civilizáció emberellenes fejlődési tendenciájából származnak legfőképp. Egyre jobban és jobban eltávolodtunk s eltávolodunk a természettől, modern civilizációnk a kultúra álöltözetében építi rettenetes bábeli tornyát s a nyelvzavart úgy igyekszik megszüntetni, hogy a száz és ezer külön jajgató, lázadó hangot elnémítja s ezzel a torony felépítését tovább folytatja az abszurdumig s rabszolgaságba süllyeszti az embert.

Rousseau volt az első, aki jóval a nagy francia forradalom kitörése előtt meglátta a civilizációnak ezt a tendenciáját és a «retournons à la nature» kimondásával megtagadott minden közösséget a civilizációval. Pedig az ő idejében még úgyszólván gyermekcipőkben tipegett a technika s alig volt olyan eredménye, amely komolyan veszélyeztette az ember harmóniáját. Igaz, hogy a feudális hűbéri társadalmi rend rabszolgaságba görnyesztette az embert, ez a rabszolgaság azonban mégis csak meghagyta természetes, ősi környezetében, a jobbágy élete a szántóföldeken, erdők között, folyók és tengerpartok mentén folydogált s így a feudalizmus civilizációja nem kényszerített az emberek olyan nagy tömegeire akkora ösztönelfojtásokat, mint amilyenek sorvasztó súlya alatt vergődik a kapitalista civilizáció géprabszolgasága. S mégis, Rousseau már ezt a relatíve egészséges civilizációt is megtagadta, mert az ember harmóniáját, tehát boldogságát veszélyeztette. Rousseau meglátását igazolták a francia jobbágytömegek, amelyek megcsinálták a világ legmonumentálisabb szabadságmozgalmát, összetörték az államot, a hűbéri civilizáció emez organizmusát s hozzáláttak, hogy megvalósítsák az államnélküli közösséget, a szabad, harmonikus és természetes emberek közösségét. Minthogy azonban a francia forradalom a polgárság osztályuralmának biztosításával s így a polgári kapitalista civilizáció megalapításával végződött, a feudalizmus civilizációjának szerepét átvette a kapitalizmus civilizációja s megindult az a mértéktelen toronyépítés, amely mai válságába sodorta az európai embert.

A természettudományok rohamosan fejlődtek, az empiria eszközei egyre tökéletesebbek és finomabbak lettek, az analízis, amely az emberen kívüli életet boncolta s alkotórészeire tökéletesen szétszedte, kézzelfogható, reális eredményeket ért el. A gőzgép s az elektromosság olyan arányú központi erőtelepek felépítését tette lehetővé, amelyekről sem az ókori rabszolgaállam, sem a hűbéri állam nem is álmodott. Minthogy a francia forradalom következtében hatalomra jutott polgárság kisajátította a természettudományok által felfedezett eredményeket, az elnyomás és ösztönelfojtás még inkább fokozódott s a gépi termelés, a közlekedés eszközeinek hallatlan tökéletesedése még sokkal inkább kiemelte az embert természetes környezetéből, az őstermelés miliójából

és munkafolyamatából, mint amennyire azt a földgazdálkodáson — tehát őstermelésen — alapuló feudális civilizáció tette. A francia forradalom s az azután lezajló forradalmak eredménytelensége végkép megölte a romantikát, mert hiszen a romantika nem egyéb, mint az elnyomott ember szabadságvágyának megnyilvánulása. A kapitalizmus tudományos racionalizmusa nem szolgálhatta a természettől jónak és szabadnak, tehát harmonikusnak, született embert, hanem ellenkezőleg: a kapitalista civilizáció *öncéluságát*, s ennek az öncéluságnak az érdekében egyre jobban és jobban megfosztotta az embert szabadságától, természetességétől és harmóniájától. A filozófiában uralkodó elvvé vált a pragmatizmus, a gazdasági életben a tőkecsoportok közötti szabadverseny, a politikában a piacok felkutatása, megszerzése és kihasználása, az irodalomban s művészetben a naturalizmus s még később az impresszionizmus. Az európai ember szkeptikussá vált és ez a szkepszis öltött testet Dubois Reymond híres *«ignorabimus»*-ában.

Az ember szabadságvágya azonban azonos az ember életakaratóval s így azt kiölni belőle nem lehet. Mennél erőszakosabban és alaposabban nyomják el benne az élet akaratát, tehát a szabadságra való törekvését, mennél jobban eltávolítják a természettől, annál rettenetesebb erővel tör fel belőle az elfojtott élniakarás. Néha kerülő utakon, néha tudatosan egy célra törve. Így az új civilizáció tendenciájával szemben már korán kiütköznek a szocializmus legelső csirái, a naturalizmus fanyar szkepszisén áttör *Zola romantikája*, az impresszionizmus stílusát megbontotta Cézanne. De valami furcsa változást vehetünk észre ezen a romantikán! A modern ember romantikája volt ez, azé az emberé, aki szabad akart ugyan lenni, vissza akart ugyan térni a természethez, — ahogy Rousseau követelte, — de viszont nem volt hajlandó feláldozni azokat az eredményeket sem, amelyeket a természettudományok felmutattak. Nem a civilizáció megtagadása volt ez többé, hanem *egy bizonyos tendenciájú civilizációnak* a megtagadása csupán. Nem vetette el a gépeket, a közlekedési eszközöket, sőt azokat az ember kényelmének, jólétének és szabadságának szolgálatába akarta állítani. Azt mondhatnók, hogy a természettudományos romantika volt ez, mely követelte a civilizációt, de az ember szabadságának, természetes életlehetőségeinek, individuális értékeinek az érdekében!

Nietzsche ennek az új romantikának legfulminánsabb kifejezője. De ő még, ideológiájával, benne áll egy kissé a feudálizmust leromboló romantikában, ő a felszabadulást a görög pogányságon keresztül szeretné elérni s ebben inkább humanista, mint a racionális természettudományok s az empiria alkalmazója. Mindamellett az ő módján is lehetett volna eredményeket elérni, ha nem esik abba a súlyos optikai csalódásba, hogy a kereszténységet mereven szembehelyezi a görög szellemmel. Ennek a csalódásnak az az oka, hogy a babiloniai-asszír-zsidó *«eredendő bűn»*-fogalmat a krisztusi kereszténységnek tulajdonítja s a görög szellemet, mint az *«eredendő bűn»* büntudatával szemben érvényesülő természetes szabadságot s harmóniát fogja fel. Pedig a büntudatnak hallatlan kimélyítése semmiképen sem a kereszténység szelleméből fakad. Jézus épen a zsidó életben rettentő, bénító teherként elterpeszkedő általános büntudatot oldotta fel, a bosszúálló Jehova istenképét a jóságos Atya képével helyettesítette, ő maga a bűnösök, elesettek, megvetettek között járt, gyógyításai, vigasztalásai kivétel nélkül azon fordulnak meg, hogy *«megbocsáttatnak a te bűneid»*. Ez pedig nyilvánvalóan homlokegyenest ellenkezője a zsidóság mérhetetlen büntudatának, amely oda fajult, hogy a népet ostorozó, a vétkeket büntetésekkel, ítélettel, jehovai bosszúállással fenyegető próféták végül is

elsenyvesztették a zsidóság akcióképességét, megbénították akarátát, a cselekedetek morális mérlegelésébe ölték bele magát a cselekedetet s *kitenyészítették a meddő és egészségtelen zsidó filozófia szörszálhasogató skolasztikáját*. Jézus tanítása ennek igenis épen az ellenkezője volt, a felszabadulást hozta a sorvasztó büntudat alól s az az ember életét az egészséges, harmonikus és szabad, büntudattól mentes közösségre építette fel. Szent Pál vezette vissza a keresztény közösségek szellemét a zsidó büntudathoz s a szellem történetének ez a rendkívül fontos és izgató területe még alapos kutatómunkát igényel. Itt csak jelezni kívánjuk, hogy a büntudat, amelyet Nietzsche a kereszténységnek tulajdonított, nem jézusi eredetű s nem teszi a jézusi kereszténység magvát. Sőt ennek épen az ellenkezője igaz. Nietzsche tehát tökéletesen haszontalanul tette meg magát Antikrisztusnak s a «győztél Galilei» felkiáltás tulajdonképpen az ő súlyos büntudatának, de nem kereszténységének győzelmét jelenti s nem a «Galilei» győzelme!

Az ellentétek zavarosságában vergődő európai ember, hogy tisztázhassa legalább az alapfogalmakat s végre is a forrón áhított megnyugvás állapotába jusson, két út kínálkozását vélte látni: 1. vagy elfogadja a katolikus kereszténység morális rendszerét, szellemét, ideológiáját, vagy 2. elhatározóan a racionális analízis útjára lép, megvalósítja Nietzsche követelését s «újraértékeli a fogalmakat» s az eredményt a jövőre bízva.

Hogy ez az alternatíva valóban fennállt, arra bizonyíték a múlt század végén meghasonlott filozófia (Haeckel térhódítása az egyik oldalon, Bergson fellépése az intuitív filozófiával a másikon), de méginkább a Nietzschével szemben kiméletlenül kiálló Dosztojevszkij.

II.

Európa harmóniája tehát két sarokpont között kereste a megvalósulását. Nietzsche volt az egyik, Dosztojevszkij a másik sarok. Két hatalmas, messze kiemelkedő csúcsa az európai lélek kettészakadt s egymást megközelíteni nem tudó rétegeknek.

Mind a ketten a büntudatot tekintették a kereszténység alaprincipiumának s ebben a tekintetben mind a ketten egyformán súlyosan tévedtek. A kiindulási pontjuk tehát azonos volt. De míg Nietzsche a felszabadult embert követelte, akinek akcióképességét nem gátolják a büntudat gátlásai s a szabad ember típusát a görög pogányban találta meg, addig Dosztojevszkij épen ezt a büntudatot tette meg az emberi lélek legfőbb értékének, elfogadta, mint a jézusi kereszténység kritériumát s a harmóniát a vezeklés kálváriájának megjárásában kereste. Nietzsche a felszabadulást abban látta, hogy élesen szembe helyezkedett a szerinte keresztényi büntudat-komplexummal, Dosztojevszkij abban, hogy ezt a szerinte keresztényi principiumot elfogadjuk, nemcsak a magunk, hanem minden embertársunk, az egész emberiség nevében és megváltásáért s minden létező rossznak: konfliktusnak, tragédiának, meghasonlásnak okát elsősorban a saját bűnösségünkben keressük, még akkor is, ha közvetlenül nem vagyunk részesek benne. Nietzsche követeli, hogy számoljunk le végre a szerinte: jézusi morállal, Dosztojevszkij hirdeti, hogy fogadjuk el azt, mint Istentől Jézus és a kereszténység által kinyilatkoztatott legfelsőbb világtörvényt, mert ez az, ami minket, embereket, *a büntudat nélkül harmonikusan vegetáló növényi és állati létformától gyökeresen megkülönböztet*. Vállaljuk magunkra a bűnhődést még a mások bűnéért is, szenvedjünk minden szenvedő

embertársunk nevében s ha kell, helyette, cselekedjünk úgy, ahogy az orosz muzsik mondja: «vegyük magunkra a szenvedést». A büntudatnak ebben a közös és egyetemes átélésében juthatunk egymáshoz igazán közel, mert ez a szeretetnek a közössége.

Láthatjuk, hogy az, amit úgy Nietzsche, mint Dosztojevszkij jézusi principiumnak tekint, tulajdonképpen szentpáli principium. S míg Nietzsche kategórikusan elveti s megtagadja, addig Dosztojevszkij alázatosan elfogadja.

Érdekes azonban, hogy Nietzsche, mint már jeleztük, inkább a reneszansz humanistáinak eszközeivel közeledik a problémához, ellenben Dosztojevszkij már a természettudományos módszer analitikus és empirikus módszereit alkalmazza, s ebben a tekintetben modern ember.

Az európai lélek tehát eljutott a legborzalmasabb zürzavarok, ellentétek állapotába. Az európai ember óriási messzeségbe sodródott el immár a természettől, elnyomottságában behullott a konfliktusok forgószelebe és tájékozatlanul forog benne. Szabad közösségek helyett az embereket elnyomó s harmóniájukkal mit sem törődő osztályok, gazdasági erőcsoportok uralma alá került, államorganizációk fojtják el benne gazdasági, politikai, fegyveres, morális eszközökkel a szabad akciók erőforrásait, egész életében megnyomortva, rabszolgaságba süllyesztve részínt a székszis fanyarságába, a pesszimizmus lemondásába, részint a nihilizmus narkótikumhajszolásába, vagy meddő rombolásába kergetve. Európa képe minden vonatkozásában a szolgaság, szenvedés, tájékozatlanság, iránytalanság, kapkodás, kegyetlenség vonásait hordja magán.

Nietzsche nem tudta megragadni ezeknek a zavaroknak a gyökerét. Ahhoz, hogy ez sikerüljön neki, öneki magának is felszabadult embernek kellett volna lennie. Minthogy azonban magában hordta mindazokat a súlyos gátlásokat, amelyek ellen harcot hirdetett, el kellett buknia s a pusztá vágynál nem juthatott tovább. Élete végén összetörve, úgyszólván ifjan, betegen a belső marcangolástól, az egyensúly haszontalan erőszakolásától, örülként halt meg s végső szavaival megerősítette elbukását. S Dosztojevszkij?

Ő az analízis módszerével megához az emberi lélekhez közeledett. Megelőzve tehát a modern pszichológiát, akkor, amikor a lélek az fizikai, kémiai, biológiai és sok egyéb tudományok óriási fejlődése már korszakalkotó eredményeket hozott, még ott tartott, hogy különböző lelki jelenségek tüneteit írta le és látta el a skatulyázás tudományoskodó címkéivel, úgyszólván kísérleti úton kutatta az emberi lélekműködés törvényeit s nem maradt meg a folyamatok külső leírásánál, hanem azok indító rúgóit, jelentkezési okait s törvényeit kutatta. Ezen a területen tehát Dosztojevszkij megelőzte azokat a természettudósokat, akik vizsgálódásuk tárgyát nem csupán az embert körülvevő dolgokban, hanem magában az emberben keresték s találták meg. Dosztojevszkij, mint látjuk, igen fontos lépést tett a megoldások irányába: magára az emberi lélekre alkalmazta a természettudományos kutatás módszereit.

Abból indult ki, hogy a büntudat az embernek isteni akaratból beléoltott tulajdonsága és attól elválaszthatatlan. Fel sem vetette a gondolatot, hogy vajjon nem lelki zavarok következménye-e a büntudat? Tulajdonságnak tekintette és nem a megbomlott harmónia következtében beálló sajátságos kingerzésnek. Dosztojevszkij felfogásában, — aki azt hirdeti a keresztény egyházak morálja szerint, hogy valamennyien, kivétel nélkül bűnösök vagyunk —, épen a büntudat érzése emel bennünket emberekké s értékesekké, mert amilyen mértékben megvan bennünk, olyan mértékben vagyunk képesek szenvedni,

tehát szeretni is. Nietzsche még elfogadja az elvet, hogy az ember természetből fogva jónak születik, Dosztojevszkij már nem, ő szerinte mindnyájan bűnösöknek születtünk s a szenvedés isteni adománya hozza meg számunkra a harmóniát. Épen ezért vizsgálódásaiban azok felé fordul, akik valamely bűnt követtek el, valami szerencsétlenségbe keveredtek s a szenvedés különböző formáit, fokozatait, feszültségeit analizálja. Végső konkluziójában a bűnös ember teljesen megalázkodik a szenvedésben, egyéniségét úgyszólván megsemmisíti s szenvedését a másokkal való együttérzésben oldja fel.

Látnivaló, hogy ez nem lehet megoldás. Az alázatban, az egyéniség megsemmisítésében, az összetörtségben úgyszólván megcsontított ember nem lehet szabad s nem lehet harmónikus sem, ha a szenvedés önkínzása mégannyira feloldja is konfliktusait. Nem lehet megoldás, mert Dosztojevszkijnek csak az eszközei azonosak a természettudományok analitikus realizmusával, a kiindulási pontja már eleve adva van az «eredendő bűn» babilonai-asszír-zsidó feltételezésében. Dosztojevszkij alkalmazta a tudományos kutatást, de kiindulási pontul metafizikai tételt választ, még hozzá olyat, amely már meg is szűnt metafizikai tétel lenni s alapjában véve lélektani probléma. Nem kutatta az «eredendő bűn» mibenlétét, hanem általánosította azt, mint az ember szükségyszerű, sőt centrális tulajdonságát s erre építette fel következtetéseit.

Szükséges volt ezeket ilyen részletesen kifejtenünk, mert Knut Hamsun munkáinak lényegét aligha értenők meg pontosan s aligha méltathatnók Hamsunt érdeme szerint enélkül.

El kellett jönnie a modern szellemnek, amely ezeket a gyökerükben összekuszált problémákat szétválassza és a fogalmakat tisztázva, megmutassa a kibontakozás útját. Ennek a szellemnek nem lehetett elvetnie a civilizációt, mint ahogy elvetette Rousseau, nem lehetett beleesnie abba a tévedésbe, amibe Nietzsche esett, amikor a bűntudatot mint a jézusi kereszténység alaprincipiáját fogta fel s a felszabadulás útját a görög pogányságban jelölte meg. De nem volt szabad Dosztojevszkij felfogásának korlátoltságát sem elfogadnia, fel kellett ismernie, hogy az ember jónak, szabadnak és harmonikusnak teremődött, a bűntudat pedig nem tulajdonság, hanem következmény. Módszereiben a legszigorúbb természettudományos analízist, az empiriát kellett alkalmaznia s kutatásainak súlypontját természetesen magába az emberbe kellett helyezni s nem az emberen kívül eső világba. Ez a szellem Knut Hamsun.

III.

Hosszú és zezgugos utat járt meg, amíg a maga hibátlan, logikus teljességét elérte s ezen a hosszú úton mindazt a meghasonlást elszenvedte, amely az európai lélekben megvan. Tökéletesen a mi korunk embere, azé a koré, amely a materialista szkepszisben keresett apatikus megnyugvást, amely a gigászivá nőtt kapitalista civilizáció Bábeltornyához némán hordta a köveket, amely ideológiájában összekeveri a középkori feudálizmus katolicizmusát, a francia forradalom romantikus racionalizmusát, amely tömegeket fog össze a szocializmusban és tömegeket tart fegyverben a nacionalizmus jelszavaival, amely a tőke nemzetközi szervezeteit kiépítette s ugyanakkor mozaikká darabolta fel egész Európát, amelyben egymás mellett megtaláljuk a legszélsőségesebb individualizmust a legszélsőségesebb kollektívizmus mellett. Minden konfliktusa, tragédiája, elzüllöttsége, vergődése ennek az európai léleknek megvan Knut Hamsunban. Származására nézvést paraszt, lelki alkatára pedig igazi

európai intellektüel, ennek a típusnak minden enerváltságával, érzékenységgel, idegaberrációjával, vergődő tehetetlenségével. Foglalkozására nézvést kétkézi munkás is, akár a legrongyosabb proletár, aki néhány garasért bérbeadja munkaerejét, falusi tanító, csavargó, ács, favágó, lakásfestő, kútásó, cikkíró, esztétikus, költő és politikus. A legterheesebb fizikai munkától a legdifferenciáltabb szellemi munkáig mindent megpróbált és mindent megcsinált. S minden foglalkozás egyaránt hivatása volt, vagy nem volt hivatása.

Mikor favágó, minden szombaton együtt táncol a kis norvég falvak s tanyák cselédlányaival harmonikasóra és senkisémet tételezi fel róla, hogy nem igazi napszámos. Mikor csavargó, a legmegrögzöttebb országúti vándormadarak is testvérüket látják benne. Amikor pedig bemegy a városba és helyet foglal a kávéházi asztalnál, minden idegével városi ember.

Tehát már élete külsőségei is a legellentétesebb nívón mozognak. Ennek az embernek a lelkiélete szintúgy magába olvasztja mindazt az ellentétet, amelyet külön-külön találunk meg az emberekben.

Milyen fejlődési fázisokon ment keresztül Knut Hamsun, amíg eljutott a tökéletes felszabadulásig és a részletkonfliktusok szintétikus megoldásáig? Izgató kérdés ez, érdemes miatta közelebről tanulmányoznunk Hamsun írásait.

Legelső regénye, amelyet komoly elismerés fogadott s amelyben már megtaláljuk mindazt, ami Hamsunra jellemző, az *Éhség* (1890). Ekkor már megfordult Amerikában, megpróbálkozott egy sereg mesterséggel s olyan tragikus élményekkel gazdagodott, amelyeknek párját a ma élő reprezentatív európai írók között csak Maxim Gorkijnál találjuk. Az *Éhség* Hamsunja tipikus képét mutatja a mult századvég mindenből kiábrándult, mindentől megcsömörlött, elhelyezkedését sehol meg nem találó európai fiatalembernek. Már ekkor teljes fegyverzettel fog hozzá az emberi lélek tudatalatti funkcióinak vizsgálatához s ebben a vizsgálatban a legmodernebb pszichoanalitikus eszközöket alkalmazza. Ebben a tekintetben tehát abszolút természettudományos módszere van. Magát az embert sem a közösséghez való viszonyában ragadja meg, mint például Gorkij, hanem konfliktusainak feltárásában Dosztojevskij nyomdokait követi. Individualista regény ez s nyersen és gyónásszerűen, első személyben adja a saját elkallódásának, elzüllésének elemzését, a rajta kívül élő személyek egyelőre csak mint véletlenül útjába sodródott epizódfigurák érdeklík. Félénk, tehetetlen, gyámoltalan, akcióra képtelen és betegesen érzékeny lélek az *Éhség* írója. Túlságbavitt narcizmusa kiszakítja a társadalomból, egyedül kallódik és ténfereg a nagyvárosban és sehol nem tudja megtalálni a munkaterületét. Irogat, de az írásban is bizonytalan még, hol a magabizás havas ormain tetszeleg, hol a kétségbeesés mélységébe zuhan, úgyszólván egyik pillanatról a másikra. Semminek a jóságáról, helyességéről és bizonyosságáról nincsen meggyőződve, vallásos élményei nincsenek, filozófiai rendszerekben nem hisz, vagy talán nem is gondolt még rá, hogy ellentétes világérzéseit megkísérelje kiegyensúlyozni akármilyen rendszerben. Az emberek közösségébe meg sem próbál beilleszkedni, elvadulva él kis szobájában, a legborzalmasabb nyomorban, mert semmi reális érzéke és cselekvőképessége nincsen. Furcsa beteges viszonyban van a pénzzel, amelyet megvet s amelytől a megváltását várja. Nagy, sivár magányában találkozik egy nővel, az érdeklődik iránta, de Hamsun a végső lépéstől visszariad és úgyszólván a kezeiből ejti ki ezt a hozzá-simuló lelket. Tehát még a nőn keresztül sem tud szervesen hozzákapcsolódni a másik emberi lényhez.

Hol szadista, hol mazochista helyzetekben mutatja meg a perverzítások bámulatos variációját, amelyben az emberek vergődnek. A későbbi perverz regényalakoknak: Glan hadnagynak, Mack kereskedőnek, Edvardának, a kapitány feleségének s még másoknak a csiráit megtaláljuk az *Éhség*-ben. Az aberrált emberi lélek minden árnyalatát, minden variációját azzal a szigorú, objektív tudományossággal boncolja, amely későbbi műveiben bámulatos tökéletességre emeli a hamsuni pszichológiát. S már az *Éhség*-nek ezek az alakjai elárulják, hogy Hamsun a szexualitást tulajdonképpen magának az élet akaratának tekinti s ugyanezt az életakaratot találja meg a szerves, vagy szerves dolgok életében, más és más formában. Ugyanezt az életakaratot leplezi le nemcsak a hímnek nővel szemben elfoglalt viszonylatában, hanem az élet más területein is, csak hogy néhol mint primér szexualitást, néhol mint annak más és más szublimált alakját. Ebben is tökéletesen megegyezik az első igazi tudományos lélekkutatóval: Dosztojevszkij-vel, de míg Dosztojevszkij a szexualitást mint az emberi lélek állati rétegét fogja fel, addig Hamsun azonosítja a minden dologban megnyilvánuló létakarattal és óvakodik attól, hogy olyasmit, amit a természet spontán akarata formált, állatnak, emberinek, avagy isteni-nek nevezzen s a jó vagy rossz morális mérlegelése alá vonjon. Tudomásul veszi, mint kozmikus erőt, mint a létezés kritériumát s ebben a tekintetben felfogása talán hasonlít Schopenhaueréhoz, aki a világot, tehát a létezést mint akaratot fogta fel. Ez az akarat Hamsunnál a szexualitás.

Hamsun láthatóan megdöbben, amikor az *Éhség*-ben először veszi komolyan szemügyre ezt a problémát. Ideges, sőt neuraszténiás, narcisztikus, tehetetlen lénye velejéig megdöbben és borzadva áll a világmisztérium előtt. Ez minden mondatán, minden szaván megérzik, valahányszor nőalakkal foglalkozik, vagy nőnek férfihoz való viszonya bármilyen vonatkozásban a szeme elé kerül. Az *Éhség* Hamsunja a fiatal felfedező lázával bámul erre a problémára és úgy érzi, hogy az egyénnek el kell törpülnie, el kell vesznie ez előtt a világerő előtt. Itt szenved először istenigazában csorbát Hamsun narcizmusa és individualizmusa. Az *Éhség* felveti ezt a konfliktust, de látni fogjuk, hogy még sok-sok esztendőnek és tételődésnek kell elmulnia, amíg Hamsun a konfliktust meg is tudja oldani.

Ebből a néhány szóból is világosan kitűnik, hogy Hamsun az *Éhség*-gel milyen választakra került mindjárt az elején s milyen új meglátást is hozott. Felismerte a szexualitást s azt teljesen úgy fogta fel, mint a modern pszichoanalízis eredményein felépült lélektan. Hamsun a bűntudat legcsekélyebb jelét sem mutatja ezeknek a kérdéseknek felvetésénél s a következtetések levonásánál, sem morális, sem esztétikai, sem ideológiai ellenkezés nincs benne, csupán megdöbbenés, a gyenge és efemer életű lény megdöbbenése a nála mérhetetlenül nagyobb erő előtt, amely erőnek ő is csupán egy része s amelyet egyelőre, minthogy a természetét még nem ismeri teljesen, semmiféle megítélésnek nem vet alá és el sem nevezi állati, vagy isteni erőnek. Már itt kitetszik a gyökere ellentét Hamsun és Dosztojevszkij között.

Az *Éhség* bezonyította Hamsun számára, hogy módszerei megbízhatók s máris meglepő eredményeket hoznak. Igaz, hogy ezzel az eredménnyel még nem tud kezdeni semmit, de a létezés gyökerét sikerült megragadnia s többé el sem ereszti.

A szenvedések okait még nem kutatja. Nem figyel arra a kérdésre, hogy miért szűnt meg az ember harmonikus természeti lény lenni, miféle külső s belső meghasonlások okozzák szenvedéseit, szolgásgát, meghasonlásainak

melyek az okai. Ő maga sem a társadalmat, sem önmagát nem teszi bűnössé, vagy felelőssé sem a maga éhségéért, szexuális nyomorúságaiért, elzülléséért és embertelen szolgaságáért, sem a máséért. Nem óhajtja «magára venni» mások bűneit s nem tekinti bűnösnek önmagát egy pillanatig sem.

Itt volt tehát a schopenhaueri világszemlélettel megegyező felfedezés, mellyel Hamsun semmit sem tudott kezdeni. Másik fontos regényében, a *Pan*-ban megpróbálja továbbvizsgálni a problémát.

A *Pan* hőse kint él Északnorrvégia erdeiben, vadászattal keresi meg az ételt, egyetlen társa egy kutya, barátai a fák, füvek, rovarok. Hallgatja a végtelen világos éjtszakák csendjét, a fák suttogását, a legyek zümmögését s úgy érzi, megtalálta a harmóniát a természetben. Semmi más ez, mint a rousseau-i elv keresztülvitele, elmerülés valami végtelenül finom és impulzív természetérzésben. Hamsun úgy látja, hogy a növényi és állati világ, annak ellenére, hogy mindkettőt érhetik kívülről jött katasztrófák, harmonikus világ. Immár felismerte az életakaratra azt az irányzatát, amely egy bizonyos törvényszerű úton viszi az organizmust örökké változó formákon át a halál felé, illetve az organikus létezésből az anorganikus létezésbe. Hamsun, azaz Glan hadnagy megnyugszik ebben a felismerésben. De ez a megnyugvás ismét csak addig tart, amíg szembe nem kerül a saját szexualitásának a problémájával. Edvarda, ez a félig még gyermeklány, akiben most ébrednek s most válnak tudatossá vágyai s aki elfojtott vágyainak szadizmusában Glan meghódítására és teljes leigázására tör, megzavarja ezt a harmóniát. Egyszerre összekuszálódik minden és Hamsun ott áll megint a káosz előtt: a férfinak a nővel szemben elfoglalt helyzete s a nőnek a férfi meghódítására s megkínzására irányuló vágya elindítja a konfliktusokat. Edvarda — aki később egy regényben már mint kétgyermekes asszony bukkan fel — szeretné megadni magát, de ugyancsak szeretné tökéletesen leigázni Glant. Glan szerelmes és szerelmében szenved, a lány finom és perverz kínzásait fájó kéjjel fogadja és ugyancsak kínzással válaszol a fájdalomra. Egyik sem tudja megközelíteni a másikat. Miért? Micsoda természetellenes gátlás akadályozza meg Edvardát, hogy Glan legyen? S micsoda rettenetes, leküzdhetetlen gátlás kényszeríti Glant — Hamsunt — arra, hogy a végső cselekedet előtt visszatörpönjön, mindig újra és újra kezdve ezt a rettenetes, beteg játékot s mindig visszataszítva a lányt a beteljesülés előtt?! Nyilvánvaló, hogy itt az ösztön olyan működésével állunk szembe, amely nincs meg a növényi, vagy állati világban. S az is nyilvánvaló, hogy az állat, vagy növény azért nem okoz szenvedést társainak, mert semmiféle természetellenes gátlás nem akadályozza meg ösztönéletének harmonikus kielégülését. Hamsun a végsőkig feszíti ezt a húrt, ezt a macskaegér játékot. Végül a feldúlt és megalázott Glan s a nemkevésbé feldúlt s megalázott Edvarda elszakad egymástól, anélkül, hogy vágyaik beteljesedtek volna. Glan Afrikába vándorol, ahol egy férfi, féltékenységből, egy néger nő miatt, agyonlövi.

Ez a puskalövés nem oldott meg semmit Hamsun életében. S ha megfigyeljük, hogy a még *Pan* előtt írott *Misztériumok* című regényben miként fejti ki a morális relativizmust, hogy miként kergetőznek a pokoli véletlenek a *Misztériumok* alakjainak életében, hogy a testiség erőszakosan elfojtott folyamatai milyen örvénylését kavarnak fel a látszatoknak, miként válik minden hazugság igazá s minden igaznak látszó dolog hazuggá ebben a természetellenes szerelmi életben, a tehetetlenségnek, aberráltságnak, perverzitásnak, szadizmusnak, önkínzásnak ebben a feneketlen poklában, megérthetjük Hamsun kétségbe-

esését, amely a *Misztériumok* gyilkosságában s öngyilkosságában, a *Pan* mindent erőszakosan lezáró puskaelövésében testesül meg. Az emberi élet zavaros, ostoba, félelmetes és veszedelmes titkos vermekkel van teli, a világot új és új alakban előrekergető s fenntartó életakarát az emberben valamely megmagyarázhatatlan oknál fogva romboló erővé válik, bomlasztó tendenciává, amely felbontja a szociális kapcsolatokat, amely arra kényszeríti az embert, hogy szenvedést okozzon és szenvedést vállaljon s megöli a természetes élet minden szépségét, sőt a lehetőségét is ennek az életnek. Itt már meglátszik, hogy Hamsun egészen másutt keresi a szenvedés vállalásának és okozásának a rugóit, mint Dosztojevszkij. A *Misztériumok*-ban lépésről-lépésre végletekig analizálja az erkölcs relativitását s rájön, hogy ösztönéletünk kialakulásától függenek az erkölcsi jó és rossz megítélésének kategóriái. Maga a természet azonban nem ismeri sem a jó, sem a rossz fogalmát s őt pusztán a létezés akarata vezeti, az a kettős tendencia, amely az élet a halálba, az organikusat az anorganikusba kényszeríti, egy előre megszabott módon és úton. De ha így van, mi akkor mégis a jó és mi a rossz, számunkra, emberek számára és pedig valamennyiünkre kiterjedő érvénnyel?! Hiszen a rossz, amit egymásnak okozunk — még pedig nem gazdasági kényszerűségből, hanem élvezetből és haszontalanul! — vagy a rossz, amit vállalunk, mindez a szadisztikus, vagy mazochisztikus formája a szenvedésnek, látszólag éppen ellenkezője a természetben megnyilvánuló örömeik érvényesülésének! Hamsun nem is gondol arra, hogy a szenvedést jónak, felemelőnek, értéknek tekintse, ez már kiindulási pontjánál sem szerepelt, mint ahogy Dosztojevszkij ebből indult ki — majd meglátjuk, miért. Nem, Hamsun fellázad a szenvedés ellen, mert természetellenesnek érzi, de megmagyarázni egyelőre nem tudja.

Igy hát a rousseaui elv sem hozott harmóniát. A természethez visszatérni oly harmonikus életet élni, amilyet él a növény, vagy az állat, többé nem lehet. És Hamsun most megpróbálja, hogy beleolvadván az emberi közösségbe és részt kérve abból, aktív életet, hasznos életet éljen s így találja meg a harmóniát. Nem más ez, mint a természetből immár visszafordíthatatlan módon kiszakadt ember ösztönkonfliktusainak egy bizonyos módon való szublimálása. Belekapcsolódnai a civilizációba, — ez talán megoldása a problémának.

Megírja irányregényeit. Hőse most néptanító, belevegyl a városi tömegbe, vitázik az írókkal, kereskedőkkel, felvonul az utcán, amikor a tömeg követeli a svédektől való elszakadást, kokárdát tűz a gomblyukába, avagy leleplezi a kisdud norvégiai sajtópanamákat, purifikál és hirdeti a nemzeti közösségben való elhelyezkedés fontosságát. Norvégia vidéki ország. Legnagyobb városai vidéki városok. Sajtóorgánumai a legjobb esetben megfelelnek egy-egy magyar vidéki világlap méreteinek, nivójának, politikai problémáik egy vidéki magyar nagyváros pártoskodó nyelvöltögetésének. Norvégia társadalmi berendezkedése rendkívül különbözik Európa akármelyik államának berendezkedésétől. A kapitalista osztálynyomás jóformán alig érezhető, az állam nem testesül meg olyan kegyetlen és kíméletlen bürokráciában, mint akárhány más államban. Semmiféle nép nem érzi magát annyira otthon a hazájában, mint a norvég. Ha egy részeg ember lármat csap az utcán, az másnap szenzáció a lapokban. A társadalmi rétegződés nem oly éles, mint máshol, ahol a vezető osztályok mérhetetlen távolságban vannak a nép vágyaitól, kultúrájától és életformáitól. A nivellálódás sokkal tökéletesebb, a századosné beleszeret a napszámosba, a polgármester lánya cselédnek megy a tanyára, a falusi bíró tekintély, de a hajóskapitány is az és ha valakinek van egy gyűrűje, azt már megcsodálják.

Nem is lehet ez másként olyan országban, ahol a nép nagy tömege kétkézi munkával keresi meg a kenyerét, ahol nincsenek nagybirtokok, ahol a tőkefelhalmozódás nem megy olyan kiméretlen módon és a nép szabad beleszólása a közéletbe általános életelv. S a norvég nép már a földrajzi viszonyok miatt is puritánabb, kicsinyesebb, igénytelenebb, mint akárhány más nép, a félévíg tartó éjtszaka, a félévíg tartó világosság, a maga különös vérpiros, rótfényű napkorongjával, amely nem akar lenyugodni, közelebb kényszeríti egymáshoz az embereket. Ugyan hol nyílik itt terület olyan ember számára, aki igen nagy és tragikus konfliktusokat akar szublimálni a társadalmi életben? Ennek a vidéki életű országnak a közléte is vidéki, itt ugyan nem lehet hatalmas és eget-földet megrázó cselekedeteket véghezvinni, a szociális konfliktusok nem olyan kiélezettek, mint amilyenek voltak például Dosztojevszkij hazájában, Oroszországban. Hiszen ha egy kereskedő Krisztiniában behajóz néhány vagón halat és elszállítja Angliába, az már cselekedet. És ha valaki megír egy vezércikket valamely norvég «világlap»-ban, arról mindenki beszél! Hiszen ott mindenki ismeri honfitársa családi- és pénzügyeit, mindenki egy kávéházba jár és a legnagyobb nemzeti esemény a lofot-, vagy heringhálászat eredménye! Hamsunnak nem is lehet belekapcsolódnia ezekbe a méretekre, Hamsun nem úszhat ebben a csendes vízben, amelyet teljesen kiszorítana medréből egyéniségével. Hamsun irányregényei rosszsikerűlt, kényszerű próbálkozások, Hamsunnak szociális konfliktusa nincsen és nem is lehet ebben az országban, neki vissza kell térnie ismét a magányba s tovább kell kutatnia a meghasonlott lélek nyugalmanak útjait, módjait, természetét *önmagában*. Dosztojevszkij a megölt vénasszony esetéből megkonstruálhatta a leghatalmasabb szociális problémát, arra Oroszország gazdasági, politikai viszonyai s az elnyomott orosz nép egyetemes büntudata megfelelő bázisul kínálkozott, Dosztojevszkij felnagyíthatta a maga összeütközéseit egyetemes társadalmi összeütközésekké. Hamsun csak individualista lehetett abban az egyhangú, békés szürkeségben, amelyben alig voltak elnyomók és alig akadtak rabszolgák.

Hamsun tehát elindult újra és ismét a természethez. Megfigyelte, hogy a földművelő embernek nincsen szüksége kultúrára, művészetre, valószínű tehát, hogy a harmonikus élet egyetlen formája az östermelés. Megírja leghatalmasabb regényét, *Az anyaföld áldása* címűt (1917). Ekkor már tapasztalatokban annyira gazdagodott, az európai élet annyira elérkezett a végső csödhöz, olyan rettenetes szakadékok tátongtak eszmék és eszmék, emberek és emberek, közösségek és közösségek, államok s államok között, annyira nyilvánvaló volt a kapitalista civilizáció és állam természetellenes túldimenzionáltsága szerte Európában, hogy minden áron meg kellett találni a kivezető utat a káoszból. Az *Utolsó fejezet* borzalmas freskójában Hamsun megfestette a civilizáció betegeinek egész galériáját, a kapitalista civilizáció pusztulását. Mielőtt az *Anyaföld áldásával* foglalkoznánk, szükséges egy kissé részletesebben vizsgálnunk *Az utolsó fejezet* című művét, hogy világosabban láthassuk a hamsuni életutat.

Egy tőkés csoport szanatóriumot épít Norvégia egyik szép vidékén. Ez a szanatórium mintegy megtestesülése annak a tevékenységnek, amelyet a tőke profit szerzésére folytat. A nyereség nem lesz megvetendő, hiszen tele van az ország beteg, meghasonlott emberekkel. S valóban, a szanatórium csakhamar benépesül. A nagyvárosok rulettforgása kiveti magából ezeket a kis golyókat, amelyek nem estek semmiféle nyerőszámra, kirepülnek és összegyűlnek a szanatóriumban. Ezeknek az alakoknak a megvizsgálása megerősít bennünket véleményünkben, hogy Hamsun az ember szabadsága ellen irányuló

civilizációt szíve szerint épen úgy elveti, akár Rousseau, noha megsemmisíteni nem tudja. Itt van a vénlány, aki állandóan csavargatja a zsebkendőjét, a kétes származású francia kisasszony, aki minden asztalon, széken tüntetően elhagy egy francia könyvet, az «öngyilkos», akit megcsalt a felesége s most felejtetni akar, de nem tud, mert szereti az asszonyt, öngyilkos szeretne lenni; itt van a városi, jobban mondva utcai szerelem betege, a megvakulás előtt álló szerencsétlen; itt van azután a szürkesség, a polgári nyugalom egészséges betege: az iskolaigazgató, aki mindent jobban tud, mint más, akinek csak apodiktikus kijelentései vannak, a társadalmi morál automatája, a szabályok kvintesszenciája, egy élő közhely. S a szanatórium szomszédságában él az egyszerű tanyai paraszt, tehenei, kecskéi és zabtáblái között, megingathatatlanul állva a földön, melyet arca verejtékével öntöz. Az *Utolsó fejezet* figurái mind abban a gyökerükben vannak megfogva, amelyre már az *Éhség* tárgyalásakor felhívtuk a figyelmet: ösztönéletük gátlásmentes, vagy gátlásos lepergésében. Ezek a szanatóriumi civilizáltak, noha a hiúságnak, a felsőbbrendűség-érzésnek, a kulturált-ságnak glóriáját hordozzák a fejük körül, tudatos életük csak igen-igen gyenge és ingatag tákolmány elfojtott ösztönéletük végtelen sötét tengere fölött. Minden szavuk, minden gesztusuk egy-egy reflektorszerűen éles fénycsóva a gátlások területére, szimbólum, amelyben benne van kibicsaklott életük tragédiája, de ezt ők maguk sem értik. Hamsun itt folytatja vizsgálódásait a már régen, az *Éhség*-ben felvetett probléma megoldása céljából: világos, hogy az ember épen olyan természeti lény, mint minden más organikus szülötte a Földnek, az ember tulajdonképeni élete mélyen elrejtve tudatalatti énjébe, az ösztönfolyamatok területén zajlik le, a tudat csak képződmény, valamely titokzatos összeütközés eredménye s roppant ingatag, megbízhatatlan, szivárványszerűen változó s hamar összeroskadó valami. Hogy az ember szabad lehessen, ahhoz az kellene, hogy ösztönfunkciói gátlásmentesen menjenek végbe, de a tudat síkján minduntalan gátlások érik ezeket a funkciókat. Lehetséges vajjon a civilizációban végkép megromlott embernek, a természettől végkép elszakadt léleknek a civilizáció továbbnövelése útján való felszabadítása, kiegyensúlyozása, boldoggá tétele? Nem, mondja Hamsun. Ez a civilizáció ki fog gyulladni, össze fog dőlni, maga alá temetvén beteg felépítőinek üszkös holttesteit, a szanatórium kigyúl és tövig leég, a pusztulásban egyenlővé téve a sikkasztót, a vérbajost, a vénlányt, az «öngyilkos» kibékülni óhajtó feleségét, csak épen az az egy menekül meg, aki azért ment a szanatóriumba, hogy ott, elvonulva a várostól, öngyilkos legyen. Ez az ember pedig, amikor a tűzvész után, félig örülten a kétségbeeséstől, hogy felesége, aki neki csak szenvedést okozott, bennégett a szanatóriumba, kimegy az erdőbe, hogy felakassza magát, képtelen végrehajtani szándékát, mert ott van a városban a kislánya, akit ő neki fel kell nevelnie. A szegény francia kisasszonyt is a gyermek menti meg a pusztulástól, a törvénytelen gyermek, akinek apja egy sikkasztó álbáró: ravaszul férjhezmegy a tanyai paraszthoz s ott helyezi el a kakukfiókat. A *gyermek, az utód, a kihalhatatlan élet továbbfolytatása* — ez téteti le az «öngyilkossal» a kötelet, amikor valóban nincs már mit keresnie az életben s a francia kisasszonnyal a műveltség, a rátartiság, a hiúság, az előkelőség pávatollait. Az európai kapitalista civilizáció tehát, emberellenes irányzata miatt össze fog dőlni, le fog rombolódni, az emberek, akik saját hibájukon kívül benne élnek, elpusztulnak, de azért az életet tovább kell folytatni, lemondva hiúságainkról s büszke öntudat-tömjeenezésünkről, a gyermekeinkért, tovább és tovább, mert az élet kontinuitása és az élet akarata természeti törvény, énünk tudat-

alatti mélységeinek legyőzhetetlen erőműködése, ez maga a természet s következkép maga az ember. Hamsun egy cseppet sem sajnálja a lángban álló kapitalista civilizációt, rettenetes tárgyilagossággal, az elfogulatlan szemkönyörtelenségével analizálja a jelenségeket s a következtetés levonásában semmiféle érzélgés, visszaemlékezés, erkölcsi szempont, vagy nihilista káröröm nem gátolja. Nem tesz meg bűnössé senkit, nem vállal felelősséget, vagy bűnösséget ő maga sem, természeti erők működésére épít és ezekkel az erőkkel szemben fel sem vetheti a morál, lelkiismeret, vagy büntudat lehetőségét.

Egy út marad tehát s ez az út az egyetlen az anyaföld áldása felé. Az özszes problémák feloldása az *Anyaföld áldása* című regény, amelyet az *Utolsó fejezet* megfigyelése után immár roppant könnyen megérthetünk. A primitív, szabadnak és egészségesnek született norvég paraszt biblikus erejű, fenséges nyugalma, minden részletében tökéletesen vezetett és megoldott életszemlélete ez a remekmű. Benne Hamsun annyi tétovázás, csavargás, aberráció, kiábrándultság és kétségbeesés után visszatért saját gyermekkorába, az anyaföldhöz, amelyből szülei és ősei két kezük verejtékes munkájával merítették az életet. Hamsun visszatérése az egyetlen lehetséges lépés volt. Minthogy elfogadta a rousseau-i tételt, amely — egybehangzóan a modern pszichológiával — azt hirdeti, hogy az ember természettől fogva jönnek s az életre alkalmasnak, szabadnak születik, visszakanyarodott saját elindulásának kezdetéhez, a saját gyermekségéhez. Hőse a paraszt. A földművelő primitív ember, aki jönnek, szabadnak és harmonikusnak születik. Kimegy a kietlen pusztaságba egyetlen kecskével, faágakból ver magának kunyhót, hozzálát a munkához, napról-napra csendesen, erőfeszítéssel töri az ugart, irtja az erdőt, hordja a vízmosta köveket. Kis házat épít — ahol együtt lakik a kecskével — vet, fejt, fárad egész nap. Mikor munkájának már van valami látszata, cselédet fogad. A szexuális élete is olyan állatian természetes, egyszerű és tiszta, mint egész lényé. Gyermekük születik s most már kettőzött erővel folyik a munka. Szaporodnak a kecskék, már van tehén is, majd egy lovacska, növekszik a ház, növekszik a bevetett föld, egyre több kalászt ringat a szántó, egyre vidámabban hangzik a kolomp a legelőről, a gyermek erősödik. Majd bajok következnek, az asszony nem bír magával, hisztériás lesz, de Izsák, a férfi, ezen is segít : megfogja az asszonyt, megemeli, kissé megrázza, aztán alaposan visszaállítja a talpára s ezzel a dolog el is van intézve. De később újabb bajok : az asszony gyermekgyilkosságba esik. Úgy látszik megtévedt valahol és most baj van. Elviszik a városba, börtönbe csukják. Izsák életét ez nem rendíti meg. Ő nagyon jól tudja, hogy a bűnök szerencsétlen körülmények eredményei, dolgozik tovább. Mikor az asszony hazakerül a börtönből, már útközben az erdőszélen úgy veszi őt, mint ahogy legelőszőr talált rá, akkor éjjel, amikor mint cseléd pihent le Izsák egyszerű ágyára. Még haszna is van a fogságnak : az asszony megtanult varrni s most a környék minden lányának ő varrja meg a ruháját. Az élet folyik tovább, az új nemzedék felnő, folytatja a megkezdett munkát s mire Izsák haja összecsavarodik, az egykori sziklás, kietlen, elhagyatott, terméketlen pusztaságon hatalmas gabonátáblák ringanak, a legelőkön állatok tarkállnak, nagy, kényelmes és szépen kifestett épületek virulnak s Izsák még most is hatalmasan, nyugodtan, egészségesen lépked a felszántott földön és szórja a magot

Itt van tehát a probléma megoldása : vissza a földhöz, nem az erdőbe és nem a barlangba, hanem a szántóföldre. A munka, ha mindenki legjobb tudása szerint résztvesz benne, szublimálja ösztönéletünk feszültségeit, a természetes, egészséges szexuális élet pedig a legfőbb öröm- és erőforrás. Az emberek szociális

viszonyának szabályozója vagy inkább alapja a szabadon, ösztönösen végzett munka, egyéni nyugalmának és tisztaságának alapja az egészséges és szabad kapcsolódás, a másnemű embertársához és az utódokban való továbbfolytatódás. Ime, ez az anyaföld áldása. Itt megszűnt a szexualitás romboló erő lenni, mint a *Misztériumok*-ban, a *Pan*-ban, itt az anyaföld egyetemes törvényei szerint vezetődnek le az ösztönfeszültségek, folynak le a lélek funkciói, itt nincs elnyomított élet és mellékutakra kényszerített szexualitás. Igaz, hogy nincsen művészet, irodalom sem, csak valami halvány díszítőelemei a művészetnek és a rigófűttyhöz, széldudoláshoz, galambturbékoláshoz hasonló dal és vidám tánc legfeljebb, de hát vajjon a művészeté a tökéletes ember kritériuma?! Vajjon igaz-e, hogy a művészen kell lenni valamely önkényesen és romantikusan elgondolt «isteni szikrának?» Hamsun szerint az «isteni szikra» maga az életakarát, ennek érvényesülését kell biztosítanunk, mint ahogy minden organizmus ezt biztosítja, hogy ennek az életakarát továbbműködése az élet folytonossága s mindehhez a művészetnek, civilizációnak semmi köze, mert szerinte ezek, részint az életfenntartás, részint a fajfenntartás funkcióival szemben előálló gátlások eredményei.

Igy Hamsun az *Anyaföld áldása* című műben szöges ellentétbe jutott Dosztojevszkij-vel és tulajdonképen Spinoza panteizmusának lényegéhez, valamint Schopenhauer világgakarátelvéhez érkezett el, még pedig ugyanazokkal az analitikus, természettudományos eszközökkel, amelyeket Dosztojevszkij is alkalmazott. Ez nem is lehet másként, mert hiszen láttuk, hogy kiindulási pontjuk gyökeresen más. Dosztojevszkij kinyilatkoztatott keresztény princípiumnak fogadta el az «eredendő bűn» fogalmát, Hamsun ezzel szakított. Dosztojevszkij csak a misztikus vallási szublimálódásban kereshette a harmóniát, Hamsun magában a természetes és szabad ösztönéletben, Dosztojevszkij a bűntudatot isteni eredetű, értékes tulajdonságnak tekintette, Hamsun következménynek.

A *Csavargók* már tulajdonképen csak végleges megfogalmazása a hamsuni világerzésnek. Ebben a műben már sehol nincsenek megoldatlan problémák, természettudományos tárgyilagossága és analitikus módszere végig következetesen érvényesül és összes alakjainak minden cselekedetét, vágását, érzését, kisiklását, tragédiáját kristálytisztán indokolja. A természettel való feltétlen s boldog egybeolvadás öröme árad ebből a műből, Hamsun elérkezett a végső harmóniához, mindent megértett és mindenben túl van, minden csak efemer jelentőségű már az ő szemében, amely az élet örökévalóságát, tisztaságát, nyugalmát és szépségét látja minden múltó forma mögött. Az ő szemléletében immár csakugyan «egyformán süt az Isten napja a jókra és gonoszokra», minthogy gonoszok előtte nincsenek is, csak természetes folyamatok vannak és természetellenes, tehát tragikus folyamatok. Örül, ha két ember ösztönös jóssággal egymásra talál, ha egy gyermek tapsol a vizesésnek, ha egy kis órárszidó addig-addig mesterkedik, amíg két tallért keres a vásáron, szájalommal tekint az asszonyra, aki aberráltságában a posványba fullaszt egy hajókormányost, de sajnálja azt is, aki a posványba belehalt. Megsimogatja az állatokat, lehajol a szorgalmas méhecskéhez, hallgatja a fák zúgását, boldog, ha egy halász hálói rognak a hering súlya alatt és szánakozik a partrahúzott halakon is. Mert nincsen jó és nincsen rossz a természetben, élet van, amely önmagát védelmezi és önmagának örül s amelynek legfőbb boldogsága, hogy azon az úton mehet a halál felé, amely számára ki van jelölve ösztönéletében.

Hol van itt a korábbi megdöbbenés, mellyel Hamsun az ösztönök végte-

lenségét látta? Hol van a maga kicsinysége ellen való hisztérikus lázadás? Hol a *Pan* befejezésének kétségbeesése? Hol van a perverz szadizmus, amellyel valamikor még a tüzes tallérral megkínzott gyermeket figyelte? Hol van a vándorlások nyugalomkeresése, kuszáltsága, kiábrándultsága? Nyugalom van itt már csak, szabadság és megrendíthetetlen hit azokban az erőkben, amelyek az életet akarják, fenntartják és alakítják.

IV.

Hamsun kritikáival, darabjaival és verseivel szándékosan nem foglalkozunk, mert az itt érintett művek tökéletesen elegendők megértéséhez. Azonkívül kihagytunk néhány segelfossi regényt, továbbá olyan csodálatosan költői alkotásokat, mint amilyen a *Halk húrokat penget a vándor*, avagy az *Őszi csillagok*. Tartalmi és formai ismertetésnek nincsen semmi értelme, mert mi az európai lelket keressük Hamsunban és nem esztétikai boncolást végezzünk.

De épen ezért szükséges, hogy még egy pillanatra visszatérjünk Dosztojevszkijhez. Meg kell kockáztatnunk azt a véleményt, hogy Dosztojevszkij erkölcsi szemléletét túlbecsülik, bizonyos nem idetartozó okokból. Dosztojevszkijt, minthogy a bűnt és bűnhődést tette meg az emberi élet centrális problémájává, továbbá, mert a bűnhődésben isteni kegyelmet látott s azon keresztül látta megvalósulni a szeretet legtökéletesebb formáját, keresztény gondolkodónak nevezik. Holott jeleztük, hogy a jézusi kereszténység alap-principiuma épen a büntudat alól való feloldás, tehát a büntudatgátlások megszüntetése volt. Hogy Dosztojevszkij miért indult ki épen a büntudatból, annak igen sok fontos oka van. Az orosz államorganizáció úgyszólván egyedül állt a világon a szabadság korlátozásának következetes érvényesítésében. A néptömegekbe sikerült oly mélyen belenevelni a társadalmi büntudatot s a vezeklés vágyát, hogy a legfantasztikusabb szekták alakultak úgyszólván gombamódra s még öncsonkítók is voltak közöttük. Ez tehát úgyszólván tipikus orosz tulajdonság s ugyancsak nem egyéb az orosz messiánizmus sem: az emberiség egyetemének megváltása az orosz nép által. A nagy orosz forradalom sem öltött volna olyan óriási méreteket, ha nem sikerült volna a tömegeket a bünvállalás évszázados mazochizmusából a felszabadulás ellenkező végleiteibe ragadni. S Dosztojevszkij mintha egész életében bűnösnek érezte volna magát azért az egyetlen hatalmas pillanatért, amikor a kivégzés színhelyén kegyelmet kapott és örülni mert az életének. Tudjuk, hogy megvesszőzték s a megvesszőzés traumája következtében esett először epileptikus ájulásba. Ez végigvonul életén, minden művén és egész életszemléletén. Az a kegyetlen, szadisztikus tömegmozgalom, amely a bolsevizmust fűtötte, ellenkező előjellel, tehát mint szánsalom, sajnálat, részvét, bünvállalás és vezeklés fűti Dosztojevszkij lelkét. Valójában kegyetlen, mint minden elnyomott és testi-lelki életében megcsönkített ember, ám kegyetlenségét az ellenkező formában, de valójában ugyanazzal az élménykomplexummal vetíti ki. Szükségtelen Raszkolnyikov példájára hivatkozunk, álmára, melyet a gyilkosság előtt lát s melyben egy lovat agyonvernek a parasztok, a megvert s megkínzott gyermekekre, a testi-lelki szenvedésnek és szenvedtetésnek arra a szörnyű sorozatára, amely Dosztojevszkijnél szerepel. Ez nem is lehet másként: Dosztojevszkij orosz volt, halálraítélt volt, epileptikus volt, katorgás volt Szibériában s az ortodox misztikum levegője vette körül gyermekségétől haláláig.

Hamsunban is találunk kegyetlenségeket, főként korábbi műveiben.

Hamsun is hajlamos a szadizmusra. De ő nem a büntudat érzésével áll szemben az élet kegyetlen jelenségeivel, hanem tudományos tárgyilagossággal analízálja azokat. Még önmagával szemben is megőrzi teljes hidegvérét, személytelen megfigyelő, aki soha az erkölcs mérlegét nem alkalmazza a jelenségekre.

Hamsun a szenvedés és kínzás jelenségét úgyszólván mint biológiai funkciót figyeli. Minden kertelés, moralizálás vagy misztikus szépítés nélkül ki mondja, hogy a szenvedésben is az egyetemes öröme év érvényesül, csakhogy kerülő úton oldja fel az ösztönfeszültségeket. S így elfogadja a szenvedést, mint természeti jelenséget, mint a lélek egyik működési folyamatát s háttorzongatóan hideg tud maradni azok leírásánál.

V.

Nem Tolsztoj és Dosztojevszkij tehát az «örök útítársak», mint ahogy azt nagyon szellemesen, megtévesztően, de minden komoly alap nélkül el akarja velünk hitetni Mereskovszkij, nem — az «örök útítársak» Dosztojevszkij és Hamsun. Nem Dosztojevszkij a jézusian keresztény és Tolsztoj a pogány, hanem Tolsztoj és Hamsun a jézusian keresztény, büntudattól felszabadult ember és Dosztojevszkij a zsidókeresztény ember. Nem Dosztojevszkij találja meg a felszabadulás útját, hanem Hamsun, aki egy pillanatil sem esik abba a tévedésbe, hogy humanista-esztétikai alapon a görögségben keresse a szabadságot, vagy azonosítsa a jézusi tanítást a büntudat filozófiájával. A szenvedés, megaláztatás, lemondás nem jelenthet szabadságot, hanem csupán az elfojtások végtelenségig, egészen a természetes élet megszüntetéséig fokozott növelését. Eredménye az életakarát kegyetlen s romboló kirobbanása. Szabadságot csupán az élet, a természet realitásainak elfogadása hozhat, ehhez pedig az kell, hogy a természettudományos analízis elfogulatlan eszközeivel megismerjük a realitásokat úgy az emberen kívül, mint magában az emberben. Ez Hamsun modern európai problémalátásának szintézise s ebben a szintézisben benne van a szabad ember életöröme, optimizmusa, munkálkodása, szerelmi élete, jósága, szociális rendezettsége, benne van a szabad individuum és a szabad közösség.

Semmi szükség tehát arra, hogy Nietzscheként a görögséget kívánjuk fel támasztani rabszolgatartó államával, semmi szükség, hogy Mereskovszkijként egy «harmadik szövetség»-ről esztétizáljunk, amely a kereszténység és görög pogányság összeforrasztásából állana, egyenes vonalban kell követnünk a tudományosan megismert természeti törvényeket, de nem kategorikus imperatívusként, hanem átélve azokat s átömlesztve a magunk lelkén, szabadon, belső életakaratum s az egyetemes életakarát ösztönzésére. Hamsun nem választja ketté az embert állati és isteni részre, a tudatalatti lélek nála az alap, a tudat csak arra való, hogy annak funkcióit, követelését, működését megértsük s cselekedeteinket azzal harmóniába hozzuk. Hamsun szemléletében minden, ami van : isteni s a legfőbb jó és a legfőbb öröm maga a létezés.

Kodolányi János.

TÉKOZLÓ.

I.

*Eljött a perc,
midőn a Nap
megnyújtja lent
az árnyakat
s a hallgatag
hülő poron
árnyékod egy
ledőlt torony.
A perc van itt,
a halk idő:
árnyékod a
magasba nő,
a Föld határán
áthatol
s a jellegekre
ráhajol.
Mi bánt, hogy oly
csüggelegen
merengsz az esti
tűz-egen?
Csüggeszt a tűz,
a tűz dala,
az alkonyég
tűzhajnala?
Fáradt szemed
a szögre bámul,
hol tested a vak
földre zárul?
A perc van itt,
az új, sugalmas:
szívünk heve
új lesz, hatalmas !*

*Pedig nem volt még
ennyi múlt:
a múlt s jelen most
egybehúllt !
Az épülő
gúla felett
úgy tárta szét
szárnyát az est,
ahogy fölötted
most kitarja
a lenge szél
juvallatára !
Az esti Nap
rakja le itt
utolsó láng-
pilléreit !
Oh nézd, a hid
mint leng, zizeg !
Fényt izzanak
a szent ivék !
Az iv alatt
vad lázban ég
a mámoros
emberiség !
A nap ezüst
fényhídja ez:
lépj föl reá,
ne csüggedezz !
E hidon át,
ki mélyen áhit,
elérheti
az éj csodáit !*

II.

*A lassú virradat
mily szép ajándék,
midőn a fák alatt
megszületik az árnyék !
Mint sorba özönlő
gyors katonák,
úgy szállnak a színek*

*a légen át,
vissza mindegyik a
maga helyére:
s ismét kibuggyan
a róza vére,
zöld lesz a lomb
mély gömbje ismét,*

fiatalon
 pompázik a friss rét...
 S a régi világ
 előtted itt áll:
 a hűs patakok

*

A dél is eljő
 már nemsokára
 s föléd hajol
 a lombok árnya.
 S mint ősharang,
 szívedben ott kong
 egy ősi hang:
 az ősi otthon!
 A pillanat
 varázsa áthat,
 itt magadat
 jól megtaláltad!

*

A délnek égő
 csillagát
 biztos léptekkel
 hágnád át
 s fölötted lelked
 zászlaja,
 a régi kertet
 járd be ma!
 Most boldog a holt is
 a sírok alatt,
 hantjára sugárzó
 tallért dob a Nap!
 Csengő aranyat
 kap a fák koronája
 s aranyra szelidül
 a föld komor árnya!
 S míg járod a kertet,
 utadba hajol
 s csalogat anyaként a
 ribizlibokor.

*

A búcsúzó Nap
 szíve vérzik
 s a levelek
 ezt mind megérik,
 mert lenge lapjuk
 lágy erén
 nem csendül át
 a drága fény!
 S helyette, mint

csobogó vize kristály!
 A tiszta tó
 kék színe a régi:
 mily biztató
 s mily jó belenézni!

Kint százfelé
 szakít az élet,
 itt egy pontba
 fut össze éned.
 S mielőtt vissza-
 hullsz a földbe:
 itt belelátsz
 a nagy tükörbe,
 lenézhetsz lelked
 mély tavába,
 mely csöndesebb,
 mint lent a bánya.

Oh mondd, hova tűnt
 a régi kesergés?
 Mindenfelül int
 örömarccal a termés:
 sárgán, pirosan
 ezer pici földgömb,
 nézd, mámorosan
 a Földből előjön!
 S mint mappa vidékén
 a delköröket,
 úgy látod e gömbön
 a halk ereket.
 Ezer pici gömb
 így néz föl a Napba
 s héj-ablakain
 átcsillog a magja.
 Egyik se visel
 arcán sűrű kendőt:
 megvallja szeliden
 titkát: a jövendőt.

bús szemfedő
 az éj hideg
 burjánja nő.
 Az éj, mint sűrű
 fű, kikel
 és arra int, hogy
 válni kell!
 S míg mégy, a táj
 elandaltt,

nézve a Nap
lázálmaid:
a fény sugárzó
képeket,
miket a felhős
égre fest . . .
S mire lehullt
járadi korongja,
visszatérsz árnyas
udvarodra.
De a föld tőle
még meleg
s ott ül a porban
gyermeked
s játszadozó
ujja alatt
a porszemek
leomlanak.
Elnézed teste
hajlatát,
szemének fényes
ablakát
s mögötte a mély
kék vizet:
nem érted és

mégis tied !
És rád borúl
az ég vidéke
s szivedre hull
az égi béke,
amelyről a
költők daloltak,
a régi költők,
a régi holtak . . .
Gyermek, virág,
fák lombjai:
ki tudná mind
elmondani?
Gyökérrel az
alvó talajban:
az ember egy
mély titkú dallam.
A földbe hull
és ott kikél
és mint a fát
az esti szél
lengeti búsan
északnak-délnek:
úgy hajtogatja
Őt bent a lélek.

III.

Oh nézd, az űr
mint hinti szét
a csillagok
mathézisét !
Az égi mély
drapéria
mintája szent
szimmetria !
A tölgy most halk
gyökért ereszt,
keresi a
mélységeket,
de lombja lenge
szelleme
zizegve szárnyal
jeljele !

Alattad föld,
fölötted ég,
alattad a holt
nemzedék,
fölötted pályák
rendje hi:
lengő világok
ezrei !
Itt most mindenki
útra kél,
az utak ormán
zúg a szél,
az éjtszakának
súlya van
és húzza lelked
súlytalan !

*

Oh mámorító
boldog est !
Szemedben mégis
könny rezeg:
nem a magasság

könnyei,
lelked felhője
öntözi !
A csillagok
forgó ivét

fájdalmad mért
 rombolja szét?
 Midőn a hűs éj
 rád hajol,
 nincs gyermeked,
 ki átkarol?
 Oh hát nem ez volt
 a napod
 és most siratva
 siratod?
 A kőnek is
 árnyéka van,
 csupán te vagy
 árnyéktalan?
 A parti fű is
 mind terem,
 csak sorsodban nincs
 értelem?
 Tekintsd a lombos
 néma ját,
 mint őrzí rejlett

fonalát,
 mely százados
 kérge alatt
 követi a
 földsugarat!
 Élet fonála,
 mély fonál,
 művészed a halk
 éjhomály:
 lágyan suhannak
 ujjai
 s úgy zengsz, mint hárfa
 húrjai...
 A jákon árny ül,
 mély lepel:
 a hűrt, a hűrt,
 ezt dobtad el!
 S a hűrt, ha szived
 eldobog,
 nem pengetik
 a századok!

*

Az ég a jákra
 ráborult:
 ez már az éj,
 az alagút!
 Az égbe visz,
 a földbe megy?
 Hiába ontod
 könnyedet!
 Hiába sírsz
 az éjbe most:
 «Ébredjetek,
 ti dallamok!
 Nyíl meg, te lég,
 határtalan,
 és szállj le mint
 ezüst galamb!
 Nyíl meg, akácok
 dallama,
 s légy lelkem őrző
 anyala!
 Nyíl meg, te tűz,
 skárlátpiros
 ércrombitájú
 ősdalos!
 Nyíl meg, te víz
 a föld alatt!

Nyíljon meg minden
 őanyag! »
 Hívhatsz te minden
 elemet:
 «Mentsétek meg
 életemet!»
 Az ős Napot
 s szomorú Holdat
 könnyelműen
 ellékozzalt!
 Elszórtad a
 friss réti zsályát
 s a csillagok
 égő uszályát!
 Kezed üres már:
 kihullt belőle
 a tiszta lét
 ezüst esője!
 Kihullt a Nap,
 kihullt a Föld!
 Minden kihullt,
 mi tündökölt!
 Kihullt a ják
 nyugalmas árnya!
 Kihullt kezedből a világ
 lombringató boldog csodája!

BORISKA A LEJTŐN.

I.

VILMA kisasszonyt húsz esztendő szakadatlan munkája növesztette a lámpagyár adminisztrációjához. Azok a lámpák, amelyek ezalatt a hosszú idő alatt forgalomba kerültek a «Luna»-gyár védjegyével, mind a Vilma kisasszony kezeirésével kapták meg útlevelüket a nagy világba, hogy égjenek és világítsanak idegen lakásokban úgy, ahogy azt benn a műhelyben tanulták.

Vilma kisasszonynak volt egy széke, amelyben már szinte nem is ülhetett volna más, annyira odaformálódott húsz év alatt az ő sajátos, sovány alakja, merev és függőleges tartásával, hogy az alkalmazottak akkor is látták, mikor nem ült benne. De mikor nem ült? Reggeltől este hatig mindennap hiánytalanul jelen volt s mikor végre felkelt s írógépét megszokott gondosságával lezárta, utána már csak a kézmosás következett, egy kis mozgás fel és alá s bezárult maga az iroda is, mégpedig kulcsra. A kulcsot ő maga szokta az ajtó előtt a szegre akasztani, hogy a takarító személyzet: az egyetlen Simonné, ha keresi, megtalálja. Aztán leereszkedő modorossággal búcsút intett a kollégáknak; jó estét — mondta — és bólintott a fejével, ha a fiatalabb leányok kezét csókolomot köszöntek. Jó estét, felelte s lement a lépcsőn, hosszú szoknyája sleppjét bokorba fogva, módosan és óvatosan, se lassan, se gyorsan, aranyos középszerrel minden körülmények között s az utcán bosszúsan várakozott, hogy elkanyarodjék az utolsó jármű is s keresztülmehessen a villamos megállóhoz. Néha elég hosszadalmas álldogálás után sikerült csak idáig jutnia, de ő ráért, mindig s rosszalóan hümmögött a megdölgő fiatalok után, akiknek egy robogó autó úgy látszik, gyerekjáték s úgy szökdösnek át az úttesten, mint bizonytalan és léha bolhák.

Ezek után talán mondanom sem kell, hogy Vilma kisasszony már nem volt fiatal. Húszéves szolgálatához még hozzátehetünk tizet, amit másfajta hivatalokban hasonlóan az írógép mellett töltött el és még huszat, amely esztendők kizárólag azt a nagy célt készítették elő, ami a későbbi harmincban beteljesedett. Az írógép volt az ő élete szimbóluma. Idők folyamán nagy gyakorlatra tett szert, gyorsan és biztosan futottak ujjai a kiálló, kerek billentyűk felett, ismert mindenféle rendszert s szakértelemmel beszélt papírfajtákról, szalagokról és radierokról. A lámpákhoz még most, húsz év után sem nagyon értett, az ő dolga a levelezés volt s a technika vívmányai nem érdekelték. Huszadik jubileumára szép háromágú csillárral ajándékozta meg a főnöke, amelyről köröskörül

villámokat szóró gyöngypertlik lógtak alá. Ott díszlett a szalónjában, mindennap letörölgette, reggel is és este is, mikor hazament, de csak ritkán gyujtotta meg, mert sok áramot emésztett. Ha olykor látogatója érkezett, vasárnap délutánokon, mindig újra és újra megeredt belőle az emlékezés, hogy milyen kedves ceremónia keretében adták át neki, hogy nyújtott a főnök úr kezét és Rónainé milyen megható beszédet mondott. Igazán, ő borzasztóan meg volt lepődve, a kollégák között ugyan esett szó róla, hogy meg fogják ünnepelni, de ő nem gondolta komolyan és pláne, hogy ilyen nagyszerű dolog legyen belőle . . . Drága lámpa, testvérek között is megér százhusz pengőt, máshol nem is lehetne ennyiért megkapni, dehát a Luna-gyár közismerten a legolcsóbb . . . Bizony, jó, ha az embert már így ismerik valahol. Neki is lett volna száz alkalma otthagyni az állását s felcserélni jobbal is, de ő maradt s lám, lassankint egészen szép fizetése van s már úgy odanőtt az üzemhez, hogy ha egyszer kiöregszik, vagy belefárad, biztos kis nyugdíjra építheti pihenő éveit. Arról, hogy elküldjék, szó sem lehet . . .

Rónainé, egy csúnya és jólelkű asszony volt az egyetlen, akivel az irodában barátságot kötött. Közös szobában dolgoztak évek óta, már szinte a fal címádait is felosztották maguk között, ez az enyém, az a tied, a mosdón a törülköző a mienk s a ceruzákon mindegyiken rajta a név: Vilma, vagy Rónainé. Rónainéval nem lehetett összeveszni. Újságíró felesége volt, de a szegény teremtés csúnyaságával és jóságával együtt szörnyen terhére volt az urának, aki mindenáron szabadulni szeretett volna tőle. Különváltan éltek; az asszony mindennapos, hallgatag fájdalomban félté a közeli bírói ítéletet. Keveset beszélt, magáról soha semmit, szerényen dolgozgatott s szívesen helyeselt a Vilma kisasszony áradó buzgóságának, amellyel kiteregette a maga dolgait és véleményeit a világról és az ismerősökről. Ritkán mondott ellent, gyöngéd és kíméletes volt vele szemben, akit különben sem tartott régisége ellenére sem maga felett valónak, mert egy igaz, hogy Vilma kisasszony nem tudott befolyásos pozícióra tenni szert. Nem volt reprezentábilis egyéniség. Félszeg alázatossága, amely meggörnyesztette s egyébként folyékonyan pergő nyelvét hebegővé tette főnökével szemben, megakadályozta abban, hogy valamikor is tekintélyhez juthasson. Vilma kisasszonynak nem volt tekintélye. A fiatalok nevelték, bosszantották, Rónainé elnéző mosollyal hagyott reá mindent s a szolgák is inkább a szebb kisasszonyok kedvét lesték. Ő ugyan nem volt olyan fantáziával megvert teremtés, hogy az életben ne tartott volna mindent, ami van, rendben valónak, de néha mégis úgy érezte, hogy az a kép, amit ő magáról, mint rendes és tökéletes lényről alkotott, nem egyezik teljesen azzal, amit mások alkottak felőle. Arcán hovatovább elmosódott az élet sokféle kifejezése s az egybefolyt színekből és vonalakból kettőnek a lelke állandósult reá: valami drukkoló zavar, ha a főnöke előtt állt és habozó szemrehányás kellett lenkedése, ha a leányok felé fordította a kényszerűség. Ebből a kettőből lett ő maga, mert ezt látták rajta az emberek s

amit az emberek valakinek az arcán látnak, az belőlük visszasugárzik az arcra s belerögződik rajta keresztül a lélekbe is. Így történt-e Vilma kisasszonnyal, vagy sem, akárhogy is történt, az ő arca nem sok változatosságot mutatott a nappalok felé. Meggömbült, sovány ujjai hegyében betűk bizsergtek, szemei mélyén á-k és b-k váltogatták képüket s hegyes kontya alatt ott zakatolt a haladó sorok élénk kopogása. A húzó horog mindig keze ügyében volt, akkor is, mikor nem volt ott s ha főnökére tekintett, keskeny homlokán, mint láthatatlan transparens, világított a szokásos formula : maradtam tisztelettel . . .

Munkában eltöltött élet után nincs szomorúbb dolog, mint ha valaki idegen lakások kegyére kényszerül s bútorozott szobában tengeti napjait, ahogy jól bevált frázis módján mondani szokás. Vilma kisasszony életét a megértő sors más útra terelte, nyugalmas, csinos kis lakást rendezett be neki. Igénytelen, takarékos leány létére élemedett korára már mindent beszerzett, amire egy magányos embernek szüksége lehet ; volt egy néhány öreg darabja is, amit anyjától örökölt, sűrű gonddal jó karban tartva s vett hozzá egy pár újat, ami kellett ; sok finom kézimunka, családi fénykép és zongora : hát igazán nem mondhatta senki, hogy szegényes. Olyan volt a kis kétszobás lakás, mint egy ósdi Wertheim-szekrény, amelyben különleges zárok alatt őrzik a tisztságot. Rajta kívül nem lépte át a küszöböt, legfennebb ünnepen, idegen, de az is mindig olyan valaki volt, aki értette, hogy mi a jó modor. Mikor aztán eltávozott, Vilma kisasszony puha ronggyal végigfutotta a parkettet, megtörölgette a kilincseket s a székeket is átkefélte gyorsan. Könnyű munka, gondolta, játék az egész s mégis eltünteti a zavaró nyomokat s az ember nyugodtabb utána, hogy megint minden rendben van . . .

Este maga vetette meg az ágyát, a terítőket összehajtogatva félretette ; előkészítette a reggelihez való tálcát, a mosdót s a ruháit kikefélte, mielőtt a szekrénybe akasztotta volna. Reggel egy órával korábban kelt fel, mint ahogy tette volna, ha cselédje lett volna ; a lakást rendbehozta, kiszellőztette s csak azután ment el hazulról. Egy héten egyszer alaposabb takarítást rendezett a vicénével, akit apróbb munkákra szokott használni és havonta fizetett. Az ilyen napokon rendesen nagyon kifáradt és felizgatódott, de mikor elkészült, elégedett és egy fokkal mintha öntudatosabb is lett . . .

A vicéné úgy hívta : Vilma nagysága. Egyébként az egész világot mondta reá : kisasszony.

II.

A viszonyok idők folyamán megváltoztak. Az élet is belefáradt abba, hogy mindig egyforma kedvét mutassa a világnak, hát elkezdett grimaszokat vágni, néha nagyokat rázott magának s egymásnak gurította az embereket. Egyik nap a másik után futott, egyre elviselhetlenebb lett a futásuk, minden nap szűkmarkúbb volt a tegnapiénál s

kisebb darabokban szelte kenyerét. Vilma kisasszonynak meg kellett barátkozni a gondolattal, hogy egyik szobáját bérbe adja.

Nehéz gond volt, de nógatta a kényszerűség s a baráti jótanácsok is úgy a hegyébe tornyosodtak, hogy minél tovább forgatta a fejében őket, annál inkább hozzájuk okoskodott ő maga is. Sok fejtörés után végre abban állapodott meg, hogy a kis hálószoba falát áttöreti a konyha felé, ami által az külön kijáratot nyer s így a nagyobb szoba felé elzárhatja az utat. Ezt a szobát megtartja magának, beállítja az ágyát s egy ruhaszekrényt, a kisebbiket pedig maradék bútordarabokkal valahogy csinosabbá szerkeszti s az aztán mehet idegen kézre. . . Sokat motozott, rendezkedett benne ; ha más kényére kerül is, csinos és otthonos legyen, ez érdeke volt azért is, hogy jobban megfizessék.

Mikor mindennel elkészült, következett a mélyebben járó gond. Ki legyen a lakó? Hirdetésre, vadidegen, Isten mentsen. A hivatalban akadt volna vállalkozó a leányok között, de azok szegények, szűkpénzűek voltak s a Vilma kisasszony kritikus szeme nem is kívánczolt utánuk valami nagyon.

Egy este az utcán, mikor hazafelé iparkodott, a véletlen szembehozta vele Kissing Boriskát.

— Hogy van, Vilma kisasszony? — kérdezte a leány s illedelmesen kezét csókolommal köszöntötte. — Mit csinálnak benn a régi kollégák? Neki jó dolga van, mesélte, most egy nagy bankba jár, szépen fizetik, csak egy tiszta szobát szeretne, úri helyen, rettenetes sokat kell elszendvedni az embernek a pénzéért azokban a piszkos albérleti labujokban.

Kissing Boriska rendes, jóra való leány volt, ismerte abból az időből, mikor még a lámpagyárba járt ; jócsaládból való s talán még a legrokonszenvesebb a sok vásott fiatal leány között. Vilma kisasszony gyorsan áttekintette a helyzetet.

— Mennyit tudna fizetni? — mérlegelte csinos alakját : jó kabát és finom cipő volt rajta, a karján két arany karperec s ridiküljén cizellált monogramm. . .

Vilma kisasszony gondolt egyet s nem telt sok időbe, hogy Boriska is ugyanazt gondolja.

— Ismer, kisasszony — mondta — rendes viselkedésű leány vagyok, megkímélem a más holmiját is, mint a magamét s nem kötekedem senkivel — bizonyítgatta lelkesen s boldog volt, mikor látta, hogy a kisasszonynak nincs ellenére a közös lakás gondolata. Hatvan pengőt fizet, intézték el s maga tartja rendben a szobáját. Vendéget a késői órákban nem fogad, a fürdőkádat egy héten kétszer használhatja, de nem jár haza kapuzárás után, legfennebb, ha színházba megy. Ő, az nagyon ritkán fog megtörténni, havonta ha egyszer-kétszer, fogadkozott a leány s Vilma kisasszony bólintott a fejével. Megegyeztek.

Boriska másnap délután felkereste s foglalót adott, sőt rövid gondolkodás után lefizette az egész első hónapi bért. Legalább túl vagyunk rajta — mondta könnyedén és barátságosan, mikor letette az

asztalra a ropogós bankót. Vilma kisasszony összehajtogatta a papírt s a ridiküljébe csúsztatta. Szemében rosszaló csodálkozás fénye imbolygott : honnan van ennek ennyi pénze hónap végén? — villant meg benne a kérdés mint gonosz penge, de a tetszetős papírbankó engesztelően simogatta meg a táskája kopottas bélését :

— Nem lesz baj a lakbérrel, pontosan fog fizetni — gondolta Vilma kisasszony s sóhajtott, mint aki egy nagy gondot tett le s egy még nagyobbat vett íme magára . . .

A szobának tehát lakója van ; vége a magányos, békés úri életnek...

III.

Kissing Boriska csinos leány volt, huszonötéves és az utcán mindig szaporán lépegetett, mintha nagyon sietett volna. Kicsit puderezte magát, divatosan öltözködött s friss modorával vidáman belekötött az emberekbe. Mindenki szerette, hiszen nem igen akadt, akinek oka lett volna arra, hogy ne szeresse. Vilma kisasszony azonban nem tehetett róla, ő nem szerette. Igaz, hogy akármelyik ismerős leányt vette volna ide, egyiket sem szerette volna. Vilma kisasszony már az első napokban rettenetes csapásnak érezte, hogy megszokott életébe idegent kellett beengednie, féltve őrzött polituros ágyában más forgolódott s ez maga is elég lett volna arra, hogy ellenszenvet ébresszen benne az idegen jövevény iránt. Mi több : ez a jövevény leány volt, épen abból a fajtából, amelyet Vilma kisasszony a lelke mélyéből utált. Mikor maga mellé eresztette, azt gondolta, nem kell szeretnie, majd fizet s rendesen viseli magát, a többivel semmi dolgom. Az ám ! De az ember nem teheti azt, hogy valaki mellett úgy éljen, hogy meg se lássa. Vilma kisasszony látta mindennap s ha nem látta, akkor is vele kellett foglalkoznia, mégpedig napról-napra többet és mindennap ingerültebbé tette a látása.

Boriska pedig nem volt rosszabb, mint akárki más a kenyérkereső, árva leányok fajtájából. Nem is mondhatott róla senki semmit, hacsak azt nem, hogy tekintetében, hangjában, egész lényében valami olyan értelem fejeződött ki, amire a kisasszony szótárában indulatszó volt a válasz.

— Nem kedvelem, nem tehetek róla — panasolta Rónainénak, aki ilyenkor mindig megkérdezte :

— Miért, Vilma kisasszony?

— Nem szeretem az ilyen hölgyikéket — precizizotta a kisasszony s utána biggyesztette : — Van valami benne, valami nem megbízható . . . Nekem jó szemem van, megérezem, kiben mi lakik.

Később már így alakult a dolog :

— Az ilyenfajtától óvakodni kell . . .

Látni lehetett, hogy a kisasszony áldozat. Valami szerencsétlen végzet a nyakába kényszerített egy kiállhatatlan terhet, amit cipelni kell immár haláláig. Rónainé halkan mosolygott, elnézően motyogott

valamit s igyekezett másfelé terelni a beszédet. Ám nem terelhette félre a kisasszony hétről-hétre növekvő ingerültségét :

— Festi magát — tört ki belőle egy napon az első pozitívum. Rónainé megcsóválta a fejét s a nagy iktató könyvben lapozgatta a választ :

— Igazán? — mondta s már nem kérdezte, hogy ki, hiszen csak Boriska lehetett a megbélyegzett harmadik személy. — Tudja Isten, mindig nagyon jó színe volt. Én nem is hiszem . . .

— Festi ! — csapott az asztalra Vilma kisasszony, a lemásolt levélpéldányok tisztábbik felére. — Láttam, amikor bementem a szobájába, hogy megnézzem, jól kitakarított-e? A tükör előtt ült és sminkelte magát.

— És nem hagyta abba, mikor maga belépett? — érdeklődött Rónainé.

— Az? Nincs ebben a fajtában szemérem. Mázolta tovább a száját, mintha ott sem lennék. Én szégyenkeztem helyette, bizony Isten.

«Ez a fajta», mint meghatározás, már gyakran szerepelt. Boriskáról nem is igen esett másképen szó. Vilma kisasszony ugyan maga sem tudott közelebbit erről a fajtáról, csak azt, hogy más, mint ő s a tökéletesség nagy gerendaerdejében szemetdöfő szálfka lett belőle.

Ha vasárnap délutánonkint vendége jött, azokkal is a lakóját rágtá.

— Mindig kilenc után jön haza s akkor teát főz magának. Van tizenegy, mire lefekszik. Egyszer még felgyujtja a házat azzal a vacak spirituszos masinával. A bankban nincs délután munka. Hol csavarog? Én nem mehetek utána, hogy lessem, de a házam tisztessége az enyém is. Tegnap mondta a házmesterné, hogy mindennap egy fiatal ember kíséri haza. Kezet csókol neki a kapu alatt. Mint a cselédleány a babájával, mikor a kapu alatt édeleg.

Rónainénak egyszer külön véleménye támadt.

— A cselédleányoknak nem csókolnak kezét — mondta szelíden. Vilma kisasszony bosszúsan horkant fel.

— Tisztességes leány nem engedi, hogy kezét csókoljon neki egy idegen férfi.

— Ugyan, kisasszony, ne legyen már olyan maradi. Mai világban egy kézcsók igazán nem jelent semmit.

— Mai világ, mai leányok, mindig ezt hallom — tört ki a kisasszonyból a felerjedt méreg. — A mai világban is csak az a tisztesség, ami a mi időnkben volt. Csak ezek a mai leányok egytől-egyig romlott teremtések.

Rónainé rosszalón pislantott reá.

— Hát ez . . . Na jó, nem vitatkozom. De hátha az a fiatalember nem is idegen, hanem a vőlegénye Boriskának?

— Ó . . . vőlegénye ! Hát akkor vegye el, ne kísérgesse.

— De hát nem vesz el senki egy leányt csak úgy első szóra —

makacskodott a másik. — Előbb meg kell ismerkedni vele. Mit csináljon szegény, valahol csak kell, hogy találkozzanak.

Vilma kisasszony elakadt.

— Ezt — elvenni! Na, tisztelem.

Majd utána:

— Hogyne, elvinné, de nem feleségnek. Az ilyen leányokat nem szokták feleségül venni.

— Csak az olyanokat, mint te — gondolta a puha Rónainé s most az egyszer közel volt hozzá, hogy megharagudjon.

— Azt a Boriskát sem irigylem — mondta a leányoknak, mikor tízórai zsemlyéjével átsompolygott hozzájuk egy kis vidámabb tracesra.

— Pedig Boriska szereti — böfönt bele a kövér Eszti, a Boris barátnője a paprikás szalonnája mögül — ízlésről nem lehet vitatkozni — tette utána bölcsen és jóllakottan. Igazat mondott: Boriska csupa jót tudott a háziasszonyáról; kicsit bogaras szegény, öreg hajadon, de a szobája nagyon kedves és tiszta, egyébként is békében van tőle, hiszen reggel korán elmennek mind a ketten, aztán Boriska, ha a hivatalból megjön, délután hatig egyedül van otthon, azután meg úgymint mindig elmegy hazulról s mire visszatér, a kisasszony már le is feküdt. Igaz, nem valami barátságos személy, de nem is jó az olyan nagyon közeledő népség. Egyébként, ha visszautasító is, eléggé udvarias.

— Én ugyan nem köszönnék neki kezét csókolomot — fitymálódott Eszti. — Nevetséges, hogy hogy elvárja az emberektől, hogy hajlongjanak előtte. Ki ő? Ő is csak gépirónő, ha egy kicsit már ki ment is a divatból.

— Boris nem panaszkodik — magyarázta tovább. — Azt mondja, jól megvannak együtt.

— Persze, a mérgét csak magába gyűjti — gondolta Rónainé. — Szembe, úgy látszik, nem mutatja. Erkölcs ide, vagy oda, az a rossz Boriska elég jól fizet és ez a fő.

Pedig talán nem is ez volt a fő. Talán ő maga is tudta, szegény Vilma kisasszony, hogy gyűlöletének tárgya ártatlanul üldözött bogár. Néha, mikor nagyon megáradt benne a rosszakarató beszéd zsilipje, langyos szégyenfélét nyelt le utána. Magában nem számolta el az érzéseit, de ösztönszerű, tudatlan tiltakozás ébredt a lelkében a saját gonoszságával szemben s homályos elszánás puhította: többet nem beszélék róla. Ám aztán valami elindította megint a fergeteget s nem engedte, hogy elüljön.

Egy napon izgatottan forgatta a táskáját, zsebeit.

— A kulcs, a szekrényem kulcsa — motyogta ijedten. — Úgy látszik, otthon felejtettem. Ejnye, ejnye.

— Nem baj — nyugtatta meg Rónainé. — Nem megy be oda úgysem idegen.

Vilma kisasszony ránézett.

— Dehogy nem. A hölgy otthon van ebéd után mindig. A szobám is nyitva maradt.

Véletlenül lökődött világra ez a néhány szó, semmit sem hozott magával. Rónainé azonban útjába ejtette s felvette őket.

— Ugyan, hát csak nem gondolja, hogy... Idegent biztosan nem ereszt be Boriska, hát akkor mitől fél?

Vilma kisasszony csak most fogta meg saját szavainak rejtett értelmét, de már nem akart meghátrálni. Felfeketedett benne a konok méreg:

— Elég, ha ő otthon van — vágta ki dacosan, azzal felemelte a bevégzett levélcsomót s vitte az igazgatóhoz aláírni. Rónainé megdöbbenve bámult utána:

— Ejnye — csóváltgatta a lelkefejét szomorúan. Megvolt neki is a maga gondja, az ügyvédje tegnap este értesítette, hogy a béketárgyalások rosszul végződtek, az ura válni akar mindenáron... amiatt a másik nő miatt...

— Istenem — sóhajtozott s hogy ne sírjon, a vastag iktatókönyv betűin szárítgatta a gondolatait. Kívülről, a nagy szoba felől a leányok fojtott csiricsáréja csengett. A széles ablakon besütött a nap s az utcán torlódás támadt, mert valakit elütött az autó...

— Jó neki — gondolta Rónainé a szerencsétlenül járt ismeretlenre, aztán megint Boriskára fordult az esze, csak úgy önkénytelenül:

— Szerencse, hogy ennek a Vilmának a beszédére senki sem ad semmit — intézte el békésen és sajnálta, hogy az emberek nem mind bölcsök és jók és egyre csak ütik és marják egymást...

IV.

Egy idő óta Boriska reggeli rendje mintha megváltozott volna. Lassan mozgolódott, töltötte az időt s a kisasszony már rég útra készen állt, mikor még mindig hallotta belülről a motoszkálását.

— Talán szabadságon van — találgatta. Vagy talán beteg?... Eh, beteg nem lehet. Délutánonkint mostanában is elmegy hazulról, bár többször marad otthon, mint azelőtt. Egyszerű lett volna megkérdezni tőle, de a kisasszonynak nem igen volt kezeügyében a kérdezősködés. Ám nem kellett sokat találgatnia, egy este megszólalt magától a leány:

— Bélistára tettek, felmondták az állásomat — újságolta halk hangon s egy kicsit bánatosan.

Vilma kisasszony fölütötte a fejét:

— Felmondtak? Miért?

Boriska félrefordította a fejét s kurtán nevetett:

— Ötven leánynak mondtak fel. Én a legfiatalabbak közé tartozom, alig egy éve vagyok ott, hát természetes, hogy menesztenek.

Vállat vont, aztán, hogy a kisasszony nem válaszolt, folytatta:

— Azért... a lakásomat megtartom... ha megengedi. Kapok egy pár havi végkielégítést s addig csak bejutok valahová. Nagyon

megszoktam a szobámat. Rosszul esne itthagyni és nincs is semmi értelme, hiszen ez csak átmeneti állapot . . .

A kisasszony gondolkozott, aztán csendesen bólintott.

— Ahogy gondolja. Nekem mindegy. De a szoba árát nem engedhetem le . . .

— Nem is kell — vágott a szavába Boriska. — Fizetni fogom úgy, mint eddig.

Egy darabig ment is minden rendjén, csak Boriska sóhajtott egy kicsit, amikor elsején a nagy bankót az asztalra tette. Sokat szaladgált naphosszat a városban, este holtfáradtan s néha nagyon kedvetlenül tért haza. Később már nem is szaladgált. Délutánokon át a divánon hevert s nézett kifelé a keskeny ablakon. Rózsás arca megsápadt, telt alakja szegényesre soványodott, megcsappant a mosolygása is, a szava kevesebb lett s karcsú lábán már nem feszített olyan simán a fényes harisnya . . . A cipője sarkával már két hét óta ferdén lépett s ahogy jött a melegebb idő, még mindig a télikabátja nehezedett rajta. A bért azonban pontosan fizette, míg egy napon . . .

Zavartan állt meg az ajtó előtt.

— Kisasszony kérem — próbálgatta a szót, de nehezen jött nagyon — kedves Vilma kisasszony, bocsásson meg, de én a mostani körülményeim között sajnos, nem tudok . . . nem tudom kifizetni a szoba árát . . . Mást ajánlanék.

A kisasszony ott ült előtte a mély fotelben, fekete köntösben volt s épen a házicipőjét huzogatta. A cipő megállt a kezében s a szeme a cipőjéről Boriskára tapadt. A mélyén ott villogott a kelletlen észrevevés : tudtam, hogy ez lesz a vége. Nem szólt, csak várt. A leány fokozódó zavarában végre erőltetetten elnevette magát.

— Hogy őszinte legyek, bizony kutya helyzetben vagyok — vallotta be. — Nehezebb ma egy leánynak álláshoz jutni, mint megmozdítani a hegyeket. De most ígértek valamit, talán egy-két héten belül mégis révbe jutok. Az államtitkár szegény boldogult apám barátja. Addig úgy gondoltam . . .

Félbeszakította magát s az öreg leányra pislantott.

— Ne haragudjon kisasszony . . . van nekem szép téli bundám, hiszen ismeri. Ha elzálogosítanám, kapnék érte annyit, amennyi kell. De sajnálom. Csak végső szükségben akartam ehhez az eszközhöz nyúlni . . . Pár hét kérdése az egész, amíg álláshoz jutok, tehát úgy gondoltam, ha volna szíves elfogadni, míg fizethetek, hogy ne kelljen odavinnem, meg megint kiváltanom, meg még kamatot is fizetnem érte, ügyebár . . .

A bunda finom jószág volt, illetlenül finom egy szegény hivatalnokleány szerény teste számára. Vilma kisasszony ugyan homályosan úgy érezte, hogy nem kellene elfogadni, de viszont természetes, hogy mindenki megköveteli, ami neki jár s Boriska láthatóan örült, hogy simán elintézhette ezt a kellemetlen ügyet.

Vilma kisasszony ajkán felengedett a visszautasító zárkozottság. Szokatlan nyájas, érdeklődő beszéd harmatozott belőle :

— Bizony, nehéz dolog ma kereset nélkül lenni — mondta. — De ha van protekciója . . .

— Van. Mondom, az államtitkár ismerte apuskámat.

— Na, hiszen egy ilyen leánynak, mint maga, mindig akad, aki segítsen rajta, ha bajban van . . .

Boriska rácsodálkozott :

— Az emberek nem olyan nagylelkűek, Vilma kisasszony — nevelt, egy kicsit keserűen. — Ha valakit bajban látnak, szívesebben benne hagyják.

— De egy ilyen szép leányt, mint maga . . . Magának biztosan könnyen sikerül minden.

Boriska felütötte a fejét.

— Ja úgy — mondta hűvösen. — Nem, köszönöm, tévedni tetszik.

Megfordult, az ajtó felé ment. Onnan visszanézett mégegyszer. Kedves, fiatal arcán fájdalmas indulat vonaglott keresztül.

— Tessék elhinni — mondta halkán, de szokatlan reszketéssel — az én helyzetemben igazán nem lehetne csodálkozni, ha akármit tennék is. Senkim sincs, árva leány vagyok, az Isten sem vehetné rossz néven tőlem. De számomra, sajnos, még ez az út sem áll nyitva. Én szerelmes vagyok és férjhez akarok menni. Azért.

Benn a szobájában halkán motozott, lehetett hallani, hogy fel és alá jár. Aztán bezárta az ajtót és elment.

V.

Vilma kisasszony mostanában sokat gondolkozott, ő maga sem tudta egészen, hogy min, de annyira elmerült töprengéseibe, hogy még a Rónainéval való bizalmas közlések is sutba kerültek. Nem mondott Boriskáról sem jót, sem rosszat. Ha kérdezték, mit csinál, azt felelte : megvan s ha érdeklődtek, hogy ott lakik-e még, kurtán annyit választ : ott.

— Úgy látszik, magához tért — gondolta Rónainé s örült, hogy ilyen békébe terelődött az a sok áldatlan harag.

Egy este a kisasszony éber szemekkel feküdt ágyában. Késő volt, sötét volt már kinn az utcán is s a szomszédban sem botorkált semmiféle nappalból kikésett lárma. Tágranyította szemeit s belenézett a gondolataiba, mint elmosódó színjátékba, ahol nesztelen figurák suhannak ide-oda s mozgásukban kitérítik belsőjük titkait . . . A nesztelen játékba egyszerre valami zörejt csapott bele. A szereplők szétugráltak s csodálkozva álltak körül a zavaró hangjövénnyt.

Honnan toppant ide? Vilma kisasszony figyelni kezdett. A konyha felől jött, mintha kés, vagy ilyesmi esett volna a földre. Talán macska mászott be az ablakon?

Ejnye, de bosszantó. Boris idehaza van, már lefeküdt, legalább is le kellett feküdnie, mert az ajtó alá már nem pingál rést a világosság. Tizenkettő felé lehetett az idő. Vilma kisasszony felugrott, posztópapucsával biztosabb lábra állt s óvatosan kinyitotta az ajtót. Az előszobában meggyújtotta a villanyt.

— Van itt valaki? — kérdezte hangosan, mert bátor nő volt. Az előszoba riglije rendben, ablaka zárva. A konyhából nem felelt senki sem. Habozott egy percig, aztán visszament a szobájába s megkopogtatta Boriska ajtóját.

— Halló, alszik? — kérdezte.

— Tessék? — felelt vissza egy bizonytalan hang. — Vilma kisasszony?

— Én vagyok. Nem hallott az előbb valamit a konyhából?

— Honnan? Nem, nem hallottam semmit.

— Érdekes. Mintha kés, vagy kulcs esett volna le, tisztán ki lehetett venni.

— Talán magától esett le valami. Mindjárt megnézem.

Hallatszott a nesze, ahogy felkelt és kinyitotta az ajtót, mely a szűk átjárón át a konyhába vezette, aztán visszajött:

— Nincs semmi baj, képzelődött Vilma kisasszony. Tessék csak nyugodtan lefeküdni.

Ez este történt s reggel a kisasszony, amint már útra készen kiment, hogy a konyhán megfőzze a reggelijét s felbontotta az asztalon a szalvétába takart pompás fehér kenyeret, meglepődve nézegette. A kenyeret tegnap este hozták, csak egy kis darabkát vágott le és íme... Hatalmas karéj hiányzott belőle...

Vilma kisasszony gondolatai megint összerajzottak; némán, gesztikulálva vitatkoztak egymással, volt olyan közöttük, amelyik az ő saját arcát viselte s olyan is, amelyik a Boriskáét.. A homloka kipirosodott s az orra izgatottan szimatolt. Gyorsan felvette újra a kést, szelt magának egy keveset s a kenyeret visszacsomagolta a szalvétába.

A kenyér mindig kinn állt a kredencen, így szokta meg, nem volt oka reá, hogy elzárja. Kinn hagyta hát most is, aztán vette a kalapját, sálját, keztyűjét s elment a hivatalba.

Este vacsora után nem feküdt le, hanem, miután eltisztította minden esti dolgát, hálóköntösében s nesztelen papucsában Boriska ajtója elé lopózott. Sokáig vesztegelt a sötétség árulkodó, mohó csendjében és figyelt.

A kis szobában kialudt a lámpa s az ágy megreccsenve jelezte, hogy belefeküdt valaki. A mozgás elaludt. De a figyelem megélesedett füle felvett valamit s láthatatlan huzalokon keresztül hanggá és képpé alakítva, gúnyosan visszadobta. Egyenesen a Vilma kisasszony agyába dobta, ez viharosan rezonált s értelemmé itta a homályosat.

Egyszerű volt az egész.

Boriska, mikor már biztos lehetett felőle, hogy a kisasszony béké-

vel alszik és álmodik, felkelt ágyából s vigyázva kilopózott a konyhába. Könnyen tágitotta ajtóját, melyet már előre nyitvahagyott, nesztelenül lépegetett harisnyás lábaival — a többit kitalálni igazán nem volt nehéz. Úgy látszik, nem vacsorázott, éhes volt és kinn a jószagú kenyér önkénytelenül kinálkozott étvágyának. Boriska tolvaj volt, kenyeret lopott, drága s Vilma kisasszonynak is sokba kerülő kenyeret . . .

A reggeli gyanú íme, bizonyossággá lépett elő. A bizonyosság pedig jobban megrázta a kisasszonyt, mint ahogy ő maga is várta volna. Nem sietett utána, hogy rajtaüssön a megtévedt teremtesen, aki ilyen váratlanul igazolta sokat hangoztatott rossz sejtéseit, hanem leült az ágya szélére s riadtan bámulta a bujkáló árnyékokat, melyeket az ablaktáblán beszűrődő külső világ képe tolt közéje és az éjjeli valóság közé.

Csodálkozása pedig lassan felháborodássá tisztult.

— Nem, ezt nem hittem volna róla — tört ki végre az ítéletes méltatlankodás. — Ezt nem! — S most ébredt reá ő maga is, hogy valóban nem tételezte volna fel. A Rónainé előtt világgá szórt gyanúk egyszerre enyhe dicséretekké szépültek. A beszéd az csak beszéd, de azzal szemben ott volt a napvilágos tény, hogy Boriskát rendes, megbízható leánynak tartotta s ezt most egyszerre senki sem tudta jobban, mint éppen Vilma kisasszony s a lelkét keserűvé égette a csalódás.

Milyen alattomos teremtés . . . Éhes? ez nem lehet éhes, nem olyan fajta, amelyik éhezik s ha mégis az, miért nem kért, adtam volna egy darab kenyeret. De konok fajta ez, meg nem törik soha, különben is semmi baja, festi magát most is s úgynevezett vőlegényével vihogva sétálgat a kapu előtt . . . Nem tisztességes leány, hiába adja úgy a bankot, járásán, menésén látszik, hogy hová való. A bundáját zálogba adja, mert nem tudja a bért fizetni, az is kétséges, hogy megadja-e valamikor s most már a kenyeremet lopja. Legközelebb a ruháimat is elveszi. Kidobták, persze, ki tudja, mit művelt odabenn is. Ha már kedvese van, tartsa el az. Persze, kisebb gondja . . . Még fel sem mondhatok neki, mert akkor oda a pénzem. A bundáját tartsa meg, mit csináljak vele? Azt mondaná az egész világnak, hogy kifosztottam.

— Züllött teremtés — hánykolódott méreg és aggodalom között. Terveken gondolkozott, hogy hogyan büntethetné meg, hogy szégyeníthetné meg, ebben a percben valóban úgy gyűlölte, mintha féltve dédelgetett, gyöngéd szeretetén esett volna seb. Méltatlanul kijátszottnak és megkeserítettnek érezte magát. Nem, rajta nem fog ez a komisz leány nevetni. Rajta nem, az biztos.

* * *

Este a kenyér azután is kinn maradt a kredencen, sőt kinn maradt csakhamar egy kiló kockacukor is; egyszer egy tálban finom gyümölcs, apró gyümölcs, amihez bátran hozzá merészkedhetett, aki akart, csak egy rojtos szalvéta takarta s a kisasszony annyira szórakozott lett, hogy egy este a vaját és a túrót is kinn felejtette . . . Úgy kapott vissza

másnap mindent, ahogy hagyta, de éles szeme mindig utána talált a nyomoknak . . .

Vajjon mit tervezett Vilma kisasszony? Miért rendezte ezt a különös játékot? Talán jól esett neki nap-nap után újra meggyőződnie a leány bűnéről? Talán arra várt, hogy egy napon reáront és megszegyeníti, vagy döntő bizonyítékokkal a kezében súlyosabb ítéletet gondolt? Egy hét mult el, aztán megint egy . . .

Vilma kisasszony írógépe mellett ült, néhány betűt kopogtatott, aztán abbahagyta s pár percnyi erős rákészsülés után kinyílt a szája, hogy könnyű szócsemeték nyomában új és meglepően felnőtt vallo-mások menete lépkedjen elő :

— Állás nélkül van. Már hat hónapja — kezdte s Rónainéra nézett. Az félretette a könyvelést s magasra emelte puha arcát :

— Kicsoda?

— Kissing Boriska.

— Igazán? Hallottam valamit Esztitől, de nem tudtam, hogy még mindig . . . Szegény.

Csend.

— És miből él? — kérdezte megint Rónainé. Vilma kisasszony habozott. Felelni akart, aztán megint megállt. Végre megállapodott az első mondatnál :

— Kapott valami végkielégítést, talán három hónapi fizetést. Egy darabig abból élt.

— És aztán? — ismételte Rónainé. — Hiszen senkije sincs, még egy rokona sem. Istenem . . .

Egyszerre kiderült a képe s mintha egy jó gondolat emelte volna, nehéz alakja szokatlanul frissen tápáskodott fel a helyéről :

— Vilma kisasszony, maga nekem már régóta gyanús. Azelőtt mindig szidta azt a leányt, mostanában meg harapófogóval sem lehetett kiszedni magából egy szót sem. Bizony, én valamit gyanítok . . .

A kisasszony lángvörösbe borult.

— Mit? Mi az, amit gyanít?

Rónainé vidáman fenyegette meg :

— Látja, mégis jó szíve van magának, kisasszony ! Hiába akarta mutatni, hogy olyan gonosz. Most mindent elárult egyszeriben . . .

— De mit gondol . . . Csak nem hiszi, hogy . . .

Rónainé odament hozzá s nevetve ölelte át :

— Mit védekezik olyan nagyon — mondta jóságosan. — Ha maga enni adott egy éhes embernek, megáldja érte a jó Isten. Bizony, ha valaki bajban van, nem kell nézni, hogy barát-e vagy ellenség, segíteni kell rajta. Az ember néha okatlanul gyűlölközik, de aztán, mikor az élet elénk áll és olyan csúfakat tesz velünk, akkor mégis csak összetartunk és kinyitjuk a szívünket. Bizony így van és így is kell lenni, édesem . . .

Vilma kisasszonynak az előbb sötétvörös arca fakó lett. Lehajtotta a fejét :

— Nem, téved, Rónainé — motyogta s ujjait összefogta az ölén. — Én igazán nem tettem semmit . . .

VI.

Este a konyhában a kredenc előtt megállt. Leült egy székre s itt ült volna akármeddig, ha Boriska meg nem érkezik. A leány az utcáról jött, a cipője poros volt s az arca mosolygós.

— Jó hírem van, Vilma kisasszony — köszöntötte régi vidám, bizalmas hangján. — Megkaptam az állást, amit ígérték. Elsején belépek, kivételesen mindjárt előleget is adnak, kifizethetem, amivel tartozom magának.

A kisasszony reá nézett s valamit mondani akart, de Boris, amit sohasem tett, széket kerített s melléje telepedett.

— Vilma kisasszony — kezdte el s meleg hangja pergedező fővenyében most valami rezgett s megcsillant, mint az üveg, mint a könny — kedves jó Vilma kisasszony, valamit akarok mondani. Olyan sokat szenvedtem ezalatt az idő alatt. Most már bevallhatom, már elmúlt. Milyen jó, hogy ilyen baj nélkül mult el.

Sóhajtott, aztán összeszedte újra a szavakat, hogy odaadja a másíknak.

— Kisasszony, maga tudja, hogy én loptam. Ugy-e tudja? — kérdezte szégyenkezve és szomorúan.

— Vilma kisasszony rábámult :

— Én?

— Igen. Tudom, hogy tudta. De olyan nyomorult éhes voltam, hogy nem tehettem mást. Kérni nem tudok. Láttam, hogy észrevette és milyen gyöngéd és kedves volt, szinte megtérített nekem minden este, hogy legyen mit ennem. Higyje el, úgy szégyeltem magam . . .

— Én . . . nem Boriska, én nem — motyogta a kisasszony. — Boriska átölelte a nyakát és nevetett, mint mindig, ha sírni szeretett volna :

— De igen, igen. Mihelyt lesz pénzem, megadom. Megfizetem, amivel tartozom magának, édes. A jóságát nem fizethetem meg, ahhoz nem elég a pénz. Nem tudja, mitől mentett meg engem. Most már túl vagyok mindenem s talán, nemsokára férjhez is megyek. Köszönöm.

Vilma kisasszony felállt, megfogta a kezét és szelíden eltolta magától.

— Ne fizessen meg semmit, Boriska. Én . . . jószívvel adtam.

Bement a szobájába s magára csukta az ajtót. Aprót sóhajtott s lassan oldozgatni kezdte fekete szövetbluzán a gombokat.

Szégyen és szomorúság fojtogatta. A lába gépiesen járta megszokott útját, idement, odament, a fogas felé nyúlt s nagy, merevszórú keféjét végighúzta a kabátján egyszer-kétszer.

— Hát igen — állt meg egyszerre s megfordult, letette a keféét az asztalra. Nagy, mélyről jött sóhajtással ismételte :

— Hát igen . . . — Leült az ágya szélére s szepegve, csendesen kifűzte a cipőjét . . .

Nagy Berta.

A HORVÁT KÉRDÉS ÉS A DÉLSZLÁV ÁLLAM GYÖKEREI.

BENES Edvárd cseh külügyminiszter emlékirataiban a többi között — ki tudná valamennyit idézni! — egy épületes történetet beszél el a béketárgyalások korából. Az első cseh járőrök megjelentek már a Felvidéken, hogy Nagymagyarországnak ezer éve integráns részeit egy új, soha nem álmódott nagyságú cseh állam részére elfoglalják. Ez az eljárás még a magyarság akkori vezetőit is felháborította, hiszen abban az időben szó sem volt sem békeszerződésről, sem demarkácionalis vonalról s pár magyar osztag egyszerűen kizavarta az országból az új «honfoglalókat». Erre Benes automobilba ült, látogatást tett védnökeinél, a francia külpolitika vezetőinél, hogy tiltakozzék a magyar «erőszak» ellen s erélyesen követelte a nagyhatalmak közbelépését a cseh hódítás zavartalan menete érdekében. A francia uraknak akkor Magyarország sorsa meglehetősen közömbös volt, egy szóra hajlandók voltak a tót területeket egyelőre cseh megszállás alá juttatni, de kényes lelkiismeretük megnyugtatására mégis megkérték a csehslavák állam külügyminiszterét, hogy határozza meg közelebbről a néprajzi határokat s jelölje meg pontosan, hogy mekkora területre tartanak igényt a cseh szövetségeseik. Ez kellemetlen kérdés volt, mivel a miniszter úrnak, aki telhetetlen szívóssággal küzdött az új államért, sejtelve sem volt a néprajzi viszonyokról Magyarországon. Ilyen csekélységekben azonban egy kitűnő, lelkiismeretes diplomata nem akad fenn. Zsebébe nyúlt, kihúzott belőle — egy cseh propaganda-térképet, amelyen vastag fekete vonallal meg volt jelölve az a vonal, ameddig a csehek imperialista örületükben, minden elfogadható erkölcsi alap nélkül, hatalmukat ki szeretnék volna terjeszteni. S e propaganda-térképi vonalat a világ akkori hatalmasai szemrebbenés nélkül, úri nagylelkűséggel elfogadták, feleslegesnek tartva minden további kutatást ott, ahol — egy propaganda-térképpel állottak szemben.

Sok művet és cikket olvastam a békeszerződésekről. Olvastam volt ellenégeink műveit, olvastam annak a francia diplomatának a könyvét, aki nemes felháborodásában nem tudott jobb címet találni, mint «A piszkos béke»; olvastam egy másik francia író munkáját, aki száz meg száz oldalon keresztül, mélyenjáró alaposítással mutatja ki, hogy a békeszerződések, amelyek a világháborút befejezték, képmutatáson épültek fel. Semmi sem váltott azonban ki belőlem olyan hatást, olyan szörnyű felháborodást és elkeseredettséget, mint a cseh miniszter sajátkezü feljegyzése. Ha semmi egyéb adat nem maradt volna fenn a békeszerződések létrejöttéről, mint amelyet ő, az elbeszélés hőse, előad, akkor is elég lenne ez az egy történet arra, hogy minden becsületes, némi igazságérzettel bíró embert meggyőzzön egy ilyen módon előkészített béke erkölcs-telenségéről s a magyarság minden idegszálába berögzítse azt a tudatot, hogy fájdalmas vergődésével csúfos komédiát űztek, hogy egy ilyen erkölcstelen — mert felületes — béke tarthatatlan.

Részemről azonban azt hiszem, hogy az ilyen módon létrejött meggyőződésben ártalmas mákony van. Arra van-e tényleg szüksége a magyarságnak, hogy nemzeti szerencsétlenségét ilyen incidenciális tényezőkből magyarázzák meg? A sovány magyar háborús irodalomból állandó szózatként csendül ki az a megállapítás, hogy tehetségtelen és felületes diplomaták az egyik, tehetségesek és lelkiismeretlenek a másik oldalon, rosszul felszerelt és még rosszabbul vezetett hadsereg, elzász-lotharingiai kérdés, angol-német versengés stb., stb., tehát gépiesen ható, külső tényezők vezettek Magyarország szörnyű összeomlására. Ez az elmélet a magyarságnak csupán szenvedőleges, másodrangú szerepet enged, szerinte Magyarország, csak mint a Habsburgok monarchiájának tagja, volt érdekelve a nagy világégésben. Következés: egy új, kedvező világpolitikai alakulat felépítheti azt, amit egy szerencsétlen világpolitikai alakulat lerombolt.

Ha ez lenne a meggyőződésem, kár volna a nemzet életéből vett kérdésekkel foglalkoznom. Nem jut egy pillanatra sem eszembe tagadni a világpolitikai tényezők hatását, de nem azokat tartom a sorsdöntőknek. Hogy világosan kifejezzem ezt a gondolatot, egy példát hozok fel a sok közül. (Amellett deduktíve, tehát történetietlenül járok el, épen a kézzelfoghatóság kedvéért.) A délszláv állam, melynek Horvátország és a horvát nép egyik alkotórésze, ma valóság. Mi hozta létre? Az entente győzelme csupán? Ha úgy Szerbiában, mint Horvátországban nem lett volna lelki előkészítés, gondolt volna-e valaki ilyen állam megteremtésére? Bizonyára nem. A történelemben millió apró tényező dolgozik szüntelen, amelyekből egy adott pillanatban bizonyos nemzeti, vagy állami alakulat jön létre. De csak már meglevő tényezőkből!

Történeti iskolázottságú szem előtt Trianon sem kezdet, sem vég, csupán egy konstelláció. A Jövő alkotó elemei megvannak a Multban s a Mult munkál szüntelen a Jövő előkészítésén. Az a nemzet, amely csak a Mát látja, nem tudhatja, mit hoz a Holnap. Nemcsak arra van tehát szükség, hogy megálljunk figyelő szemmel a diplomáciai és anyagi erők játékánál, hanem, — mint Széchenyi annyiszor hangoztatta — «keblünkbe kell nyulni» s a nemzetek sorsát intéző örök igazságra függesztett tekintettel átmenteni a multból, ami igaz erkölcsi érték volt s javítani ott, ahol nem ritkán nemes indokból, fajunk és ősi államunk túlzott szeretetéből, hibáztunk.

A következő cikkekben ne keressen senki politikát. Kétségtelen igazságnak tartom, hogy a mai államrendszer egyik legváratlanabb alkotása, a délszláv állam, sohasem tudott volna létrejönni, ha nem történt volna meg horvát részről is ezen alakulat gondolati előkészítése. Mik voltak ezek a lelki tényezők, milyen nagy európai szellemi áramlatban gyökerestek s hogyan izmosodhattak meg a horvát nép lelkében: ezek azok a kérdések, amelyekre feleletet szeretnék adni.

A régi Magyarország és a régi Horvátország.

A horvát kérdés születési évét pontosan meg tudjuk határozni. 1790-ben, a II. József halálát követő viharos országgyűlésen történtek meg az első félénk kísérletek a magyar nemzeti állam megalkotására s ugyanezen az országgyűlésen szállottak szembe a horvát követek magyar társaikkal, hogy küldőik belkormányzati önrendelkezési jogát biztosítsák.

Az arisztokratikus, rendi államban törvények és kiváltságok vannak, de nincs egységes alkotmány. Ahol a törvény nem rendelkezik, ott a szokás, az «usus» szab normát s a szokás erősebb még a törvénynél is. A nemzeti államnak

modern alakjában épen abban áll az egyik fő ismertető jegye, hogy az állam és a társadalom minden tagjának különleges helyzetét megsemmisítse, a nép, a lakosság egyetemének egységes társadalmi életformát ír elő, a «nép»-ből és a «rendek»-ből «nemzet»-et alakít.

A régi Horvátország, különleges kiváltságaival az egységes magyar birodalom belül, tipikus hűbéri képződmény volt. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy a tulajdonképeni Horvátország a XVIII. század végén részben török uralom alatt állott még, részben a katonai határőrvidéknek kiegészítő részét képezte s kizárólag katonai igazgatás alatt állva, kiszakadt a horvát élet-közösségből.

A Dráva és a Száva közének hat megyéjéből Zágráb, Körös és Varasd megyék a régi, középkori Szlavoniát alkották, míg Szerém, Pozsega és Verőce megyék területe Magyarországnak — szűkebb értelemben véve, kapcsolt részei nélkül — voltak kiegészítő részei. Az utóbbi három megye másfél századon keresztül török uralom alatt szenvedett. Ez alatt a hosszú idő alatt régi magyar falvai elpusztultak, magyar lakossága elmenekült s helyét különféle, főleg szerb nemzetiségű, szláv adózó nép foglalta el. Amint Erdélyben és az Erdéllyel határos magyar megyékben a török harcokban és a kuruc-labanc csatározásokban kipusztult magyar lakosság helyére az oláh szivárgott, épúgy követte a magasabb kultúrájú, menekülő magyart és horvátot a szerb mindenütt, ahol a töröknek sikerült hosszabb időre befészkelnie magát. A nagy felszabadító háborúkban felszabadultak a drávántúli magyar megyék is, de mikor Mária Terézia alatt újra szervezték bennük a polgári közigazgatást, Magyarország sérelmeivel Szlavoniához csatolták s a horvát-szlavon-dalmát bán alá rendelték őket. A legelső magyar méltóságok, a nádor, a kancellár, stb. résztvettek a hosszas tanácskozásokban s szóltanul túrték Magyarország megconszoktatását; csupán Grassalkovich személynek merte egyszer megkockáztatni azt a félnék kijelentést, hogy a Szerémség Magyarországhoz tartozik s nem Szlavoniához, de letorkolták a többi magyar urak. Miért is lett volna érdemes ilyen kicsiségek felett vitatkozni, hiszen olyan mindegy volt, hogy Magyarországra, vagy Szlavoniába kebelezik-e be a három magyar megyét, mikor Szlavonia úgyszólván a magyar szent korona kiegészítő része volt. Így vesztette el Magyarország és a magyar országgyűlés szabad rendelkezési jogát három megyéje felett.

A történeti, kulpán-túli Horvátország a középkorban is kiterjedt önkormányzattal rendelkezett. A horvát tudat szerint Horvátország a magyar királynak s nem Magyarországnak hódolt meg. Amikor a horvátság a török hódoltság elől felmenekült Szlavoniába, magával hozta ide is büszke történeti tudatát. Szlavonia közigazgatása teljesen hasonló volt ugyan a magyarországihoz, de a központtól távol esvén, épúgy, mint Erdély, bizonyos önkormányzatot nyert. Élén külön királyi tisztviselő állott, a bán, s belügyei intézésére tartománygyűléseket tartott. A rendi államnak mai látásunkkal alig érthető mulasztása volt, hogy a szlavon önkormányzat határai nem voltak pontosan megállapítva. Verbőczy a Hármaskönyvben pár kisjelentőségű önkormányzati jegyet sorol csak fel. A horvátok azonban, kihasználva a nehéz török idők, igényeikben annyira haladtak, hogy az anyaországtól függetlenül elfogadták a *pragmatica sanctiot*, mintha Magyarországtól függetlenül ők is csak a királynak, illetve a koronának lennének alávetve.

Szlavonia elküldötte a magyar országgyűlésre követeit, mert a magyar törvényhozás által alkotott törvények hatóereje kiterjedt a magyar birodalom minden polgári közigazgatás alatt álló részére, de a szlavon követek mint *egy*

tartomány kövelei jelentek meg, egy követ a felső s kettő az alsó táblán. A törvények végrehajtása Mária Terézia koráig a bán és a tartománygyűlés közreműködésével történt, a magyar hatóságok és méltóságok kizárásával. Mária Terézia külön horvát tanácsot állított fel a magyar helytartótanács mintájára, de mivel az új kormányzéknek kevés volt a teendője, megszüntette azt s a szlavon közigazgatást is a magyar helytartótanács felügyelete alá rendelte élete végén. Bár így a magyar és horvát igazgatás egy hatóság alá került, Szlavonia nem adta fel korántsem önigazgatását, mert erőteljesen gyakorolt önkormányzati joga szerint önmagára kötelező erejű jogszabályokat alkotott tartománygyűlésein, amelyek a magyar országgyűlés megkerülésével, a király jóváhagyása után törvényerőt nyertek.

Ezzel az erélyes önkormányzattal állott szemben a magyarság, mikor az első lépéseket megtette nemzeti állama kiépítésére.

Miskolcgy Gyula.

LITÁNIA FALUN.

*A templomajtót már kinyitották,
harangszó kondul litániára,
hintázva ring be a fény: aranyláva,
csak hátrább merevül halk titokká.*

*Ódon — aszu padsor üresen ásit,
hervadoz egy Úrnapi diadalág,
tán hallja is még a körmenet dalát,
s hogy ujjong a karban egy hahotás síp.*

*A főoltáron trónol az Úr,
előtte hódol szárnyas cherubin.
Lobog a mécs: imbolygó rubin.
A csend gitárján megpattan egy húr,
dalolva jár a napfény szerteszét.
De csitt! jönnek, egy anyóka belép.*

Simon Gyula.

EMBERI SZINJÁTÉK.

Regény.

Második rész.

I.

AVALÓSÁGBAN az ellentétek közelebb esnek egymáshoz, mint az emberek tudatában. Vad erőfeszítés és meddő lomhaság egymás tőszomszédai. A szülészek, akik ismerik a méhizom természetét, tudják, hogy a görcs egy fokán túl beáll a bénaság. Ez az állapot, amelyet ők fájás-gyengeségnek neveznek, a lélek figyelői előtt is ismerős. A lélek is, mint a méh, szabadulni akar tartalmától, görcs követ görcsöt, hónapokon, éveken át tart a vajúdás, de egy bizonyos határon túl nem lehet vajúdni. Ha a lélek nem lökhetette ki tartalmát, beáll a fájás-képtelenség: nincs többé kín, csak kábultság, nincs akarateroham, csak lappangó elintézetlenség-érzés.

Zoltán az újpesti híd korlátján elrobbantotta lelke erőkészletét. Üres volt, s ez az üresség a sok hónapos emésztődés után szinte boldogság számba ment. A mestrei kórházban feküdt így, amikor az ápolónő bóbítája s a szemközti lámpaernyő zöldje volt számára a világ, beérte néhány egyszerű érzékeléssel s ezeken az érzékeléseken át csak fokról-fokra derengett át az «én» képzet szörnyűsége. Most is ilyen percről-percre folyó volt az élete. Mintha sem múltja, sem jövője nem lenne. Eltűnődött a kereskedések cégtábláin s míg a cipő zsinórját fűzte, a lyukból lyukba bujdosó fonál magával vitte a figyelmét is.

Az előadások némi fütykös-lóbálás után mégis csak megkezdődtek s ő türelmesen járt egyik óráról a másikra. A többiek is jártak, ő is járt. A többiek jegyeztek, ő is jegyzett. Vigyázott rá, hogy a ceruzája mindig hegyes legyen, a hegyét is gondos csúcsba reszelte s az alárakott papirdarabról azzal a figyelemmel fujta a grafitport a levegőbe, amellyel csendes dohányosok fujják a szivarfüstöt. Érdekelte, amit hallott, anélkül, hogy elrohant volna az új ismeret nyitotta csapásokon. Nem azzal a szenvedélyes figyelemmel figyelt, mint előző évben, amikor még az élet titkát kereste a kinyitott térdizületben, s bizakodott, hogy a hashártya lefutásának az ismerete valami homályos úton-módon az ő szorongásait is megoldhatja. Az ő figyelme az a babráló figyelem volt, amellyel folyóparton válogatják ki a különösen lapos vagy cifrán márványozott kavicsokat, vagy mezőn hanyatfekve számláljuk a fűszálakra enyvezett csigaházakat. Semmi sem lepte meg, de semmire sem únt rá. Mindegy, hogy mi került elé: a Múzeum-körút könyv-kiratait ép olyan szívesen bámulgatta, mint Balázsné szabásmintáit.

Aprólékos gonddal rajzolgatta ki a salvarsan vagy az indigó sok-ágú képletét, de a kolloid vegytan lehetőségeinek sem nyújtózott utána.

— Lomtárfejem lesz, gondolta s elmosolyodott rajta, hogy lomtár feje lesz. Már majdnem úgy viselkedett, mint szorgalmasnak kikiáltott kartársai s csakugyan sohasem volt ennyire minta-tanuló. A orvosok el-elkérték a jegyzeteit és úgy nyúltak az emlékezetébe, mint csodaszatyorba, amelyben az előadás minden adatcskája megtalálható.

Szabad óráiban megint ráfanyalodott a nyelvtanulásra, de nem azokba a nyelvekbe furta magát még mélyebbre, amelyeken már olvasott. Zavarta volna a gondolat, hogy haszna lehet belőle s csak a futószeszélyeinek engedett. Egy antikvárius, ki tudja miért, a kirakátaiba biggyesztett egy évtizedek óta nála reménytelenkedő, németnyelvű norvég grammatikát. Zoltánnak eszébe jutott, hogy az ő pulykatozás fogolytársa szerint a norvégben hátul a névelő s kíváncsi lett rá, igaz-e ez. S ha már megvette a könyvet, ott ragadt mellette s nem nyugodott, amíg Ibsen Trónkövetelőinek a könyvhöz mellékelte felvonását le nem fordította. Egy könyvkiárusításon néhány orvosi könyvet vásárolt. A boltos tévedésből, vagy hogy szabaduljon tőle, egy ciril betűs Gorkij kötetet csapott a csomaghoz s Zoltánt a ciril betűk elcsábították Skule király mellől. Egy jobboldali lap szemelvényeket hozott a Talmudból. Vajjon igaz-e, amit A Nép ír, utána kellene járni. De nem jutott tovább a héber betűknél.

Nem az a habzsolás volt ez, amely az elmúlt ősön Diószegi Sámuel fűvészkönyvét, Horátius ódáit s Flammarion népszerű csillagászatát egy örvénybe kavarta; inkább facér szellemi lézengés, amelynek minden ismeret egyformán értékes vagy értéktelen, s a krumpli aznapi ára ép olyan megjegyzésre méltó szám, mint az austerlitz-i csata esztendeje.

A gondolatai is ilyen horgonytalanok és lézengők voltak ezekben a napokban. Kinn ült kedves helyén, a Kakukhegy farkasréti oldalán, beleheveredett a leégett fűbe s játszatta a képzeletét. Megpróbálta a fonálon mászó hangya helyébe képzelni magát. Ha ő hozzá is úgy aránylana a világ, mint ehhez a hangyához. Fölfelékúszik egy orkányingatta zöld dorongon, amely százszor olyan magas, mint ő. Mellette egy sárga virág, kétszázszor nagyobb nála, ponyva nagyságú szirmok fityegnek az oldalán. Akkora pillangók röpködnek, mint a bazilika s fönt a borzalmas magasban a felhők helyén egy tölgyfa lombjai sárgálnak. Lassan leereszkedik egy levél, akkora lepedő, mint tíz hektár föld s betakarja a hangya-Zoltán egész világát. Micsoda gigászi dolog egy hangyának a teremtés.

A fizika könyve fölött egyszerre eszébe jutott, hogy a testeknek az abszolút sebességükön kívül van egy látszat sebességük, amely a tömegüktől függ. Ha a Gellérthegy mozdulna el egy méter sebességgel, alig vennők észre. Ugyanez a sebesség egy ázalék állattól szédítő vágatás. Tehát sebesség és tömeg hányadosa, motyogta, ime az új fizikai egység, erre egy új látszat-fizikát lehetne építeni. Ez olyas valami,

mint a Bolyai-geometria. Nem, inkább mint a perspektiva. De amikor a látszat fizika eldugult, nem erőltette, hanem figyelmesen hallgatta Balázsné panaszait, aki a munkaszobában meg se mukkant, de a konyhában el-el csípte Zoltánt, s míg az ura rizskását kotyvasztotta, oda-oda lötytyintette a konyha zsámolyán kuksoló Zoltán elé a szívét.

Zoltánt új hangulata a Balázsné szövetségébe sodorta. A sánta szabó mézesheteit élte, abba hagyta a villanykörtés kádat és kolbászszal követelte a paprikás krumplit. Az ujját se mozdította meg; este úgy állt a munka, mint reggel, s ha az asszony előszedte a varrólányt, hogy te, Bözsi, mért nem raktad be azt a szoknyát, vagy: ez a bluz még mindig repül, a férfi tartotta a hátát. Én küldtem el a könyvtárba, nekem csinált rácpörköltet, vagy gorombábban: mit akarsz, hogy ez is meggebedjen süldő korában. Majd egy hosszú lajstrom, hogy a te anyád még a leheleteddel is varrógépet hajtatott, azért is nem adott hozzám, csak amikor a véred már megromlott. Meg, hogy nem az az asszony, aki térdig járja a lábát, s éjjel is varr, hanem aki ébren tartja az urában az őserőt. Utána vádló példák a multból, hogy a Reisinger csak egy kukac volt Balázshoz képest s mi lett belőle, persze az igazi asszonyt kapott. Fölizzott az a férfi, mintha parazsat etetett volna vele a felesége. De most már ő is tudja, mit kell csinálni. Ő bizony nem sorvad el negyvenéves fejjel. Többet ér neki a bőre, mint a tízparancsolat.

Szegény Balázsné, be kellett látnia, hogy az ő hibája, ha az ura meg az unokahúga hozzá sem szagolnak a dologhoz. Hiszen a dolog még hagyján. Elvirrasztott ő a munkapad fölött, míg az ura horkolása elégedetten fűrészelte az éjtszakát. Csak ebben a vádviharban tudott volna tájékozódni. Az ura nem titkolódzott, majdnem kimondta, mi történt. Minden ocsmánysága ellenére is volt valami megható a sánta szabó viselkedésében. Belevakult a kamaszos jókedvébe. Elhitte, hogy napról-napra ifjodik, teli van erővel s ha egyszer a tömegek elé áll, azok menten kikiáltják a köztársaságot s a parlamentet is megostromolják egy szavára. De azért a felesége találgató pillantása bele-bele tört a lelkébe s új s egyre képtelenebb vádakban gennyedt ki. Zoltánt ép ezeknek a vádaknak az esztelensége és borzalmas igazságtalansága indította meg. Ezek mutatták meg neki, hogy milyen erős erkölcsi páncélzat robbant szét ebben a lélekben.

■ Balázsné azonban nem értette az urát, vagy nem merte érteni s féltő reménykedéssel faggatta Zoltánt, akiről azt remélte, hogy nincs szíve megmondani neki az igazat.

— Odajön hozzám a Szatoriné, a maga volt szobaasszonya, hogy mondana ő valamit az uramról s azonszóra kezdi is, hogy ő belát a mi udvari szobánkba, s a minap így, meg úgy. Tyú, gondolom én, ez a satrafa mindjárt eláztatja az uramat s szóhoz sem engedem jutni. Meg is bolondulhat az ember, ha minden ilyen hirharangot meghallgat. Már előttem egy szót se szóljon Szatoriné, nem vagyok én kíváncsi arra. A maga helyében el sem dicsekednék vele, hogy leskelődtem.

Azt mondja : elég bolond akkor ; magában már alig pislog a lélek, azok meg eldorbézolják, amit keres. De most már elég, egy szót sem akarok hallani, kiáltom én. Szégyelje magát, vén szipirtjó. Hát nem jól oda-mondtam neki?

Kihúzta magát, úgy mint amikor a Szatorinét elzavarta, hanem azért a szemei ijedten pislogtak : jaj, hagyj meg a hitemben. Az egész ásszonyka olyan furcsa szánalomkeltő volt, amint a tulajdon hitvesi határozottságát megjátszotta s közben a szíve egy sötét cellában szaladt föl-alá s mindenütt falat talált.

— Csak azt tudnám, tündökött, mi a súj esett ebbe a vén emberbe. Mi nem jó neki? Hogy én nem etettem parazsat vele? Kell is neked a parázs, vén bolond. Akkor meg az volna a baj.

Zoltán ráhagyta, hogy bizony Szatoriné a mások fészkebe piszkít, s Balázs egy-két évig még emlegeti a parazsat, aztán csend lesz, de a szíve alján megmocordult a bűnvád s először gondolt az elmúlt hónapokra erkölcsi szégyenkezéssel.

Újra és újra fölmerült benne a népligeti jelenet : Bözsike, amint hanyatt hever a fűben, izzik, mint a kiloccsant olvadt vas, aztán hirtelen felül s átkulcsolja a nyakát. Az a boldog elhatározás, amely aznap az ő karjába vetette volna, másnap a szabó karjába vetette. Egyre utálatosabbnak látta a maga szerepét. Nem ő etette a tenyeréből hónapokon át azt a Bözsikében lakó vadmacskát, aki egy ugrással szétszakította a Balázsné szívét s ki tudja, magát a lányt is hová ragadja. El-el kapta a Bözsike újfajta arcát, melyről az őrzött titók lelopta az édes bárgyúság fehér sugárzását, új kemény és aljas vonások, visszataszító határozottság jelent meg ezen az arcon. Különös öröme telt benne, ha a nagynénjét megalázhatta. A legszelídebben föltett kérdés előtt is megmakacsodott, a vasat nem akarta föltenni s ha a nénje az előtte fekvő ollót kérte, rászólt a szabóra, adja oda neki. A szabó fölállt, odabicegett hozzá s morogva hajította a felesége elé az ollót. Bözsike úgy gondolta, hogy ez a hatalom jár neki. Azért jár, mert azt megtette. A nagynénjét, aki előbbre akár pofon is verhetne volna, most ő szegte a talpa alá. Ez a váratlan fordulat a világnézetét is fölfordította : a hatalmi viszonyokról kezdett másképp vélekedni. Oktalan hóbort szállta meg, hogy őneki mindenki engedelmeskedni tartozik. Zoltán egyszer kihallgatta, amint a szabót mindenféle vén csirkefogónak elszidta, nem dühből, csakhogy a hatalmát éreztesse. Zoltánt gúnyosan fitymálgatta, lesöpörte a vaságyon felelt könyveit, s mikor egyszer a próbababáról leakasztotta az összefércelt ruhát, kajánul oda-szólt : menjen ki, maga fél a ruhátlan nőktől. S Zoltán is eltúrta a szemtelenségét, ahogy a szabó is eltúrta. Úgy érezte, ő felelős a Bözsike arcán kiütköző keménységért s mindazért a rosszaságért, amelyet el fog követni.

Egy este fuldokló hangokat hall a konyhából, kiszalad, hát a Bözsike hajol a szemetes láda fölé s a nénje fogja a fejét. Hányt. Zoltán és Balázsné tekintete egy pillanatra összetévedt. Olyan volt a Balázsné

tekintete, mint csapkodó, törött madárszárny, s Zoltánnak el kellett fordítania a szemét, hogy Balázsné meg ne lássa benne a tulajdon rémületét.

Zoltánt ezen az éjtszakán égette az ágy s kínos elevenen tért vissza a halászbástyái és az újpesti éjtszaka közt eltelt idő minden kis mozzanata. Mennyi szégyen a Bástya és az újpesti híd korlátja közt. Eddig csak a Népszínház-utcára nem mert gondolni s akkor pirult el, ha annak a lebujbeli lánynak a «tyú de szép idő van» kiáltása merült fel benne. Most talán ezt röstelte a legkevésbé. Annak a négy hónapnak minden pillanata legalább ilyen szégyenletes volt. Hogy szavalt a vaságy tetejéről, hány megjegyzést pottyantott el, mellyel azt a látszatot akarta tartani, hogy neki kalandjai is voltak. Visszaemlékezett egy megjegyzésére: a Király-színház egy másodrangú színésznöcskéjéről volt szó s ő azt mondta: igen ismerem, s jelentősen elmosolyodott. Most ezért a jelentős mosolyáért szívesen pofonverte volna magát. S az egész jelenet minden kínos mozzanatával újra és újra beléégetődött. S százával bukkant hasonló mozzanatokra. Hogy zuhant a Cethalban az asztal alá. Lezuhant s érezte, hogy nem is kellene lezuhannia. Sőt talán vissza is lökhette volna Csanádi Gábort, úgy hogy az esett volna az asztal alá. De ő szívesen vállalta a «holt részeg» szentenciát, mert az asztal végén egy indítvány hangzott el s őt voltaképen az az indítvány taszította el. S most már azt is hallotta, mit kurjantott közbe, amikor a numerus clausust emlegették. Léckerítés árvíz ellen s a kezébe kellett temetni az arcát, mert megértette, hogy kicsavarta tulajdon tételét, csakhogy az ordítózókkal tartson.

— Gyula káromkodott, én röhögtem és hármásával ugrottam a lépcsőt. Ő meghalt s én még ma is hordom a kékruhát. Azért tört be, azért kellett bebizonyítania, hogy gonosztevő, mert én kinevettem. Ha vele maradok és meghallgatom, mint azelőtt, kibeszéli magából Jágó Gyulát, akit annyira csodált. De én nem maradtam vele, hanem elmentem a méltóságosékhoz, hogy a bohócuk legyek és az édesapja nadrágszíját hozzam a filozófus titkár emlékezetébe. Ezért történt minden. Ezért került Gyula a Farkasrétre. Ezért égett meg. Megpörkölődött, mint Gulyásék szerűjén a ledőfött disznó, amelyet szalmával fődnek be s meggyujtják, hogy ropogós legyen a szalonnája. Láta a pörkölt disznó itt-ott fehéren kipattogzó bőrkéjét, s határtalan, szégyenkező szánalommal gondolt a testvérbátyjára.

De hát mi vitt engem ezekre a helyekre? Mért ordítottam az ordítózókkal? — S szakadatlan sorban jártak föl benne a visszás helyzetek, hazug célzások, komisz könnyelműségek. Lám még Szatoriné nyugodt özvegységét is megkavartam. A vastagbajszú postás elspekulálta a pénzét a börzén. A postás talán rá sem néz Szatorinéra, ha Zoltán meg nem gabalyítja a vénasszonyt, úgyhogy az szivarral kezdi kínálgatni, meglesi a sarkon s behívja egy korsó sörre. A postásnak talán eszébe sem jut a börze. Hallott ugyan róla a kollégáitól, de nem pró-

bálja meg, ha ott nincs a potyapénz a Szatoriné pénze. Micsoda beláthatatlan lánc a szerencsétlenségnek s miért? Mert ki akarta próbálni a mániás jókedvét, az új hangulatát, amely meghódítja neki az életet. Dehát miféle életet akart ő meghódítani? Hisz ez badarság. Mit hódíthat meg az ember az életből a saját életén túl?

Bele-belebökött magába, mi bántja őt a legjobban ebben a «mániás korszakában». Volt valami, amit jobban restelt, mint a férficsődöt, a Gyula, a Balászné, vagy akár a Bözsike életét. Sőt talán nem is ezekért restelkedik, ez a restelkedés csak ürügy, amellyel a fölébredt szegyenkezését lakatja jól.

— Alacsony megfutas, igen ez a helyes szó — állapította meg egy december délelőtt a klinika kertben. A hó már leesett, a klinika sárga kockás karcsú épületei fehér bóbitát kötöttek s mint patyolatruhás ápolónők álltak maguk is. A gallyak cseppköveket utánoztak s a kertbe tévedt nap apró gyémántdarabkákat keresgélt a havon. Zoltán úgy érezte, hogy ez a derült fagy nem áll meg az ő bőre sorompóinál, hanem elárasztja őt s a gondolatai is ilyen derült és fagyos közegben mozognak. Hűvös agyöröm, így nevezte ő ezt a jólismert állapotot. Ilyenkor nevéen tudta nevezni a dolgokat s szinte átlátott magán.

— Alacsony megfutas a magunk élete elől, százalmas odadörgölözés a mások életéhez! Mintha az ember elhagyná a hitese asszonyát s a kezeit, amelyek még nedvesek az asszonya könnyeitől, egy cemende előtt kulcsolná össze, a térdein csúszna elé, azokon a térdeken, melyekre a felesége hajtott bizakodón a fejét. Mindez miért? Hogy a lány a ledér piros papucsával mellberúgja, könnyedén, de ép eléggé, hogy fölhemperedjék. Igen, úgy volt. Az élet a nagy É-vel írt Élet mellberúgott. Egy bolond piros papuccsal rúgott mellbe, de megérdemeltem, mert elhagytam az én életemet. Ugyanaz, amit Balázs tesz ma. Ugyanaz a lejtő, a komikus és az aljas felé. Az emberek gratuláltak, hogy megjött az eszem, de világos, hogy minden pillanatom aljas és nevetséges volt.

Mintha csak be akarta volna bizonyítani valaki — villant át rajta —, hogy ki kell tartanom az én életem mellett. Aljassá és nevetségessé kellettennem, hogy meglássam életem korlátait. S egész váratlanul újra belécsapott a felkiáltás, amely az újpesti hídon szakadt ki belőle. De nem merte folytatni a megkezdett gondolatsort, a hitetlenség különös szemérme visszatartotta tőle.

A belgyógyászat emeleti ablakában egy fehér főköttő jelent meg, szétnézett a kerten, aztán betette az ablakot. Valahol egy gyár delet dudált. Zoltán úgy érezte, hogy az élet határtalan, az ember ráér bevárni, mi történik vele. Minden sietség káros, és minden erőltetés haszontalan. Ez fatalista gondolat volt, de az ő inait mégis megfeszítette s a mellében mintha új, különös szabadságérzés dagadt volna fel.

Ez persze egyike volt a szerencsés pillanatoknak s ez a magyarázat egyike a félnapos igazságoknak. Más fél napok, más igazságokat hoztak. Olykor jogosnak találta az ő négyhónapos mániáját. Aljasan viselked-

tem, igaz, de csak ez az aljasság vezethetett vissza az élethez. Most persze megindul az eltokolódás. A lélek sáncokat emel a beteg góc körül. Nem győzhette le szorongását, hát igazolni próbálja. Most úgy-e tartogat az Isten valamire, gúnyolta magát. Külön szemérem-övet vasal rád, hogy magának tartson. Az hiányzik, hogy a pusztába vonulj s ártatlanságot prédikálj a telivér nőknek és vidám férfiaknak. Elvégre is tengetni kell magunkat, ha nem volt erőnk a hídkorlát másik oldalához. Jó az Isten barátom, malasztból farag mankót s csonkaságból gyujt glóriát.

S míg így föcskölte magára a gúnyt, ravasz kétségbeeséssel lesett a lelkébe, hogy csakugyan így érzi-e. De a lélek talányosan hallgatott. Nem adott igazat a mefisztó-szózatnak, de nem is hördült ellene. S ő még hevesebb gúnyozónnal zúdította el lelke új reménységeit. Attól félt, hogy új, fonák lelkiéletbe szövi el magát: nagyon is könnyen talál meggyógyulni. Isten-tapasz a sebre s nem érzed a szagát: így gúnyolta az ő «önhegesztő» eljárását. Úgy érezte, hogy csak a hitvány emberek gyógyulnak meg hamar. Inkább ne gyógyuljak meg, legyen örök eleven a seb, gondolta s egyre vadabb rohamra nógatta az öngúny szellemét. De ebben is volt valami védekezés, mintha azzal akarta volna lejáratni Mefisztót, hogy egyre abszurdabb állításokra ingerelte.

Az ellentétes érzéseknek ebben a hullámveréséből azonban, mint lassan épülő koráltelep egyre szilárdabb tömbökben merült föl szellemének állandósuló jellege. Akárhogy ítélte meg a maga életét, a világot egyre következetesebben kellett megítélnie. Önmagáról mondhatta az egyik pillanatban, hogy tartogatja őt az Isten s a másikban, hogy ez az Isten is a férfi-csőd flastromja: a világ dolgai előtt egyre határozottabb lett. Ezmék és emberek megítélésében ugyanaz a törvény érvényesült.

Ahogy az elmúlt esztendőkre gondolt, különös ellentétre lett figyelmes. Míg pózai szeszélyesen ugráltak végletből-végletbe, gondolkozásmódja napraforgó következetességgel nőtt egy állandó inger felé. A fiesolei dombokon mindenkit megölelt volna, azon az éjtszakán, amikor János bátyját elkergették, az embergonoszságot foglalta volna ércbe. Költeményeiben a csonkaság dicséretét énekelte s mániás korában ebből a csonkaságból akart kigyógyulni. De ugyanezen idő alatt nyúlt, terebélyesült benne valami biztosabb és állandóbb is. Ő azt hitte, szeretet és megvetés, elkülönülés és társulás ösztöneit kormányozzák. Ezek azonban csak a felület ellenmondó rángásai voltak, a fontos a mélyben történt. Ez a fontos talán nem fért meg egy-egy olcsó jelige alatt, de nem is volt olyan szeszélyes s egyre új végletbe csapó. Visszagondolt a vitákra, melyeket Vereséknél a Cethalban, vagy a Balázsék vaságyán vívott. Ő, aki ezekben a hónapokban mindenáron élni akart, mért állt e vitákban egy élet-ellenes, de legalább is életfölötti elv pártján? Diákkora óta nem volt a kezében a biblia, Istenben nem hitt s mégis újra és újra meg kellett védenie a kereszténységet. Miért? Visszabogozta a szalakat szocializmusellenes élcelődéseitől a filozófus titkárral s még

előbbre a Behrrel folytatott vitákon át azokig a beszélgetésekig, melyekben Horváth Lacival csaptak össze, Az elsodort falu, vagy Finta Dénessel szegény Fröhlich fölött. Ezek a beszélgetések nagyon sokszor ellentétben álltak az uralkodó pózzal; önkénytelenebbek voltak, mint a pózok s mégis és talán ép ezért következetesebbek, ugyanaz a hajlandóság fejlett bennük tovább.

S megjelent előtte Szirmai, a győri Radó, a Horváth-kert hármasa, Princíp vitái Behrrel a temető halmain. Mindig ugyanaz, mindig ugyanaz, ujjongott a felismerés. Mégis van valami állandó benne. A cselekedeteim, de még a képtelenségeim is ugyanazok. Mért nem tudtam a tisztai iskolában vezényelni, miért nem mondtam meg, mit kerestem az Oroszék tüzénél s mért nem fogadtam el a Horváth Ilonka vajjas kenyerét? Ugyanaz, mindig ugyanaz. Ez vagyok én: ezek az apró tettek és képtelenségek, ezek a vita önfeledtségben kiserkent érvek. De akkor mik voltak a pózaim? Mért kellett ezek az egyoldalú fogadalmak s tervszerűen keresztül erőltetett életstílusok?

Hogy pattant ki az ő utolsó mániás korszaka? Igen, az az ellenmondás pattantotta ki, melyet a «csonkaság dicsérete» tartott ébren benne. Az «egész ember»-érv nagyon erős volt, nem tudta közömbösíteni, csak túlvitatkozni. S ez az érv egy kedvező pillanatban, mint diktatúrához nyúló kisebbség magához rántotta az élete kormányzatát. Igen, ezek az életpózok norman betörések az ő lelke területére. Nem védhette meg magát idegen lebilincselő élettendenciáktól: sem a Finta Dénes virágos jókedvétől, sem Dante költőkonokságától, sem Az elsodort falu egész emberétől. Nem volt hitem ahhoz, ami bennem épül, el-elkaptak idegen sodrok. Az ifjúság volt ez; a csihatag-kor, amely nem ér rá bevárni a maga életét s más életek gőzösére kapaszkodik. De közben az ő élete is ágasbogasodik s egy új törvény készíti benne virágait. Különös férfiorómmal duzzasztotta Zoltánt ez a felfedezés. A józsefvárosi lebuja megmutatta neki az át nem hágható korlátokat. Most azt látta, hogy ezeken a korlátokon belül sem pusztta a föld, sőt egy új flóra készíti virágünnepét. Ez tán egy törvénye lesz: a maga virágai fölé hajolni s hagyni a palánkfeszegetést. Ugrani már soha, jutott eszébe Ady vers-címe s elmosolyodott. Lám ez is póz, az ember elkerülhetetlen pózokba hull, ha magáról gondolkozik. Egy mentség van, nem gondolkozni magunkról. De ha nem *akarunk* gondolkozni, az megint póz. Szerencse, hogy az életünk erősebb a pózainknál!...

Igy verte föl a megszárt lelkiismeret a szégyenkezést és így a szégyenkezés a gondolkozást. Az üresen járó cséplő szalmát fogott; előbb óvatosan, aztán mind sűrűbben új és új kévék oldódtak belé. Február elején tudta meg, hogy a bölcsészeti félévét, tekintettel a hadi esztendejére beszámították s tavasszal szigorlatozhat. Alig három hónapja maradt a készülődésre. De azért nem hasalt neki a könyveinek, mint a kollégái, akik a galyrepeszte márciusban híg tankönyvekkel és tömény jegyzetekkel kullogtak föl-alá a Dunapart, vagy a Múzeum-

kert mozgalmasságában s varázsigeszerű mnemotechnikai szavakat mormoltak, amelyek egy-egy ideg, vagy ér ágainak a kezdőbetűiből szövődtek össze.

Őszi szellemi lézengése alatt ő is meg tudta volna jegyezni ezeket a badar varázsigéket, akár a villanyosok kocsiszámát, vagy a logaritmus könyvoszlopait. De amióta visszatért belé az «én» gyötrő képzete, s mindaz, ami ezzel a képzzettel összefüggött, hirtelen eltompult az adatok és «árva tények» iránt, ahogy ő nevezte őket s csak azt tudta megjegyezni, ami valahogy ebbe a központi szövevénybe gabalyodott, s árva tényből érzelmi tényé vált.

Erőszakolta a szorgalmat. Odakötötte az eszét egy-egy anatómiai fejezet jászola elé, de nem ment. Azon kapta magát, hogy a tulajdon gondolatait olvassa az összefutott betűk helyén. Szerencséjére talált egy tárgykört, amely valahogy belé csimpaszkodott azokba a gyötrő központi képzetekbe, az élettannak ez a fejezete aztán megint más fejezetekbe ágazódott át s így lassan olyan «szervült tudás» gyűlt föl benne, amely, ha mennyiségben nem is, de mozgékonyásban fölért a kollégái lomha, bezabált tudásával.

Ezekben az években ért föl az orvostudomány a hormon-hit kulminációs pontjára. A hormon-hit ép olyan egyedül üdvözítő hit volt ezekben az esztendőkbén, mint hajdan a baktérium-hit, vagy a szérum-hit. Az orvosok rájöttek, hogy egyes mirigyek kiirtása után az ember megbutul, vagy eleveneszű lesz, nem nő tovább, vagy épen rohamosan nő, elveszti a férfiasságát, vagy épen túl férfiassá válik. Ezekből a jelekből azt következtették, hogy intelligencia és testalkat, szerelmi és képzeletbeli fogékonyság a mirigyeknek és a mirigyek váladékainak, a hormonoknak a következménye. Az élettan tanára, akit ez a kérdés különösen érdekelt, a költői és a zenei tehetségeket is ilyen hormonokkal magyarázta s bebizonyította, hogy a nagy lírikusoknak fölösen működött a pajzsmirigyük.

Horváth Laci, aki ennek a hormon-hitnek a fanatikusa volt, meghozatott egy olasz szakmunkát, mely az embereket aszerint csoportosította, hogy melyik hormonjuk milyen mértékben árasztja el a szervezetet. Volt mellékvese-erős, pajzsmirigy-gyenge, agyalapi és ivari ember. Még azt is leírta ez a szakmunka, melyik típus mire képes és mire képtelen s hogy lehet a hormonokból az emberekre s az emberekből a hormonokra következtetni.

Zoltán ezt a hormon-hitet nem merte olyan hamar és olyan könnyen elutasítani, mint szerette volna. Az első gondolata ez volt: Ha nem esik eső, nem nő saláta, ha sok esik, megrohad és megkeseredik: tehát a saláta az eső következménye. A hormonok feltételei bizonyos életműködéseknek. De épígy feltétele a hétszázhatvan milliméteres légnyomás, a fény, a vérkeringés szabályossága s ezer más tényező. De mihelyt ezt elgondolta, már meg is gyanúsította magát. Hátha azért gyűlöli ezeket a hormonokat, mert nála is a hormonokkal van baj.

Attól fél, hogy egyszerű, vegyi fogyatékos az, amit ő Isten ráakasztott szeméremövének szeretett volna hinni. Ép ezért gondosan elolvasott minden közleményt, amely e hormonok hatására vonatkozott. Kiderült, hogy ő hormon-gazdag ember. Mindazok a hormonok, amelyek életképessé tehetnek valakit, megvannak benne s ő mégis életképtelen. Különben is, ki lát itt világosan? Az aszkétának azért apadnak el a hormonjai, mert aszkéta lesz, vagy azért lesz aszkéta, mert elapadtak a hormonjai. Zoltán hajlandó volt az aszkézis mellett és a hormonok ellen foglalni állást.

Nem tudott hinni a szervezet lélekfölötti uralmában, amelyet a hormon-hit jelentett. Mi volt az ő szervezete? A lelke elé tartott anyagi tükör. Soványodott, ha szenvedett s kipirult, ha lelkesedett. Abban a józsefvárosi lebuiban is a lelke mondott vétót. Semmiféle hormon-hit sem győzhette meg róla, hogy szorongásai a húsból és a mirigyekből s nem a multjából és a gondolataiból táplálkoznak. Pokolba a hormonokkal, adta ki a jelszót s egy nagy mű jelent meg benne, amely ezzel a hormon-hittel egy másik szellemi hitet állít szembe, végig az orvostudomány egész frontján. Akkor még nem tudta, hogy ez a hit nem az ő találmánya s hogy ez a két tendencia örök, mint a tudomány és az emberiség.

De ha nem volt is eredeti ez a «pokolba a hormonokkal»-teória, Zoltán személyes ügyévé tette a hormonok-fenntartotta működéseket s a szerveket, melyek ezeknek a működéseknek a gépkerekei voltak. A kollégái szemében anatómiai nevek halmaza volt az ember, Zoltán szemében működések szövvénye s ezekben a működésekben is azok a gyeplők a legfontosabbak, melyekkel a szellem a vérkeringést, léleklést, sőt a szerelmet is fékentartja.

Május utolsó napjaiban kezdődtek el a szigorlatok. Zoltán neve is ott fityegett a dékánátus fekete tábláján, neve mögött a négy szigorlati dátum, köztük alig egy-két nap lélekvételre való idő. Zoltán elméletben nem félt. Vakszerencse az egész, az ember úgy üljön le, mint egy párti ferblihez. De ez a ferbliparti csak elméletben volt meg, a valóságban Zoltán is szűkölt, mint a többiek, ha ezt a szűkölést értelmetlennek tartotta is. Az utóbbi időben amúgy is különös dolgokat észlelt magán. Ha maga volt, sikerült közömbösítenie azt a szégyenkezést, melyet a józsefvárosi lebuiv vert fel benne, de minél alaposabban letorkolta ezt a szégyenkezést önmaga előtt, annál hevesebben tért vissza az emberek közt. Mintha üvegből lenne s az emberek úgy nézelődhetnének belé, ahogy a halakat figyeljük az akvárium üvegfalán át. A legártatlanabb megjegyzés is célzás volt. Ha valaki odavetette, hogy sápadt vagy; ez a sápadtság mást jelentett. Laci hátbaverte: de búval bélelt vagy, mért nem jársz lányok közé s ez a «lányok közé» is szánt-szándékos tördőfés volt; hisz nincs értelme, hogy lányok közé járjon. A legköznapiabb beszélgetés is elpirította, vagy fölingerelte. Ilyenkor berekedt s nem tudott megszólalni. Előfordult, hogy meg kellett állnia a láb-

törlőn s csak minden ereje megfeszítésével mert becsöngetni. Másszor úgy érezte, hogy követik s bár tudta, hogy nem igaz, nem mert hátrafordulni, amíg le nem tért egy mellékutcába. A jónásokat kerülte, hisz ezek tudják, mért bukott ő az asztal alá s az előadások előtt is megvárta, amíg Veres Magda helyet foglal, csak akkor húzódott a terem másik szegletébe. Amikor magára maradt, persze kihúzta a mellét. Azután megfogadta, hogy még holnap elmond mindent. Horváth Lacinak fog győnni, ő veti meg érte bizonyára a legjobban. Találkoztak, ő hallgatott. Olyan volt ez, mintha pókhálóba gabalyodott volna s azt a pókhálót mindenhová magával vonszólná s mindent csak a zavarának ezen a pókhálóján át láthatna.

A szigorlatokban is nem annyira az anyag, inkább a tanárai nyugtalanították, különösen az élettan tanára, akinek a kisujjában volt a hormon-teoria. Ezek a tanárok az ő hormon-ókulájukon át szimatolnak belé s egy szemrebbenéssel, vagy kicsinylő célzással bizonyára elárulják, hogy mit tartanak róla. Az apja is írt, hogy szerezze becsületet a Boda névnek. S bár az apjára rég nem adott, az ő büszke reménykedése is egy hátába állított géppuska volt. Elöl a tanári tekintély drótsövénye, mögötte a szülői bámulat zárótüze : így közeledett a szigorlatokhoz.

Szerencséjére az utolsó napokban olyasmi történt, ami elfeledtette vele a szigorlatokat, úgyhogy, szinte észrevétlen sétált át rajtuk, mint holdkóros a tűzfal tetején. A sánta szabó legénykora nem soká tartott, sőt csakhamar a bigámia szomorú kora váltotta föl. Azután, hogy Bözsike a szemetesláda fölé hajolt s Zoltán és Balázsmé szeme ijedten rebbent össze, Bözsike egy ideig megint jól érezte magát, sőt hetykébb volt, mint valaha. Karácsony előtt azonban a szemetesláda megint fontos bútordarab lett, egyszer-kétszer, háromszor s most már Balázsné sem mert Zoltánra nézni.

Egyik este Bözsike nem is mehetett haza, a füle zúgott, szédült, kéket, ibolyát látott, majd visítózni kezdett, hogy Istenem, nem látok s a szabónak nyilvánosan is azt mondta : vén gazember. Balázsné ezen az estén egy darab papírt kotort elő a szemétből, olyan papírt, amilyenbe a patikusok csomagolják a porokat. A papír hajlatában bennragadt egy vékony rétegecske fehér por.

— Mi volt ebben? hívta félre Zoltánt a viaszszínű szabóné. Zoltán megnyalta a papírt, keserű, mint az epe. Vállat vont.

— Nem kinin, bökte ki akaratlanul.

Bözsike másnap meggyógyult a fülzúgásból, de nem gyógyult meg abból a másik betegségből, amely szétnyomta az orrát, megkelesztette az arcát, felduzzasztotta a bokáit. Most már mind sűrűbb lett közte és a szabóné közt a csete-páté. Már nem is célozgatott. Csak az nem értette el, aki bedugta a fülét. Április elején aztán kiállt a munkából.

A szabó, aki nem volt buta ember, azzal a férfibárgyúsággal viselte a bigámiát, amilyenel a bigámiát viselni szokás. Vizibetegsége van, magyarázta, attól dagadt a bokája. S mert megszokta, hogy a

feleségével dörmögni kell, dörmögött, amikor tehetette. Balázsne nem szólt, de varrodába menet és varrodából jövet megtudott egyet-mást és nagy nekikészülés után odadobbant az ura elé.

— Te, mit lifancol Pesten ez a Bözsi, ha egyszer beteg?

A férfi föl se nézett a varrásból, csak annyit bökött oda.

— Összeveszett az apjával, vagy mi. — Ami igaz is volt, mert az apja kihajította.

Az asszony még további mondatokra volt fölkészülve, de amint ott látta a sötétkék kelme fölött az ura nagy kerek fejét, ezt a legismertebb fekete férfiarcot s a félig béna kezét, mellyel az anyagot fogta, nagy gyöngédség terjedt szét benne s nem volt szíve szólni. Gyávaság volt? Vagy látta, hogy az ura is szenved? Vagy még mindig reménykedett, hogy az egész Bözsike dolga káprázat s az ura még ma is a hajdani, az, aki a vándorlásból hazajövet a kapuba kiszólította?

Balázs tudta, hogy ezeknek a szelid «összeveszett vagy mi»-féle kerteléseknek úgy sincs értelmük. Ahogy a fűmag kihajt, eljön az a perc is, melyben a feleségével erről a dolgról beszélnie kell. De azért csodálatos szívóssággal az utolsó pillanatig hazudott és tovább durrogot, sőt olykor szinte túltajtékozta az indulatait az esztelen vádjaival. Meggyanúsította a feleségét, hogy még ma is az anyjának küldi a pénzt, hogy lehetett volna gyereke, csak nem akart; ezért meg azért.

Zoltán csodálkozott magán, hogy mennyi gyöngédséggel hallgatja ennek a vadembernek a kifakadásait, aki minden délután átsántikált Óbudára, arra a hónapos szobára, melyet Bözsikének bérelt, meghallgatta a másik asszonya fenyegetéseit s haza jött ehhez a rebbent szemű régi asszonyához, leszidta s egy bádogdobozba rejtette a pénzt, melyet most már az utolsó fillérig a szabásznő keresett. Zoltán nem tudta a káromkodásain át nézni ezt az embert s nem merte megítélni sem. Akármit csinált, a «sok» tette őt szerencsétlenné.

Ép a Zoltán első szigorlata előtti nap robbant föl a bomba. Zoltán, amíg a szeme győzte, kint tanult a Népligetben s szürkülettel vetődött haza. A varrodaajtó nyitva, a szobában senki. Ki akart gyujtani, de különös neszt hall. Mint amikor egy ollót lassan összecuknak, aztán megint kinyitják, aztán megint összecukják. Meg is találta az ollót az asztalnál, a munkapad fölött a levegőben. Az udvarról beeső fény rájavillant, ott állt az olló s nyílt-csukódott, mint amikor szabnak vele. Hozzá kellett szoknia a szoba szétfolyó foltjaihoz, hogy az ollót tartó kart s a karra esett fejet is kibonthassa a sötétségből. Balázsne ült ott, a feje szinte leesett a törzsére, a szeme a félcipője megcsillanó lakkorrára tapadt s előtte az olló, amint a levegőt szabja, a kötelesség hite-vesztett masinája.

Zoltán meg se mert moccani. Mindent megértett. Elnyütt ember fájdalma, gondolta s nem volt hozzá szava. Ő maga se tudta, meddig állt ott. Arra ébredt, hogy az olló csörömpölve zuhant a padra, az asszony felugrott, Zoltánra meredt s mint akit meztelenül értek, egy

burkolózó mozdulattal kapta össze magán a ruhát s átszaladt a szalónba. Azután visszajött és varrt. Egy szó sem hullott közübük, de emberien egymás mellett voltak.

Zoltánt másnap szinte félálomból verte föl a tanár kérdése s zavar nélkül felelgetett neki, mintha apró, lényegtelen körülményekről faggatta volna. Balázné kimaradt a varrodából, de feltűnően nyugodt volt... Este varrt s varrás közben elmesélte, mi történt. Az ura az utolsó percekben nem dörögött és nem vádaskodott. Szelidebben szólt hozzá, mint amikor megkérte. Bocsáss meg — mondta — nem tudok veled élni. El kell mennem tőled, úgylis csak nyüg vagyok a nyakadon.

— Engem úgy meglepett, hogy ilyen szépen szólt hozzám, magyarázta az asszony, nem is tudtam mit mondani. Talán nem is értettem, mit beszél össze, csak a hangját hallottam; az olyan volt, mint régen s rája hagytam. Amikor elment, még meg is csókoltuk egymást. S hiszi vagy sem, most is csak az van bennem, hogy szépen ment el. Még az az érzés tart bennem most is, amit akkor éreztem, amikor a kezem megfogta és megcsókolt. Pedig tudom, hogy azért a lányért hagyott itt. Higyje el, még el sem jajdítottam magam, hiszen látta, hogy ültem itt akkor.

S a kékes fehér ajkán egy mosoly lebbent meg. Szelíd mosoly, de volt valami eszelős benne, amit Zoltán nem tudott elfelejteni. Ha lehetett, nem mozdult mellőle. Azzal az ürüggyel, hogy tanul, otthon kuk-solt, pedig nem is volt a következő szigorlati tárgyhoz könyve, a Segítő Egyletben kellett volna tanulnia, de félt itt hagyni őt. Balázné azonban egyre jobban megnyugodott. Járják bolondjukat, megleszünk mi ketten, mondogatta. Egyen szívem, ha már ezt a vén bűdöst nem etethetem. Elmagyarázta, mért maradt ki a varrodából.

— Megélek én a házi kuncsaftjaimból, higylje el, rám fér egy kis nyugvás.

Zoltán kezdett hinni neki s megnyugodva ment el a második szigorlatára. A szigorlat késő délutánig tartott. Baláznét a szalondiványon találta, állig betakarva, a kezei a kendő alatt. Amikor Zoltán belépett, a kezeit még jobban belegyömöszölte a kendőbe, néhány szót hebegett a vizsga felől, aztán hirtelen kitakarta magát s odadobta Zoltán elé az ökölbefogott és kifordított kezeit s kislány panasszal sipogva mutatta.

— Nézze lelkem, én meg mit csináltam magammal.

Mind a két csuklóján párhuzamos metszések, ép az ellenkező oldalon, mint ahol a verőér van s a kendőben az ura itt maradt beretvája. A metszések alig szaladtak egy-két milliméter mélyre; s rég rájuk alvadt a vér. Zoltán a diványhoz ugrott, az asszony is a sebeire meredt, egyszerre elvesztette az önuralmát. A vér rémitette meg, vagy a magatette: rángatózni kezdett, apró sikolyok szaggatták a mellét, hosszan, panaszosan elvonította magát, aztán lassan, szótagolva a legvadabb

gyalázkodás fakadt fel az ajkán. Ez az asszony, aki esztendőkön át volt a türelem, természetellenes iszonyú kéjjel káromkodott.

Zoltán minden testi ereje megfeszítésével bírta csak lefogni, a sebeit kimosni, bekötözni. Ágyba rakta s ő maga is a varrodában maradt. Nem húzta át az ágycát a szalonba, mint szokta, hanem ott feküdt mellette, nyitott szemmel s várta, hogy az asszony szipogása megszűnjék.

Éjjel halk mormogásra ébredt. Föliült az ágycán és fülelt. A szomszéd ágycán elállt a szipogás, sőt a lélekzés sem hallatszott, de a szalonajtó félig nyitva s a résen át fény és monoton szavak szűrődnek be. Az ajtóhoz sompolygott. Baláznén ott ült a szalon-asztalnál háttal neki s félhangos olvasott.

«Mikor pedig jutottak volna Kapernaumba, menének Péterhez, akik a két drakhmát szedik vala . . .»

Ahhoz, hogy egy párttitkár felesége volt, feltűnő rosszul olvasott. Szótagolta a szavakat, mint az áhítatoskodó parasztasszonyok. Az idegen neveket figyelme minden megfeszítésével betűzte ki, a drakhmát úgy, hogy dra-k-h-ma. Szinte komikus volt, hogy ennyi szenvedés és a beretva-jelenet után azt a hét betűt semmi áron sem akarta elmulasztani. Eleinte magában betűzgethetett s csak a megszokás lovalta bele a félhangos olvasásba.

Az evangélium! nyilalt át Zoltánon a meglepetés s ez a meglepetés kellemes volt. Ő maga diákkora óta nem forgatta a bibliát, akkor is csak azért, hogy szegény Izsák tisztelendő urat megszuttyongassa a szemelvényeivel. Most mégis megörült. Nem esett ámulatba, nem kérdezte, hogy került ez a biblia a párttitkár felesége kezébe s hol bujdosott idáig, hanem részt követelt az olvasásból. Ahelyett, hogy visszasomfordált volna az ágycába, odaállt Baláznén mögé.

«Annak száját felnyitván, találta abban egy ská-tert» olvasta az asszony, de itt meg is állt, hátracsavarta az ijedt arcát s eltakarta az evangéliumot a kezeivel.

— Miért nem olvassa tovább? — kérdezte Zoltán s átkarolta az asszony széke támláját.

Baláznén csodálkozva nézett Zoltán arcába, melyen valami ünneplés fény sugárzott föl. Ennek a fénynek engedett-e vagy a háta mögött álló férfitest árnyékának, vagy egyszerűen gyenge volt s nem tudott nem engedelmeskedni? Tovább olvasott.

Máté 18. része következett. Kisgyermeket visznek Jézushoz s ő a gyermeket állítja például tanítványai elé. Baláznét nyilván zavarta, hogy rosszul olvasott; erőlködött, hogy ki ne nevesse őt az úri ember. Arcára kiült a verejték s a juhokról szóló példázatban egyszerre csak elfulladt a hangja s a gyerekes lámpaláz megállította a lélekzetét.

— Majd én, — mondta Zoltán, széket húzott oda s ő maga olvasta tovább. — «Akkor hozzá menván Péter, mondá: Uram megbocsássak-é az én atyámfiának, valamennyiszer ellenem vétkezik. Megbocsássak-é hétszer?»

Jézus felelete és a következő példázat a szolgáról, akinek a gazda tízezer talentumot engedett el s ő szolgatársán a százat is megkövetelte, nagyon is a Balázsné mostani helyzetéhez szólt. Zoltán kétszer is föllesett rá a könyvből, hogy megindul-e a szája körül az az iskoláslányos, tisztességtudó, de lelketlen vonás. De Balázsné nyilván nem értette, amit olvastak neki, elveszett figyelemmel ült ott, csak a hallása édelgett a férfihang nyugodt hullámverésében: parasztlányok ülnek így a templomban. Talán meg is ihletődött rajt, hogy a doktorka olvas neki, de talán csak megszeppent. Tétova szavak kalimpáltak a fejében: talentum, Galilea, Jordán s előbbről az a skáter, amelynél Zoltán megakaszította. Mi az a skáter?

Hirtelen azonban megrázta valami. Egyszer a villanykapcsolóba dugta a két ujja hegyét, akkor érzett ilyent. «Annak okáért elhagyta ember atyját és anyját és ragaszkodik az ő feleségéhez és ketten lesznek egy testté» — olvasta Zoltán. Balázsné csak erről a villanyütésről lett figyelmes az igére. S csak az ütés után kezdett a szavakon gondolkodni. Az esküvőjükön ezt a teksztust választotta a pap Az anyja megkötötte magát, hogy a templomban is össze kell esküdniök. A vőlegénye elmagyarázta akkor, hogy ez csak babona, ő nem ad rá s maga Balázsné sem sokat hederített azon az átreszketett napon a pap igéjére. Most mégis ráismert s látta magát a nagykőrösi templom bársonyterítés úrasztala előtt. Nyolc éve várt az urára s akkor odaállhatott kissé öregecskén és didergősen, de mirtusszal és fátyollal, halvány arcán két rózsácskával az ő fekete ruhás gyönyörű embere mellé.

— «Azért többé immár nem kettő, hanem egy test. Amit azért Isten egybeszerkesztett, azt ember el ne válassza,» — olvasta Zoltán. — Ez az «egybeszerkesztett» és ez az «el ne válassza» megoldotta Balázsné szeme felhőit. Egész nyomorúsága a szívére tódult s hosszan felsírt. Zoltánban ez a sírás valami magasztos kéjt vert fel. A következő versnél fölemelte a hangját, túlkiáltotta az ígét az asszony jajdulásain. Egy gyermekkori kép villant belé. A nagybátyját búcsúztatják, a pap sorra veszi a rokonokat és érces hangja túlzeng a jajongó gyászolókon. Nem is maga a kép jött vissza belé, csak annak a jelenetnek a hangulata. S ez a régi, akkor borzalmasan emelkedett hangulat, a korai gyermekbenyomások fenségével telítette ezt a mostanit.

De ugyanekkor egyszerre egész kívülről, kilométeres távolságból látta magát az asztalnál, az evangélium fölött s egy hideg, gúnyos gondolat merült föl benne: «s a gyertya fényénél az utcalány és a gyilkos diák együtt olvassák az evangéliumot». Ez a gondolat egy Dosztojevszkijről szóló tanulmányból ragadt benne. Ő maga sohasem olvasta a Bűn és bűnhődést, de a tanulmányíró ezt a híres jelenetet illesztette tanulmánya zárókövéül s amikor Zoltán a tanulmányt olvasta, ez a befejezés meghatotta. Őföleltük villanykörte s nem gyertya égett, Balázsné asszony korában is kislány maradt, ő maga sem kólintott főbe semmiféle öregasszonyt, mégis úgy érezte, hogy ők most azt a tanulmánybeli

jelenetet majmolják, elébb is csak azért esett oly mohón az evangéliumnak, mert az a tanulmánybeli kép meghatotta. Ez a gondolat türhetetlen volt. Átugrott egy lapot s alábbhagyott, szinte pudvás hangon olvasta Krisztus bevonulását Jeruzsálembe.

Balázné egyre csendesebben szipogott, egyszerre ráejtette a karjára a fejét és elaludt. A szemei közt ott maradt két szigorú, hosszú ránc, de amint lejjebb, lejjebb süppedt az álomba, az a két ránc is kisimult. Egy öreg kislány pihent a sovány karokon.

Zoltán és Balázné nem beszéltek többé erről az éjtszakáról. Mindenikük röstelte. Zoltán röstelte, hogy engedett a tanulmány szuggesztiójának, Balázné is megérezte, hogy a fiúnak az a biblia-olvasás pillanatnyi gyengesége volt, s restelt előhozakodni vele. Zoltán várta, hogy majd megint olvas, de az asszony nem olvasott többet. El-el-töprengett Balázné és a biblia viszonyán. Titkos biblia-olvasó volt. Félt az ura csufolódásától, de magával hozta gyermekkorá primitív áhítatát s lopva el-elbetűzgetett a szent könyvben, ahogy talán az anyjától, vagy a nagyanyjától látta? Sok jel vallott arra, hogy egyáltalán nem ismeri a szentírást. Hisz akkor nem a templomadóról szóló résznél kezdi, hanem mindjárt annál a fejezetnél, amely őhozzája szól. S milyen közömbösen ült Zoltán felolvasása alatt. Nem tudta, hogy az a rész fog jönni, amely minden bánatát felkavarja.

Egyik este rövidzárlat támadt, Balázné nem volt otthon s Zoltán a sötétben tapogatott gyufa után. A Balázné éjjeli szekrényén egy gyertya állt, talán a fiókban lesz a gyufa. Csakugyan ott volt. Amint kigyújt, ott látja a kihúzott fiókban a Balázné bibliáját, mellette egy mirtuszág s egy zománccsődeles zsoltár. A biblia első oldalán öreg mesteremberes betűkkel «Margitkának konfirmáció emlékére a kedves szülei». A könyvben sehol egy ujjnyom, sehol egy betépett lap, sehol egy számárfül. Talán most került elő a beretvás nappal követő éjtszakán a régi, csacska holmik közül. Miután megpróbálkozott elébb a nemtörődömséggel, aztán a beretvával, aztán a mirtusszal, eszébe jutott egy öregasszony, akinek valamikor a térde előtt guggolt s a biblia ódon hullámai. Lassan kibetűzött, héber szavak, talán ép valamelyik pátriárka származástáblája suhant át az emlékezetén: számára értelmetlen igék, amelyek mégis vasárnapi tisztálkodó hangulatot gerjesztettek a nehéz paraszt bútorok közt. S most meg akarta próbálni ezt is. Talán ebben van a mentség, ebben az áhítatos, kissé orrhangú, olvasásban. Ezért tagolta olyan figyelmesen a dra-k-hmát s a ská-tért s ezért nem ült semmi az arcán, amikor Zoltán a megbocsátásról olvasott. Szegény Balázné talán nem is gyanította, hogy ebben az idegen, isten-illatú könyvben olyan hozzászóló igék is vannak, mint az, amelyből benne az «egybeszerkesztett» és a «szétválassza» maradt meg.

S ez az «egybeszerkesztett» és ez a «szétválassza» nem hullott hiába a Balázné lelkébe, eljött a perc, amelyben ő is hivatkozhatott rájuk s életében legalább egyszer szépen fejezhette ki magát.

Zoltán leszigorlatozott. Háromból kitűnőt kapott, de a bonctanból csak a három kitűnője húzta át, majdnem rajta vesztett az arcideg elágazásán. Válaszúton állt. Az apja haza hívta. Már másfél éve nem látták, «olyan magányosak vagyunk» írta, «mint a rossz lelkiismeret». De volt egy kecsgetetőbb ajánlata. Bálint, akihez a bátyja halála után is el-ellátogatott, felajánlotta, hogy költözzék ki a kórházba. Mindig lakott bent egy-két szegényebb medikus, a kórtörténetírásnál, injekciónál segítettek a túlterhelt orvosoknak s ezért megvolt az ellátásuk s láttak is valamit. Zoltán kettő közül a harmadikat választotta s Balázsné mellett maradt.

Közeledett az idő, melyről tudta, hogy Balázsné nagy próbája lesz. Június végén Balázs találkozózt kért a feleségétől. Az asszony erről a találkozósról nem-várt vidáman tért haza.

— El akar válni újságolta, de én megmondtam neki, hogy amit az Isten összeszerkesztett, azt én nem választhatom szét. Elpirult, mert észébe jutott, hogy Zoltán ismeri az ő talpraesett válaszának a titkát.

— Az ura mit szólt hozzá?

— Előbb kért, hogy szánjam meg a születendő gyereket, aztán hogy nem hajoltam, rám förmedt: bigott vagy, mindig is az voltál!

Szegény Balázsné, bizony keveset koptatta imádságon a nyelvét. Náluk az volt az államvallás, amit Balázs hitt; de azért most örült, hogy ő «mindig is bigott» volt. A szíve mélyén ott motoszkált az igazság, hogy ő csak azért nem válik, mert nem tudja odaengedni az urát s az az «amit az Isten egybeszerkesztett» érv csak, ürügy. Azzal leplezi szerelme önzését, amelyről maga sem tudta biztosan, jogos-e, vagy jogtalan. Az a «mindig is bigott voltál» ennek az álérvnek a valódiságát ismerte el: azt, hogy az «amit az Isten egybeszerkesztett» gondolat a Balázsné lelkében régen megvan, amint hogy régen meg is volt, csak ez a vallásos fogalmazása hangzott szokatlanul. Most már ez a «bigott» az ő mentsvára azoknak a gyermeke ellen. Megmakacsodott ebben a bigottban s olyan szokásokat és mondásokat öltött fel, amelyek ennek a bigottságnak még vastagabb mázát vonhatták reá.

— Mi lenne, ha én is engednék neki, magyarázta Zoltánnak. Én a felesége vagyok, ha ő el is hagyott. Mihelyt elválok tőle, megszabadult a lelkiismeretétől s többé nincs neki se jó, se rossz. — Máskor elgondolkozva: — Én azt a gyereket szívesen fölnevelem. Mit tehet róla szegény poronty, hogy ilyen anyja van.

Zoltán sokat beszélt neki s azon volt, hogy az ura szenvedéseit megértesse vele. A maga bonyolult Balázs-képét akarta ráeröltetni. Beszélt neki a vándor szabólegényről, aki kősziklából harapja ki az ismeretet, melyet az úrigyerek péppérágra kap az iskolában. Bizonyoságot tett férje rendkívüli műveltsége mellett; magyarázta, hogy gondolkozott Balázs az életről s mennyit szenvedett, amíg ide jutott. Lelkesen beszélt s közben egy hallatlanul jóleső «evangéliumi érzés-ár» öntötte el. Örült neki, hogy van egy szétzilált lélek, amelyet ő szed

rendbe. Ez a jócselekedet öröme, gondolta, de csakhamar elszégyelte magát ezért az örömért, amely túl gyönyörteli volt ahhoz, hogy az igazi jócselekedet öröme legyen. Így voltam valamikor az apámmal, később Zádorral, ezzel az «evangéliumi árral» jöttem haza az olasz fogságból is. S mi történt? Két nap alatt meggyűlöltem a szüleimet, akiket egy életen át akartam istápolni. Igen, igen, ez az érzés-ár nem evangéliumi, hanem álevangéliumi. Miféle jócselekedet az, amely ekkora gyönyört okoz. S eltökélte, hogy kétféle jócselekedet van : egyik, amikor örülünk, hogy lám jót cselekszünk, a másik, amikor cselekszünk s a cselekedet jó, mert mi is jók vagyunk. A szenvedélyes jócselekedetben önmagunk hiúságát elégitjük ki, ez egyfajta paráznaság. A természetes jócselekedet elkerülhetetlen és gyönyörtelen.

S mihelyt így látta a tulajdon «álevangéliumi érzés»-eit, a lelkesedése megcsappant, a szeme fölnyilt. Gyanakvóbban nézte Balázsnét, de több igazi szeretettel. Az «én végre is a felesége vagyok» s «fölnevelem a porontyot»-féle kifejezésekben meglátta az angyalszelidség alatt a kérlelhetetlen asszonyigényt. De így csak emberibb lett Balázsné és csak szánalomra méltóbb.

Július elején megszületett a gyerek. Balázsné úszott a «bigottsághan». Az arca egy láthatatlan hold sugárzását hordta, olyan sima és szelíd volt. Most már Bözsit is sajnálta.

— Nagy sor az, ilyen fiatal s már bukott lány. Higyje el, doktorám, úgy sajnálom, mintha a gyermekem volna.

Dél előtt piskótát sütött s ebédnél egyszer csak kirukkolt az új elhatározásával.

— Kimegyek a kórházba, viszek egy kis piskótát neki. Megnyugtatom felőle, hogy legalább én nem haragszom rá. Úgy sem nézi meg egy rokona sem, legalább legyen meg az a vigasza.

Zoltánnak minden kétkedő erejét össze kellett szednie, hogy ki ne buggyanjanak a könnyei. Balázsné tarka szalvétába csomagolta a lek-város piskóta-tekerceset, betette a szatyorszerű retiküljébe s elbúcsúzott Zoltántól.

— Nem volna jobb itthon maradni? — kérdezte Zoltán.

— Nem, nem, legyen meg az a vigasza. Hisz az unokahugom ; aztán meg nálam is járt pórul — mondta mosolyogva Balázsné s mentében egy megszokott mozdulattal leakasztotta a fogasról az esernyőjét.

— Minek az esernyő? — kérdezte Zoltán s kimutatott az udvar föltnyi egére, melyről szinte lepattogzott a kék zománc, olyan hevesen forralta a nap.

— Jó lesz a nap ellen — motyogta Balázsné s látszott rajta, hogy oda se vigyáz, sem az esernyőre, sem arra, amit Zoltánnak mond, csak az elhatározását szorongatja, mint nehéz, de gyönyörű zászlót.

Későn és összeziláltan tért haza. A szeme különösen csillogott, szégyenlősen is, haragosan is.

— Képzeld el, lelkem, mit tettem — rogyott a szenesládára. —

Megvertem egy gyerekágyas asszonyt. Ezzel az esernyővel vertem meg — s borzadva emelte föl az esernyőjét, amely olyan volt, mint azelőtt. — Az uram az oka. Nem számítottam rá, hogy az is ott lesz. Minden jól ment volna, kibontottam a szalvétát, letettem a piskótát, még meg is cirógattam a haját, s a gyerekek is megcsiklandoztam a tokácskáját. De egyszer csak, uramfia, előkerül az a vén бүdös. Háttal álltam neki s csak akkor ismert meg, amikor mellém jött. Fehér lett az, doktorkám, mint a fal. Majdnem elejtette a barackbefőtten, mert azt hozott neki. Látom én, hogy mind a ketten meg vannak neszülve. A lány is csak akkor ijedt meg; fölül az ágyán, vörös és csak néz. Valami retteneteset láthatott meg rajtam. Én meg csak arra gondolok, megöregedtem s nem hozott nekem barackbefőtten. Meg akarom nyugtatni őket, hogy ne féljenek. Látod, milyen jó neked, mondom a lánynak, most már piskótád is van, meg befőtted is. De az Isten tudja, hogy fakadt a számon a szó, a lány csak kapja maga elé a kezét. Én látom, hogy kapja, ebből értem meg, hogy ütni fogok. Nem is kell az esernyőmért nyúlnom, akkorra ott lóg a levegőben. A jó Isten tudja, mit tettem és mit kiáltoztam. Az uram állt, mint a cövek, akkor kapott el, amikor a gyerekek estem. Ápolónők jöttek és kivezettek. Még hallottam, hogy egy kövér gyerekágyas asszony azt mondja: jól tette, elszerette az urát.

Az elbeszélés újra fölzaklatta. Amikor besomfordált a konyhaajtón, szűkölt, mintha megbánta volna a tettét. De a visszahívott jelenet visszahozta belé az akkori indulatot, kétségbeesetten ordítózott, hogy ő addig fogja verni azt a cementét, amíg az urát el nem engedi. Zoltán nézte ezt a tajtékozó asszonyt, eszébe jutott a piskótája s szeretett volna leborulni az ember-lélek rejtelmessége előtt. Szelíd szavakkal csiggatta, reménnyel pátyolgatta. Visszakapja az urát, hogyne kapná. Meddig tart ez? Egy-két hónapig, addig se. Addig beszélt neki, míg az asszony mellében pihegő gyengeséggé nem vált a fuvó indulat.

— De minek is vittem esernyőt magammal? — ütötte fel Balázsné hirtelen, önmagán elámulva a fejét. — Hiszen sütött a nap.

Bözsike kislánya nem érte meg a hetedik hajnalt, ott aludt el a kórházi bölcsőágyban, mintha érezte volna, hogy ezen az ágyon túl nincs mit keresnie. Balázsnéban ez a halálhír föllobbantotta a reményt. Meghallgatott engem az Isten, mondta s nem törődött vele, hogy mit mondott. Komolyan kezdte hinni, hogy Bözsi és az ő párbajában az Isten az ő pártjára állt s ennek a támogatásnak a tudatában egyre vakmerőbben ócsárolta a lányt.

— Nyifka kis vakarcs gyerek volt — magyarázta Zoltánnak. — Olyan, mint egy kis majom.

Most már nem ült az arcán az a «bigott» szelíd mosoly. Miért is? Hiszen a gyerek, aki őt erre a lemondó szelíd mosolyra kényszerítette, nincs már. Elvette tőle az Isten.

S csakugyan, mintha az Isten is a Balázsné programjához igazodott volna. Egy hónap sem telt belé és Bözsi otthagya Balázst. Amikor

a gyermekágyból fölkelt, szebb volt, mint valaha. Megnyúlt, a szeme hidegebb és gonoszabb lett, de mintha az a fényesség, amit eddig a szeme helyén viselt, szétjárt volna a testében : kitüzelt a bőre alól, mint szőlőhéj alól a must. Balázst csak azért vette el a feleségétől, mert meg akarta mutatni, hogy el tudja venni s különben is járt neki, azért. Amikor a gyerek meghalt, nem tudott mit kezdeni többé ezzel az emberrel. Feleségül nem vehette őt, keresni nem tudott, szeretőnek sánta volt. Bözsinek egy aksiómája maradt a multból : «ezután okosabb leszek». Azt a pénzt, amit Balázs a gyerekekre tett félre a felesége keresetéből, beleölte egy-váltás ruhába. S ezt az egy-váltás eleganciát s a tüzes bőrét elvitte sétáltatni. Szerencséje volt, mert már a harmadik kávéházban hozzásegődött valaki ; egy hosszúfejű, hegyesállú ember, aki vasárnap kipuffogott vele a Bükkbe a motorbiciklijén. Sikerült kirándulás volt ; a biciklista megtartotta Bözsit.

Balászné nem irigyelte hajdani varrólányától a motorbiciklit s a kellemes kirándulást, sőt már már hálás volt neki, hogy ezt a csapást az urára mérte. Most már visszajön — repest a szíve s noha fogadkozott, hogy így meg úgy, neki nem kell többet, újra állást vállalt s egy öltözet világos ruhát varrt magának. Az idő telt, Balázs azonban nem jelentkezett.

— Szégyeli magát — magyarázta kelletlen zavart mosollyal s annyiszor, hogy végre Zoltán is elérte. Zoltán előtt szégyeli magát. Ő eléje odaborulna, de pironkodik gyalázata egyetlen férfitanuja előtt : ez a bizakodó gyanú vert fészket szegény Balásznében, de nem tudta, hogy értesse meg Zoltánnal, hogy mehet. Zoltánt régebben talán bosszantotta volna ez a hálátlanság, most inkább meghatotta. Ő sajnálja, ő nem maradhat tovább, nagyszerű ajánlatot kapott, a tanulmány az első, bocsásson meg Balászné, ő kiköltözik a Farkasrétre. Balászné marasztalta, sírt, hálálkodott, de azért örült, hogy elment. Zoltán pedig örült, hogy egy szemer bosszúság sincs benne. Igen, ez az ügy sok időmbe került, magyarázta magának, de kaptam valamit érte, helyes álláspontot az emberekkel szemben.

S abban, hogy Zoltán a Farkasrétre költözött s nem egy új kvartélyra (esetleg ép Szatórinéhoz, aki Zoltánnak köszönhette a vastagbajszút s úgy gondolta, Zoltán a talizmán, aki visszahozza neki a csélcsap postást), jórésze volt ennek a helyes szempontnak. Hiszen ő irtózott a Farkasrét szerencsétleneitől. Amikor Bálint a télen egyszer megkérdezte, nem volna-e kedve az elmekórtanhoz, kerek nemet mondott, noha az a gondolat, hogy Bálint mellett lehet, csábította.

A cethalbeli éjtszakát követő nap óta, amikor Bálint az ő szájszegletbe ragasztott mosolyával azt mondta neki : «ön akkor is és ma is visszatasított», alig hat-hétszer találkoztak. Néhányszor Gyula örvén, később egy szülés után megzavarodott nő miatt, akit Hódosról ajánlottak a Zoltán figyelmébe, végül bizonyos tanulságos mikroszkópiai készítmények miatt. Ezeket a tanulságos készítményeket Bálint már akkor is följánlotta Zoltánnak, amikor a hódosi asszony miatt bentjárt, de

Zoltánnak csak két hónap mulva jutott eszébe a tanulmányi előny, amelyet belőlük húzhat, mikor egy vasárnap délelőtt nagyon egyedül találta magát a március végén hasadozó fa kérgei alatt. Tudta, hogy Bálint szereti őt. Sőt az volt a benyomása, hogy vár valamit tőle. Egy-egy pillanatig elgondolkozva nézte s ilyenkor azt vallotta a szeme: no, most mindjárt mondasz valamit, amit csak te mondhatsz nekem. Zoltán örült is ennek a tiszteletnek, de feszélyezte is. Bálint öt-hatesztendő orvos volt, túl a harmincon, olvasott ember, az egész modern francia irodalom ott szorongott a tömött könyvszekrényében. Hízelt Zoltánnak, hogy ez az ember nemcsak egyenrangúként bánt vele, de még mintha ő szorult volna rá. Dehát mit várt tőle s miben szorult rá? Zoltán nemcsak attól félt, hogy nem felel meg ennek a várakozásnak, hanem mástól is. Mintha ez a várakozás az ő együgyűségének, annak a szent bávaságnak szólna, melyet már a régiek is isteninek tekintettek. Zoltán megalázónak találta ezt a Parsifál-szerepet. De ha megalázónak találta is, szívesen inaskodott volna Bálint mellett. Talán ép azért inaskodott volna szívesen, hogy ezt a Parsifál-Zoltánt, aki Bálint szemében ült, onnét kimoshassa. Be szeretne volna bizonyítani, hogy ez a Parsifál-együgyűség époly bonyolult valami, mint a mosoly, amely Bálint szája-szegébe biggyedt.

Mégis, amikor Bálint arra célzott, hogy az elmekórtanban talán vihetné valamire, határozott nemet mondott. Amióta Gyula szkopolaminos álmáról meggyőződött, nem lépett be abba a közös terembe, de valahányszor az elmekórtan szót hallotta, mintha egy ajtó csapódna ki, s az a madárház-ricsaj s az a ragadozó szag ütné szembe. S ennek a benyomásnak az alján ott derengett a fenyegetés: ha belépsz közénk, itt maradsz. Egy szellemi fertőzéstől félt; attól, hogy megkívánja az elmebajt.

Amikor Bálint kevéssel a szigorlatai után közölte, hogy a medikus-hely üres s ha mégis meggondolta magát, jöhet, belesápadt az ajánlatba. Ugyanaz a félelem lepte meg, ami az elmekórtani klinikán a Fröhlich sztereotípiája előtt. Anyagi és tanulmányi érvek nyugtázták, Bálintot sem akarta megsérteni és mégis egyetlen elszánt «nem» volt a lelke. Ha nem megyek, bennem marad a tébolyda örvény-szuggesztíója, beszélt rá magát. De azért nem ment. Itt van Balázsné, nem mehetek. Azt az «álevangéliumi érzésárt», amellyel Balázsnét eleinte elárasztotta, némi önigazolás is duzzasztotta: én nem mehettem, itt fontosabb dolgom volt.

A piskóta és az esernyő párbaja azonban váratlant csavart a tébolyda-izonyán. Büszke volt rá, hogy legyőzte azt az «ál-evangéliumi érzés-ár»-t. Visszaemlékezett a pillanatra, amikor Balázsné a retiküljébe csavarta a piskótát s meghatottan rebegte: legalább legyen meg az a vigasza. Ő akkor legyőzte a könnyeit és kételkedett a piskótában. Észrevette a piskóta mögött az esernyőt. S amikor Balázsné hazajött, úgy fogadta, ahogy elengedte, sőt talán több szeretettel, hisz közben szerencsétlenül járt: ő is meglátta az esernyőt a piskóta mögött.

— Igen, én vagy a piskótát láttam eddig, vagy az esernyőt s mindig megszakadt bennem valami, amikor a piskóta mögött fölkelt az esernyő. Ez volt az én bűnöm az emberekkel szemben. Most találtam rá a helyes álláspontra.

Roppant vágy fogta el, hogy a piskóta és az esernyő viszonyát végkép megértse, nemcsak a Balázné lelkében, de mindenkiében. Nagy szilárdságot várt ettől a megismeréstől. Eddig egy oktan rajongógyűlölet viharban hánykódtam. Elvont szélsőségeket láttam az ember helyén s az érzéseim is egyrétűek voltak. Ez az új álláspont : az egyenletes derű.

Minél hamarabb és minél több embert akart megismerni, minél többet és minél szerencsétlenebbet. A farkasréti tarka ház új fényben izzott föl. Csodálatos hely, ahol lelkek kibomlott szöttése árulja el a lélek szövés módját.

— Elhoztam ide a részvétemet és a kíváncsiságomat, — ezekkel a szavakkal állított be Bálinthoz egy szeptember délelőtt.

Bálint rámosolygott s megszorította a kezét.

— Senki sem kerülheti el a sorsát, — mondta vidáman.

Zoltán azonban csalódott, ha azt hitte, hogy az ő helyes álláspontja egy-kettőre gyümölcsözni fog. Ha nem is vallotta be, ott settenkedett benne egy képtelen remény, hogy az ő kígyóbüvölő szempontja lecsillapítja a háborgókat s szólásra bírja a némákat ; szóval, hogy az ő kórházba lépése pillanatától fogva bűvös rendező folyamat indul meg a tarkaházban, ahogy a mágnésrúd érintésére az acélban is hosszirányban rendeződnek az összekavart molekulák. A molekulák azonban meg sem moccantak arra a hírre, hogy Zoltán új szempontja bevonult közéjük. A rácsos ablakok alatti fák sárga köpenyegük után a foszlott ingüket is letolták s a rács mögül még ugyanazok a vigyorgó és kétségbeesett arcok meredtek el a fák aszott, vénasszonyos pórésege fölött, mint amikor Zoltán beköltözött a maga másodemeleti ágy-szekrényes odujába.

Először is ez a szempont egyáltalán nem volt új, sőt a lehető legközönségesebb, hiszen nemcsak az egyszerű emberek, de a kutyáink is tudják, hogy az ember jó is rossz is, sőt a csikók is ismerik azt a szeszélyességet, mellyel a kockacukor és a vasvilla váltakozik az ember kezében. Ami körülbelül ugyanaz, mint piskóta és esernyő váltakozása. Nem is az esernyő és piskóta együttlátása volt az értékes Zoltán álláspontjában, hanem az a bonyolult, egyensúlyozottabb emberek iránti érzés, melynek ez az «esernyő-piskóta»-tan csak külső burka volt. Zoltán eddig is gondolkozott az emberek felől, de csak most fordult igazán feléjük, Eddig folyton sietett valahová s elmosódva látta csak őket, mint vonatból a töltés alatt ácsorgókat. Most nem volt többé hová sietnie, ráért, nézelődhetett. Kíváncsiság és részvét, így fejezte ki ő a ráérésnek ezt az állapotát.

Csakhogya hiába volt a kíváncsiság és a részvét, nem hogy feloldódott volna az emberekkel szemben, sőt még jobban összezavarodott

előttük. A helyes álláspont nem talált rá a helyes viselkedésre. Baláznével szemben könnyű volt a helyzete. Balázné fölfelé nézett rá, bízott benne s ezelőtt a tisztelet és bizalom előtt nem kellett a viselkedésére vigyáznia. Ebben a tarka házban azonban ő is csak egy fehércöppönyeges volt. Az orvosok előtt jelentéktelen fehércöppönyeges, aki örüljön, ha medikus létére doktor úrnak szólítják. Az ápolónők előtt a legkisebb fehércöppönyeges, akit perfid szavakkal is megböködhetnek, hisz annyi helye sincs itt, mint nekik, de azért vigyázzunk, mert mégis beáruhat. A betegek előtt pedig a rettenetes fehércöppönyeges, rettenetes, akár a főorvos, aki szövetségelt a rokonokkal és idecsukta őket a fehér rácsok mögé, ebbe a piszkos gyülevészbe.

Zoltán mindezen emberek iránt szelíd és türelmes akart lenni, de ezek füttyültek a szelidségére, a szempontjára és a bonyolult érzésére. S talán ez a «füttyülők rád»-léggör az, melyben az ember leghamarabb esik kétségbe a helyes szempontja és az egyensúlyozott érzései fölött.

A kórház főorvosa komoly, figyelmes szemű öregúr volt, valaki a tanár és a diplomata közt, szívósan hallgatag és ravaszul beszéltető. Nem hitt a tudományban, melynek magántanára volt s nem hitt a kórházban, amelyet vezetett. Talán ép ez volt az érdeme. Azért állították ide, hogy őrizze azokat, akiket a családjuk nem birt tovább őrzeni. A részvétre nem maradt ereje, de nem is zavarta a betegeit fölösleges pszichálgatással. A gyárok új és új gyógyszer-különlegességeket küldtek neki s pénzért írt cikkeket, melyek ezeknek a készítményeknek a csodahatását harangozták be. Ő ezeket a készítményeket sosem próbáltatta ki, ha valamelyik orvosának kedve szottyant rá, hektoliter-szám fecskendezhette a betegek bőre alá, farába, vagy gerinccsatornájába. Az ifjúságnak ki kell fornia magát és a betegeken úgy sem lehet segíteni. A lánya a Sorbonnera járt s ő vigyázott rá, hogy a magángyakorlata bőségesen fedezze a kék farkincájú Sorbonne-sipka alatt feszengő igényeket, de azontúl nem stréberkedett s szívesen és finoman csúsztatta át orvosai kezére a megúnt betegeit. Hetente egyszer végigsétált a kórtermeken, minden betegre rávesztegetett egy-egy percet, elpottyantott néhány gépies, csillapító szót, aztán visszahúzódott az irodájába s aláírta az aláírandókat. A kétes kórisméjű új beteget ő maga hallgatta ki. Megkérdezte hány éves, van-e családja, hogy érzi magát s úgy futtában azt is : tudja-e, miért hozták ide? Erre a beteg vagy hallgatott, vagy élcelődött, vagy vádaskodott. A felelet természete szerint még egy, esetleg két kérdést tett fel, egészen naív kérdéseket, mint hogy a felesége úgy-e nem szerette magát, vagy épen azt, hogy a családja úgy-e bálványozta magát. Az egy-két kérdés után a diagnózis nem volt többé kétes s az alorvos és a segédorvosok is belenyugodtak. Nemcsak alantasi alázatból nyugodtak bele, de mert maguk is úgy gondolták, hogy az öreg a fején találta a szöveget. Még Bálint is tisztelettel nyilatkozott ezekről a kérdésekről, pedig ő tízszer annyi könyvet olvasott el, mint a főorvos s húsz évvel lábolt előbbre a tudományba. Az öreg csodálatos szimattal vá-

lasztja ki a tíz kérdése közül a helyzethez illőt, magyarázta Zoltánnak. Már a kérdése is diagnózis és voltaképp csak a mi számunkra demonstrálja a válaszokkal az esetet.

Zoltánnal ez a főorvos egyetlen egyszer barátságosan kezet fogott, tudomásul vette, hogy ő is itt van, mint az íróasztalon a telefon, az ablak alatt a juhar s a kapuban a portás. Ő maga csak az alorvossal állt szóba, nem Bálinttal, hanem a mindenkori alorvossal.

A többi kartárs még kevésbé volt szivélyes. Bálinton kívül két segédorvos bojtárkodott a tarka házban. Megjelenésre és jellemre alig lehetett két különbözőbb embert elgondolni, mégis volt köztük némi hasonlóság, talán az, hogy mind a ketten a főorvoshoz iparkodtak hasonlítani. Mindeniküknek, de még Bálintnak az arcán is volt valami a tehetetlenségnek abból a diszkréciójából, melyet Zoltán a főorvosi arc visszfényének nevezett. Később rájött, hogy ez a főorvosi visszfény nem a főorvos egyéniségének a visszfénye, hanem magának az elmekórtannak a génusza. A főorvost ez a génusz hosszú évtizedek alatt annyira átjárta, megszállta, hogy mihelyt a kórházba lépett nem is ember volt már, inkább ennek a génusznak a góleme. Akármit gondolt a két segédorvos a principálisáról, ha jó elmeorvosok akartak lenni, magukra kellett erőltetniök ezt a gólemet s így a főorvos akaratlanul is az ideáljuk lett.

Persze a két gólemecske még messze volt a tökéletességtől. Hrabán segédorvosnak még az orvostudományba vetett hitét kellett kiforrnia, hogy jó elme gólem legyen, Sironkai segédorvosnak pedig bizonyos szélhámós-nyugtalanságot. Hrabán segédorvos egy diósgyőri munkásnak volt a fia s áhitatosan hitt azokban a készítményekben, amelyeket a gyárak beküldtek. Hinnie kellett bennük, mert ő a diósgyőri munkásházából szakadatlan nélkülözés és magolás árán tört be ebbe a komoly palotába, ahol őt az apjánál tekintélyesebb altisztek is doktor úrnak szólították. De hitt benne azért is, mert korlátolt és kötelességtudó ember volt, akinek szüksége van a hitre, hogy komoly dolgot csinál. Mongol szemű emberke volt, száraz bőre a csontjaira száradt, rideg fontossággal kongatta a lépteit a kőkockás folyosókon, a betegekkel sosem elegyedett szóba, de alkoholba mártott vattával mosta le az injekciók helyét s vigyázott rá, hogy a tűk be ne rozsdásodjanak. Ő volt az, aki Balázst a villanykörtés kádba ültette.

Sironkai segédorvos viszont egyáltalában nem hitt a tudományban, sőt talán a kellenén túl nem hitt benne, viszont vakon hitt a tulajdon hivatottságában s türelmetlenkedett, hogy már harmincéves s még mindig nincs neve. Hórihorgas, sovány, szőke fiatalember volt, aki ha kint járt a világban, hamar megzavarodott, de ha visszatért a falak közé, nem győzött csodálkozni, hogy ilyen embernek, mint ő, megint nem sikerült bámulatba ejtenie az embereket. Hol ebbe, hol abba kapott bele. Mindig talált egy hálásabb témát, mint az, amellyel éppen foglalkozott. Ő ezt eszmébőségnek nevezte s egyelőre szabadjára hagyta a

bőségét, abban a meggyőződésben, hogy ha egyszer igazán ráfekszik a munkára s kissé letér a szolid alapról, rögtön nagy tudós lesz. S csakugyan azok közé tartozott, akik elhandabandázzák az ifjúságukat, de negyvenéves korukban váratlanul túlkialtják magukat és a kortársaikat, gyorsan kifőzött elméletekkel harsognak az ambíciójuk köré fel-tűnést s attól fogva époly féktelenül önérteteseek, mint amilyen zavarodottak voltak fiatal korukban.

Bálintot, aki az alorvosságban elébehágott, gyűlölte s Hrabánt is beszervezte a gyűlöletébe. Hrabán a Sironkai-elméletek és a könyvből tanult elméletek közt semmiféle minőségi különbséget sem talált s ép azért azon volt, hogy e születő elméletekkel jóban legyen. Ők ketten Zoltánt «a Bálint kreációjának» nevezték s ha tehették, nem vették igénybe, sőt ahányszor elmentek mellette, csodálkoztak, hogy ez is itt van. S ha elkerülhetetlen volt, olyan fölösudvariasan kérték meg egy-egy kórtörténet átküldésére, mintha az utcán szólítottak volna meg valakit, hogy ugyan kérem, szaladjon be abba a tarka házba s hozza le Girsikné kórtörténetét az emeletről.

Zoltán nem akarta a rosszindulatú fagyosságukat észrevenni, megszólította őket s az egyszavas válaszaik alapján tovább faggatózott. De mihelyt magára maradt, reszketett a felháborodástól és az erkölcsi kimerüléstől s csakhamar fölvetette a kérdést, érdemes-e a helyes emberi álláspontot rájuk is kiterjeszteni, ha ez az önsanyargatás benne annyi rosszérzést ébreszt?

Mit volt mit tennie, vissza kellett húzódnia Bálint emeletére. A könnyű nőbetegek osztálya lett az ő fellegvára. Sajnos, az álláspontjával itt sem tudott mit kezdeni. Bálint sokat beszélgetett vele, de sohasem a betegekről. Szabadjára hagyta, tegyen amit akar, de nem tanította, még a vizitekre sem vitte magával. Az új betegeket egy külön kis szobában hallgatta ki s ha Zoltán e kihallgatások alatt lépett be, abbahagyta a vallatást, kopogtatott, hallgatózott s máskorra halasztotta a lelkivizsgálatot. Különös szemérmesség volt ez. Úgy szégyelte magát orvosi munkája közben, ahogy mások öllekezés közben szégyenkeznek. Zoltán nem értette ezt a szemérmességét. A módszerét rejtegeti? Vagy azt a titkot, amit a betegeiből kiszed?

Bizonyos, hogy Bálint többet tudott a betegeiről, mint a kortársai. Olyan kérdésekkel bökte meg őket néha Zoltán jelenlétében is, melyeket Zoltán nem értett, de a beteg annál jobban érthetett. Egyik jelentősen elvigyorodott s a másik megrántotta a vállát s még makacsabb lett homlokán a hosszanti redő. A többi orvos annak az egyhangú zsandárgyűlöletnek, könnyű bizalmaskodásnak s oktalan bizalomnak a légkörében járt, melyet az elmebetegek éreznek az orvosaik iránt. Bálint körül sokkal hevesebbek és személyesebbek voltak az indulatok. Nemcsak a rájuk vigyázó fehér köpenyegnek szólt, hanem a köztük álló beszéd tárgyának, a kisszobából hozott emlékeiknek. Akárhogy volt is, Bálint hozzáfért ahhoz, ami itt hozzá férhető volt s Zoltán

ép ennek a hozzáférkezésnek a módját szerette volna eltanulni. De az orvos elhárította őt.

— Nincs módszer. Ereszkedjék szóba a betegekkel s majd kialakul a módszere. Ezt nem lehet tanítani, ahogy a barátkozást, vagy a sajnálkozás módszerét sem lehet. Kolléga úr azzal állított be: elhoztam a kíváncsiságomat és a részvéteket. Ennyi elég is. Legföljebb az elfogódottságát kell leküzdenie. Könyvek és felfogások persze vannak. De ez csak akkor ér valamit, ha már megtanult beszélni velük, köztük él, egy lesz köztük.

Zoltán azonban feltűnő nehezen tanult meg beszélni velük. A nők osztálya még visszataszítóbb volt, mint a férfiaké. Az a madárházricsaj még veszettebb, a bomlottság még rendezetlenebb. Azonfelül egy különös idegen hangulat, amit a férfiak közt nem érzett. Itt a női lét leplezte le vágyait és szorongásait s mintha a téboly megnövelte volna a férfi, nő ellentétet, vagy csak a tébolyon át derült volna ki ennek az ellentétnek a takart feneketlensége. A férfiak esztelenségei mögött önmaga felbomlott lelkét sejtette meg. De a nőkben másféle logikum bomlott föl, mint az övé s ez a távolság a kétféle észjárás közt eleinte nagyobbak tűnt fel, mint a józan ész s a téboly távolsága.

Itt minden lélek úgy torzult el, ahogy Veres Magda, vagy Bözsike, vagy a lebujbeli lány abban a pillanatban. Legalább is minden mozdulat, még a kéztördelés is arra az idegen igényre árulkodott, amelyre az a kacaj. Az asszonyi szerelem rothadozott itt, mint nyármelegben a garma-dába rakott gyümölcs és ez a rothadásszag majdnem érzékelhető volt.

Zoltánt ez a körülötte rothadó nőiség zavarta. Hiába mondta magának, mért zavarodsz meg, hiszen bolondok. Ép ez volt a legmeghökkenőbb: nem tudott különbséget tenni bolondok és nem bolondok közt. Ezek neki mind emberek voltak. Ha a hajdani színésznő a tenyerét fordította felé és az ujjait meresztve visította: irtózom tőled, vagy a lassú testű imbecilis lány csípte el a köpenyét, hogy otromba szavakkal hebegje el neki együgyű csábítását: épúgy megzavarodott, mintha az utcán történik vele ugyanez. A «bolondok» szó nem vonhatta el őt az emberhez szóló emberézés elől. Szégyelte volna, ha úgy áll elébük, mint bolondok elé. Ugyanez az érzés volt ez, amely a koldusok előtt is megzavarta. Önkénytelen szégyenkezés, hogy az úr-koldus játékba belement.

Nem nekem való, hiába, nem nekem való, tört ki néhány hónap után. Ugyanez a káosz, ami az első nap. Ha legalább a diagnózisokat érteném. De én csak Girsik nénit, Keller Ilonkát, Nagy Jolánt s a személyükhöz tartozó millió jelet látom. Mihelyt csoportosítok, minden összefut. Miféle boszorkányság ez, amit még Hrabán segédorvos mongol szeme is meglát, csak én nem. Lenn a súlyos betegek közt még csak eltájékozodom. Itt a paralizis. Van bénulás, reflex hiány. Ezt felismerem; de a többi, ahol az agy ép, csak az elme beteg, itt nem látom a betegség-klok válaszfalát. Ez ilyen, ez olyan, nem hasonlítanak annyira, mint

amennyire bármely két ember hasonlít s mind a kettőt ugyanazon az oldalon könyvelik el. Mi a közös bennük azon kívül, hogy a rokonaik többé nem bírnak velük? Szemfényvesztés ez? Hallgatólagos csalás, amelyben minden orvos benne van? Vagy én vagyok vak?

Beletemetkezett a könyvekbe, megtanult száz tünetet, amelyik az egyik betegségnél van meg s százat, amelyik a másíknál. S odaállt a beteg elé s talált rajta tíz tünetet ebből a csoportból, tizet a másíkból s nyolcvanatot, amelyik sem ebbe, sem abba a csoportba nem tartozott s ez a nyolcvan volt a legfontosabb.

Ha kiment a városba, leste az embereket s ezeken is talált tüneteket. A katalógusszag időnként az egyetemre is becsalta. A kollégái és a tanárok is telistele tünetekkel. Végre is ezek a tünetek nem olyanok, mint a kiütés, hogy a beteg emberen vannak s az ép emberen nincsenek. Átnőnek a kerítésléc alatt, mint szeszélyes indák, melyek az épből szívják a nedvet s a betegben hajtják bizarr virágaikat. Hátha az ő zavarának van igaza s nem szabad úgy állni elébük, mint bolondok elé. Hátha ép azért nem gyógyul meg itt senki, mert orvosok és bolondok vannak, s nem emberek és emberek.

Az első beteg, akivel ezt az ember és ember közti hangot eltalálta, egy különszobás úri nő volt. Ez az úri nő azzal gyanúsította az urát, hogy megakarta mérgezni őt és a kéthetes gyermekét, csakhogy vígan élhesse világát a nagyobbik fia német kisasszonyával. A házi orvost azzal gyanúsította, hogy összejátszott az urával, a kórház főorvosát, hogy pénzért itt tartja őt, a rendőrfőkapitányt, hogy nincs bátorsága őt a nagybefolyású cinkosok közül kiszabadítani. A diagnózis paranoia volt. A beteg már két éve sínylődött a kórházban s többször kísérelt meg öngyilkosságot.

Zoltán mindig önkénytelen tisztelettel lépett be ennek az úriasszonynak a szobájába, aki Jászai Mari pózában állt az ablaknál, majdnem férfihangon beszélt s a világmegvetés pátosza zúgott a szavaiba. Alig volt túl a harmincon s a haja már őszes-tarka s a jobbszája szeglete beszédközben le-lerándult. Zoltán sohasem látott keserűbbet, mint ez a féloldalas szájrándítás. Tudta, hogy nem szabadulhat innét, az ápolók és az orvosok nem lopják ki a könyörgő leveleit s a kormányzó nem mozdítja el miatta a főorvost. Királynői méltósággal hordta az igazságtalanságot s ha fehér köpeny tünt fel a «cellájá»-ban; az ablak alatti juharokat nézte s a mennybolt kék végtelenségét. De szenvedélye át-áttört az erőszakolt nyugalmon. Doktor úr, még mindig nem adta ki a parancsot, kérdezte Bálintot s jelentősen nézett a szemébe, mint aki megérti őt. Injekció-adásnál borzalmas mosollyal: Mi ez? Cián? Tudta, hogy nem cián s talán azt is, hogy ciáninjekciók nincsenek, de éreztetnie kellett, hogy beléjük lát.

Zoltán a különszobák előtti folyosón ép egy bőbeszédű aggkori-elmezavart anyóka panaszait győzte türelemmel, amikor észrevette, hogy a paranoiás figyelni őt.

— Ilyen fiatal s már beállt a bandába? zendült fel hirtelen Gombosné hangja, mely olyan volt, mint a megölt és visszajáró királyok szellem hangja. — Mennyit kap?

— Én nem vagyok orvos, csak orvostanhallgató s nem kapok fizetést, csak ellátást, — válaszolta Zoltán, minden színlelés nélkül, tisztességtudóan.

— Úgy? És ezekhez jön tanulni. Sokat koplalt gyerekkorában, most ide jön, mert pénzt akar keresni. S elég erőt érez ahhoz, hogy a magzatok szájából kitépje az anyamellet s a törvényt elől elrejtse a méregkeverőt?

— Még nem tudom, hogy itt maradok-e asszonyom. Nem szeretnék ártani s félek, hogy itt akaratlanul is ártani fogok.

— Akaratlanul? Azt hiszi ezek akaratlanul ártanak? Út az óra, amikor én fogok beszélni s akkor az egész világ látni fogja, mit csináltak ezek akaratlanul. Eh, különben ön is tudja, tette hozzá a kicsinylő mosollyal, melyet a nagy magányosok tartogatnak az apró gazembereknek.

— Nem, én nem ismerem az ön történetét, mondta Zoltán s egy hang felrikkantott benne: most megszólaltatom. De ugyanakkor el is röstelte magát: szabad-e hazudnom neki? Hiszen akkor nem csak bolondnak, de bolonddá is tartom őt. — Én csak azt tudom, ami a kórtörténetben áll, de úgy hiszem onnan ép a lényeges hiányzik.

— A lényeges? hahotázott fel Gombosné s ez a hahota egy sebzett farkas ordítása volt. Azt elhiszem, hogy a lényeges hiányzik. Minden benne van, csak a méreg hiányzik. Méreg az anyamell helyett. Mit szól ehhez kis doktorinas? Van kedve tovább inaskodni?

— Megmérgezték a gyermekét? kérdezte Zoltán egy szemrebbetés nélkül. Elébe akarta rakni: azt állítja, hogy megmérgezték. De az az «azt állítja» becsapta volna a válasz előtt az ajtót. Elárulta volna, hogy akármit mond, ő úgy sem hisz neki. S nem csak hogy nem tette, elébe, de ő maga is elfogulatlan iparkodott lenni.

— Hogy megmérgezték-e? sóhajtotta keserűn eltűnődve, de a sóhaja is harsogott. Mért vették le a mellemről. Nem igaz, hogy nem volt tejem... Nem igaz, hogy nem volt tejem. De persze az én mellembe nem lehetett mérget önteni... S minden ellágyulás nélkül, szinte vadul: — A gyerek sírt és napról-napra aszott. Megaszott, mint a szilva. S én nem mertem meglátni, ami a szemem előtt volt. De hát mért sírt ez a gyerek? Kikelek az ágyból, kilopózom a konyhába s ott látom őket. Őt és a fiam kisasszonyát. A kisasszony a tejes üveget tartja s az uram maga, ő maga, önti belé a mérget. Előbb a folyadékot, aztán a port. Pár pillanatig hallgatott, majd megráncigálta egyik fürtjét: — Látja ezt? Itt van a hiba, nevetett keserűn a gyanakvó emberek szörnyű hangsúlyozásával.

Zoltán elérte. Az ősz hajára s a férje ledérségére célzott.

— A mesterségesen táplált csecsemő tejét vízzel és cukorral

higitják, jegyezte meg Zoltán óvatosan, de egyszerűn. Befelé azonban reszketett, valami olyat várt, hogy ez az asszony tüstént belátja annak a pillanatnak a tévedését, most itt a szeme láttára szalad vissza az esztendőkön át fölhúzott rugó. — Nem lehet, hogy az a folyadék víz volt s az a por cukor?

— Az asszony egy percig megütődve meredt rá, nyilván nem a tévedés lehetőségén, hanem Zoltán gonoszságán ütődött meg. Fölhorkant.

— Víz és cukor? Úgy látom, doktor úr is a «víz és cukor szövetség»-be tartozik? Ilyen fiatal és ilyen elvetemült? Ki beszélte rá, hogy ezt mondja nekem? Ugy-e ő? Ki más, mint ő? Az óceán légykőpés a gonoszság tengere mellett. Egy pillanatra elhallgatott, aztán mint aki gyereket oktat ki, csinje jelentőségéről: Tudja mit követtek el ellenem? Behoztak ide egy kis fiút, az én meggyilkolt gyermekem helyett: itt a gyermeked!... De hát mért félnek tőlem? Nem elég, hogy rács mögött tartanak? Az én szívemben is meg akarják ölni az igazságot? Hohó, elébb engem s csak velem az igazságot, hóhér urak.

A kitörés megszakadt, Gombosnét a látogatóba hívták. Jó félóra telt el, Zoltán ép a folyósón állt, egy új beteg beutaló lapját adta át Bálintnak. Piperkőc, lóbálódzó járású fiatal ember ment el mellettük. Hangos, mézédeselet köszönt Bálintnak.

— Alázatos szolgája, kedves alorvos úr, alázatos szolgája. — Így s a második alázatos szolgája még édesebb volt, mint az első.

— Ki ez? kérdezte Zoltán különös szimattal.

— A paranoiás ura, Gombos. Nagyvállalkozó, utcát burkol. Szabad idejében nöcsábász.

Csakugyan, csontos arcán az élet piros máza csillogott s a piros máz körül a borotvált szakál sötétkékje, az az édes szinelegy, mellyel a borbélyok, a kölnivíz és az ifjúság összjátéka büvöli el az asszonyokat. Kék szemeiben bizalmas mosoly, ez a mosoly szinte belédkarol, kedves barátomnak nevez, s följánlja: ugyan osztozz meg velem mindazon, amitől én így tudok mosolyogni. Nem is kellett beszélnie, ez a mosoly előtte járt, édes cinkosságba keveredett az asszonyok vágyaival, a száj már minden rizikó nélkül fecsegetett. Legalább öt-hat évvel volt fiatalabb, mint Gombosné s épúgy lehetett volna kereskedősegéd, mint uralkodó herceg. Kilépett a látogatóból s már el is felejtette a felesége keserű szavait.

— A paranoia néha okosabb, mint az orvosok, jegyezte meg Zoltán s a bohó ifjú vigkongású léptein áthallotta a kora ősz asszony patetikus keserűségét. — Az a méreg, amelyről Gombosné beszélt, benne van ennek az embernek a jellemében. A tejben talán nem volt benn, de a jellemében benne van. Aki így köszön, így is öl. S elbeszélte az előbbi jelenetet.

— Ön persze azt hitte, mosolyodott el Bálint, hogy felvilágosítása a mesterséges táplálásról egyszeriben visszacsavarja a paranoia srófját. Az ember eleinte optimista.

Zoltán elvörösödött, Bálint átlátott rajta. Kakaskodva csatant fel.

— S mért ne lehetne annak a pillanatnak a tévedését kikorrigálni? Nem természetes az a tévedés? Láttuk ezt a férfit s most gondolja el: ez az asszony bent fekszik a hálósobában. Ez az asszony egy Jászai Mari-lélek, arra született, hogy Shakespeare mellőzött és engesztelhetetlen királyasszonyait szavalja. Ez a tacsó pedig kint legyekedik a konyhán, s ő odabent talán a kisasszonya csiklandozott kacagását is hallja. Nem annyi ez, mintha gyilkolnák őt? Őt és a gyermekét, aki mellette fekszik. Képzelve el ennek a sértett léleknek az elhagyottságát. S akkor jön az a por és az a folyadék a konyhán. Téboly ez a gyanú? Gondolja meg: tíz nappal a szülés után. Ha rögtön kirobbanna, vádaskodna, mint az átlagasszonyok, talán még meg lehetne őt győzni. Megkóstolná, vagy megkóstolnák előtte a port. De ő nem átlagasszony. Hetekig pólyáztatja magában ezt az új szörnyű csecsemőt, amely gyorsabban nő, mint az a másik csecsemő a gyerekkocsiban. S még mindig nem szól. Csak elbiggyeszi az ajkát s keserű célzásokba villantja meg a gyanúját. «Még mindig nem sikerült?» vagy «Eh, nem vagytok elég ügyesek». S azok homályos büntudattal találgtják, mit jelentenek a célzásai. S örülnek, hogy a célzásoknak nincs értelmük. Orvoshoz szaladnak: Gyere, értelmetlenek a célzásai. Ő talán meg szeretne halni, de hisz a csecsemőjének készült az a tej. Máris fogy, aszík a kicsike s lám a nagyobbik fiát sem eresztik be hozzá. S egyik látogatójának, talán ép egy volt barátnőjének meggyónja a titkát s könyörög, mentse meg a gyermekét. A lánykori barátnő fűt-fát ígér, közben reszket az ijedtségtől s már az előszobában összesűg a férjjel, akinek a piroszománcú arca régesrég elbűvölte. S attól fogva Gombosnét azon a kegyetlen szón át nézik s ebből a szóból épúgy nem szabadulhat ki, mint a bőreből, vagy a teste szagából. Behozzák ide s itt megkérdik, tudja mért hozták be? Hogyne tudná. Vagy ő bolond, vagy az ura gyilkos s az urának bizonyára így kényelmesebb. De reméli, hogy az orvosok, akik fölesküdték a humanistára, segítenek rajta s a bosszúja mellé állnak. Hiába reménykedik; a kérdés mögött a kész cella vár s ő a válaszával már be is sétált ebbe a cellába, amely virágcsereppel van teli, de a rostélya makacsabb, mint a börtönök rostélyai. Paranoia, mondjuk mi s azt hisszük, mindent megmondtunk. De mi ez a paranoia? Természetes tévedés, amelyet nem engedtek helyreigazítani. Ha most kérdik meg, mért van itt, hallgat. S ha megszólal, cinkossággal vádolja az egész emberiséget. De nem vagyunk-e valamennyien cinkosok, ha nem is méregkeverésben és a bűn eltusolásában, de közönyben és rosszindulatban.

Bálint az ő szokásos mosolyával nézte a tüzelő fiút s a szemébe megint kikönyökölt az a Parsifál-Zoltán, akit Zoltán annyira nem szenvedhetett.

— Igen, ez az első számú vádbeszéd az örültek háza ellen. Ezt

minden jóérzésű orvos elmondja, hacsak magában is. De kérdés, hogy Gombosné tévedése valódi tévedés-e? Olyan, amelyet be lehet látni, vagy olyan, amelyben egy képtelen és kormányozhatatlan indulat tépi el zsilipeit. Igen, a Jászai Mari-lelkű ott fekszik az ágyban, s tudja, hogy ez a két tacszó összeszűrte a levet. Mellőzött királyné ő, igazi Shakespeare királynő. De ez a Jászai Mari még sem Jászai Mari. Nem szavalhatja ki magából ezt a megvetést, ezt az undort, ezt a felháborodást. Neki az élet borzalmas ürügye kell, hogy szavalhasson és gyanúsíthasson. S már azért megy ki a konyhába, hogy ott meglássa a mérget. Ő is tudja, hogy az a folyadék víz s az a por cukor, de a pillanatnyi látszat már rést ütött az ítélő erőn s a táguló résen átzúg a határtalan szenvedély. Sikerült megvádolnia az urát, ahogy sikerül megvádolnia a világot is, melyet épúgy gyűlöl a tulajdon keserűségéért, mint az urát.

— S nincs igaza? Ha így van is, nincs igaza? kiáltotta Zoltán s ennek a kiáltásnak az artézi csövéen át rég eltemetettnek hitt mélységekből újra felszökött mindaz a sérelem, ami Lajcsi «körmölni»-je, az abéab-nóta s az «Oroszék tüze» óta össze gyűlt benne. — A vád nem igaz, de a sérelem igaz. Az ura ellen is és a világ ellen is igaz. S nem érthető, ha ez a nagy lélek, melyet az iskolázatlan értelem csak dadogva szolgál, nem ismervén a moralisták általános vádjait, személy szerint akar vádolni s konkrét rágalmon át támad meg mindnyájukat. Nem vagyunk-e felelősek mindnyájan az ő tévedéséért?

— Mindenki felelős mindenkéért — felelte csendesen Bálint. — Ezt nem én mondtam, egy nagy orosz mondta s ez a legmagasabbra jutott emberi gondolat.

Egy pillanatig szótlánul nézték egymást. S elrohant alóluk a folyosó, elporlott körülük a kórház s az emberiség mondhatatlan nyomora töltötte be a teret. Aztán megint itt volt a kórház és megint itt volt a folyosó, még a beutaló levél is, amelyet Zoltán az elébb nyujtott át. Köznapi szavakon át kellett vissza csúszniok a végtelenből a pillanatba.

— Jól teszi — mondta Bálint, ha a betegek pártjára áll, csak így lehet velük s így ismerheti meg a tévedéseik természetét. Ismeri Freudet? Erőszakolt, de a beteglélek sok alapvető tévedésére jött rá. Meg kell őt emésztenie, vitatkoznia kell vele. Ebéd után felküldöm az egész sorozatot.

Másnap Gombosné megint megállt Zoltán mellett. Mély megvetés és a megvetésbe mesterségesen csöppent leereszkedés kavargott az arcán. Azt mondta ez az arc: én most megpróbálok három emberi szót váltani veled. Úgy szólok hozzád, mintha nem lennél gazember, pedig tudom, hogy az vagy. Ki akarlak próbálni, szíves leszek. De készen tartom a villámaimat s ha bebizonyosul, amit úgyis tudok, leütök rád s por vagy előttem.

— Doktor úr azt állítja, hogy nem tartozik ezek közé? — Szólt meg kissé vontatottan, gőgös szégyenkezéssel.

— Nem, én nem vagyok orvos ; orvostanhallgató vagyok s nem tudok róla, hogy nagyságos asszony ellen itt összeesküdtek volna.

— Nem tud róla? . . . Különben jó, maga nem tud róla. Én elhiszem, hogy nem tud . . . Nézze csak, itt van ez a levél. A kormányzó úrhoz szól. Kénytelen vagyok hozzá fordulni. Ő talán fölötte áll annak a kampánynak, amely ellenem folyik.

Zoltán sohasem látott megindítóbbat, mint az a mozdulat, amellyel Gombosné a szenvedélyes ceruzabetűkkel összefirkált boritékot átnyújtotta neki. Ha agyrém volt is az összeesküvés, ez az asszony hitt benne. Az ő szemében Zoltán a körülzáró ember-falanksz egyik közkatonája volt, akiben az emberiség talán mégis felülkerül. Sosem látott ennyi reményt és ennyi reménytelenséget egy arcon, egy pillanatban.

Az ilyen leveleket el szokták venni ; ha érdekes, a kórtörténetbe kerül, ha unalmas, a papírkosárba. Zoltán nem vette el, nem volt szíve megcsalni ezt a tragikus reményt.

— Én nem vehetem át ezt a levelet, nem szabad átvennem s nem is tolhatom fel magamat az orvosok bírójául. Kérem, lássa be ezt, nagyon szeretnék segíteni önön, de nem így.

Zoltán hangját megremegettette a fölszökő meghatottság. De Gombosné arca visszakeményedett. Rövid, szaggatott szavakra volt szüksége, hogy megvetését elpatogja.

— Kém. Rongy inas. Perfid cseléd . . . Volnék szép s ne lenne ez (s itt megcibálta a haját,) le tudnálak kenyerezni. Persze én nem vagyok Stuart Mária.

Elfordult s nem volt többé Zoltánhoz szava. Ha Zoltán a szobájába lépett, úgy állt az ablak kéksége előtt, mint új Iphigénia, aki az elhagyatottság keserű tengerét kémleli.

Zoltánt azonban fölvillanyozta ez a két beszélgetés. Eltalálta a helyes hangnemet. Nem azt, amely az orvosok szerint helyes, hanem azt, amely közben ő nem érezte bohócnak magát. Ezt a hangnemet nem találhatta volna el, ha Gombosné meg nem győzi őt a maga lényegbeli igazáról. Gombosné esete kifejtette a tébolyt misztikus burkaiból s a helyén egy alapjában jogos indulat maradt, mely a pillanatnyi tévedés lékén át kizúdult s attól fogva téboly a neve. Igaza volt Bálintnak. Itt nem a vád a kóros, hanem az indulat, melynek ilyen vádak kellene. Minden elmebaj mögött ott settenkedik a végzetes hajlandóság, mint ketrecében a fenevad. Maradjon nyitva a ketrecajtó, a fenevad kitör. S ezek a hajlandóságok nem egy egyéniséghez kötöttek, hanem egyetemesekek. Talán minden emberben ott szunnyad minden más ember elmebaja.

Visszaemlékezett az ő nagy költeményére, melybe János bátyja elkergetése után az emberi gonoszságot akarta belefარagni. «Senki se véd, magadat kell védened ember. Az élet nagy pöre . . .» Nem ez a téboly a Gombosné Nagy Költeménye? És mi volt a «hajtógyúrú», melybe Ládon a Jóska bűne miatt szorították és mi az a másik hajtó-

gyűrű, melyben Sonkon tanárok és diákok fogtak össze ellene. Cinkosággal vádolta meg Zádort is. Kevesebb jogon, mint őt elébb Gombosné. Az emberek apró tettei, melyeket ők súlytalannak vélnek, a másik ember köré súlyos kövekként hullanak s gyanakvással és félelemmel torlaszolja el. Csanádi Gábor és Gombos nem voltak képesek arra a gonoszságra, hogy hajtógyűrűt indítsanak Zoltán és Gombosné ellen, de a tetteik s a beléjük fűződő hasonló tettek szörnyű gyűrűbe kapcsolódtak, melyet csak a szerencse törhetett fel. Igen, elmebajos az, akinek nem volt szerencséje. Nem segített neki az élet a «végzetes hajlandóság» fékentangolásában.

Más betegek ügye nem volt oly átlátszó, mint Gombosnéé. A legtöbbnél már csak gyanítani lehetett, mi volt a végzetes hajlandóság s rég elveszett a tévedés nyoma, amelyen át a hajlandóság elszabadult. Talán nem is a pillanat felhúzott ajtaján szabadult el, hanem lassan ásta át magát a börtönfalon, mint Jávorka Ádám, a híres kurucvezér. Zoltán azonban megrögzött abban a feltevésben, hogy ezek a betegek az ő tulajdon lelkének a sötétebbik virágzása. Ő a misztikus gyökér s ezek mind az ő hajtásai, nincs olyan beteg, aki ne az ő egyik korszakának a tévedését fokozta volna abszurdummá. Elvetette a körtörténetek diagnózisait s a saját multja, vagy a rokonai életének egy korszaka lett a kórisme. Már a férfi-nő ellentét sem bántotta annyira. Annyi az egész, mintha ugyanazt a témát durból-mollba ültetik: az áttét csak jobban rávilágít arra, ami a témában változhatatlan.

Egy leány, aki valaha orvostanhallgató volt, elbukott, gyermeke született s néhány év múlva idekerült. Ez a leány első naptól fogva rácsimpaszkodott Zoltánra: buzdító szónoklatokkal ostromolta, korholta, sőt szembe is köpte. Azt állította, hogy ő Szendrei Júlia s nem tűr meg maga mellett csak lángelméket. — Atyus, förmedt rá reggelente, még mindig nem találtad föl a dementia praecox szérumát (ez volt az ő diagnózis). Mért hagyod elpusztulni ezt a töménytelen tébést. Az ártatlan menyasszonyok kiköpik a vörös véresejtjeiket s te itt lebzsz és töltöd a hasad. Máskor diadalmasan ragyogó tekintettel fogadta őt: — Hallom, hogy miniszter leszel. Vigy magaddal titkárnődnek. Én a kutyád leszek s megvédlek az anarchisták ellen. Rendelkezz velem, Colbert. — De nem ragaszkodott az ötleteihez, mintha ő maga is tudta volna, hogy ez csak játék s szívesen vállalta Széchenyiné szerepét is, sőt szerelmi ellágyulásaiiban akár Pompadour is. A lényeges az volt, hogy ő csak «lángészt tűr meg maga mellett» s bosszúságában, imádatában, szembeköpésében is ez volt a titkos motívum. Az én Damjanich-Hindenburg korom mollban, állapította meg Zoltán. Ugyanaz az ambíció és erotika-játék, csak hogy ő lemondott a megtartott látszatról (ezért örült) s női társulékonyasága minket is bevesz a játékába.

Egy cseléd, aki azzal rágalmazta meg magát, hogy lemészárolta a gazdáit, közben azonban kuplékat dudolt s váltig erősítgette, hogy ő nem cselédnek született, hiszen az apja gróf volt, Gyulára emlékeztette.

Horváth Laci sem bírta a szanatóriumi költséget s itt helyezte el az édesanyját. Szegényke, már köhécselt is, szemealja két piros viaszrózsát virágozott. Nem sok ideje lehetett hátra, de azért álló nap pityergett, vagy a mellére szorított kézzel vádaskodott. Angyalarca megszikkadt, karjai elasztak s szinte átvilágított testén az éktelen harag. Mindenkit vádolt. Az ura Szibériában megházasodott, a fia sosem értette meg őt s ő bolond volt, hogy nem értékesítette a fiatalságát. Akármilyen kevés külső hasonlóság támogatta is, Zoltánt az ő állapota a Balázsnéra emlékeztette a Bözsike-kaland előtt. Még a nedveknek és a villanykádnek is megtalálta a párját. Egy kerekkepű, szelidszemű, mosolyogva hallucináló nő Zádorra emlékeztette, egy másik az anyjára, egy rendbontó epilepsziás Ferire. De Gyula, Balázs, Zádor, az anyja és Feri is mind őrá, Boda Zoltánra hasonlítottak. Legalább is volt egy-egy pillanat az életében, amikor egy Gyula-élet, egy Balázs-élet, vagy egy Zádor-élet ágazhatott volna le az ő életéről.

Persze minden eset új vonásokkal különbözött attól, amelyhez Zoltán visszavezette. Gyula, Balázs, sőt már Gombosné is napról-napra hajtották az új ágakat, amint új és új betegek öntötték el a kórtermeket. Minden ág különbözött mindeniktől, de mindenik hasonlított is mindenikhöz.

Boldog néhány hónap volt ez. Zoltán úgy érezte, hogy sikerült tájékozódnia. Aztán megint összefutott minden. Esetek, amelyeket eleinte túl egyszerűen értelmezett, bonyolódtak. Rájött, hogy minden eset feneketlen s minden motívum új motívumokba szalad szét. Megerősítette ebben Freud is. Freud rendszerét nem szerette, bántották az árkon-bokron áterőszakolt sémák. De mégis Freud tanította meg rá, hogy lehet a legfelületesebb tünetet is az emberlélek aljáig bogozni vissza. Minden szavunk és minden mozdulatunk gyökere ebben az irdatlan sűrűben vész el s annál jobban elvész, minél mélyebbre követjük.

De ha újra összekuszálódott is Zoltán előtt minden, amit tudásnak hitt, viszonya a betegekhez egyre természetesebb lett. Belátta, hogy nem gyógyíthatja meg még ezeket az emeleti könnyű betegeket sem, akik azért voltak könnyűek, mert megtúrták magukon a ruhát s még nem fojtottak meg senkit. Ki is gyógyíthatná meg őket. Egy isten, aki újra peregteti az életüket s új multat avaroz a jelenük alatt. Hisz ezek esztendőkön át hurcolták «egészségesen» az elmebajukat s amikor ideudgták őket, épúgy nem lehetett segíteni rajtuk, mint bizonyos idő múltán a léket kapott hajón. Az embereket sem lehet kigyógyítani a természetükből s ezeknek az elmebaj a természetük. Mit tehet ő? Alkalmazkodnia kell ehhez a természethez. Aki Gyulához hasonlított, azzal úgy beszélt, ahogy Gyulával kellett volna beszélni s aki az anyjához, mint az anyjával. Most értette meg Bálintot: «Meg kell tanulnia beszélni velük, egynek kell lennie köztük». Igen, ő egy lesz köztük. Már is egy köztük. Hogy borzadt volna ettől a gondolattól másfél éve s most úgy érezte, hogy ez a legcsodálatosabb szerzetesi fogadalom.

Naplót vezetett, melyben az elmebetegségekre vonatkozó általános gondolatait írta be s egy kartotékát, melyben minden betegnek megvolt a törzslapja. Ezen a törzslapon különös följegyzések álltak. «Ez is csak az ampullákat hajigálná szét, de ha lefognák, talán ölné is.» «Úgy kötődik velem, mint én Izsákkal.» «Még ma is a farakás korát éli, egész vékonyka réteg rajt a felnőttek élete.»

— Mi itt ápolók vagyunk — mondta Bálintnak — s nem orvosok. A lélekbe nem lehet erőszakosan nyúlni be, mint a hasüregbe. Vagy ha lehet, a műtét nagyobb baj, mint a betegség. De ha óvatosak vagyunk, időnkint segíthetünk.

Bálint az utóbbi hónapokban már szívesebben vitatkozott Zoltánnal. Korrigálta a véleményeit s meg-megkérdezte: No, mit szól ehhez a beteghez? Úgy találta, hogy Zoltán is eljutott ahhoz a rezignációhoz, amely nélkül itt nincs miről beszélni s ahhoz a felebaráti állásponhoz, amely nélkül itt nincs mit keresni.

— Reménytelen és érdemes a munkánk — felelte. Ez ugyanaz a mondat volt, ami a főorvos viselkedésében is ott bujkált; de Zoltán úgy találta, hogy itt az «érdemesnek» más a hangsúlya s ez a hangsúly az elmekörtan másik géniusza.

Egy nap Zoltán akkor lépett a vizsgálóba, amikor Bálint ép végzett az új beteg kikérdezésével. Ez a beteg húsz év körüli urilány volt. Csinoska nő, de sötétbarna, idő előtt fonnyadt bőre s arca hegyes vonalai eredendő csüggedtségre árulkodtak. Ez a csüggedtség olyan nőknél látható, akik felnőnek s nem voltak szerelmesek, nincs határozott bajuk, de életkedvük sincs, okosak s pontosan végzik a munkájukat; az egyetemen elsők, ha hivatalt vállalnak, megbízhatók, mégis minden szorgalmuk és mozgékonyosságuk ellenére is kicsúsznak az élők közül, magukon hordják a száműzetést, mint láthatatlan csigaházat. Ott ült a széken Bálinttal szemben s egy pillanatra eleresztette magát. Elrévedve ült, mint aki kikapcsolta a fejéből a gondolkozást. Ez volt Zoltán első benyomása, de ez a benyomás csak egy pillanatig tartott, a lány felugrott, vagy inkább föltámolyodott s vonásai különös, izgatott s mégis bárgyú vigyorba szaladtak szét. Egyik kezével Bálint nyakkendőjét sodorgatta; a másikat, mint a részegek, a feje fölé emelte s egy félbehagyott csettintést mímelt vele.

¶ — Olyan jól mulattunk — hebegte különös berugott, rekedt hangon. — Nem is hiszik. Nekem volt a legtöbb udvarlóm. Borzasztó, mennyi udvarlóm volt. Tudja a pezsge... Mit is akartam mondani? Ma olyan különös vagyok. Be vagyok csicsentve. Csics-csics-csicsentve — Bálint arcába cuppantott és fölvihogott. *Que cherchez vous ici, ma chère* — fordult Zoltán felé. — Vagy nem *ma chère*? Ma az nőnemű s te ma még férfi vagy. Ma még férfi, de holnap tudod, mi vagy? Papucs-hős, pa-pucs, barátom. Puccs. A házasság puccs. Puccs, amely pa-pává tesz. *Tue la femme*, barátom. Én kitűnően beszélek franciául. Láttál már balettozni? Márki, te még nem baletteztél velem? — Kipördült a

vizsgáló közepére s olyanféle mozdulatokkal keltette magát, amilyennel a mulatók hölgyikéi libegnek a rendes házilányok képzeletében. Rekedtes hangon, a csikos kórházi ruháját tépdesve, dudolta: Jöjj velem Cithelébe... Aztán visszaesett a székbe. — Hű, micsoda forróság! — sóhajtott a tétován körülnézett. Egy pillanatra megint olyan csüggedt volt az arca, mint mikor Zoltán belépett.

— Ritka az ilyen tiszta eset — jegyezte meg Bálint. — Mánia. Mintha csak a Moravcsik tankönyvéből lépne ki.

— Mánia — kötött bele Zoltán. — Mi az? Szó, amely azt jelenti, hogy talán már egy zsúron is feltűnne az elevensége. Ámbár talán fel sem tűnne. Én is voltam mániás és nagyszerű fiúnak találtak. Mi az a mánia? Öröm, vagy boldogtalanság?

— Kóros öröm.

— Lehet, hogy kóros öröm, de lehet, hogy akkora boldogtalanság, amekkorát már csak ilyen abszurd jókedvvel lehet túlrikkantani.

— Lám, lám.

— Ez a kóros elevenség csak rárétegzett hangulat. Elég megpiszkálni s ott a boldogtalanság. Be fogom bizonyítani, a magam példáján fogom bebizonyítani.

Vacsora után Zoltán bekopogtatott Bálinthoz, egy kölcsönként könyvet vitt vissza neki, Dosztojevszkij Emlékiratait a holtak házából.

— Nos, hogy tetszett? — kérdezte Bálint.

— Még semmit sem olvastam Dosztojevszkijtől, ez volt az első. Hallatlan, mellbetaszító csodára vártam. Elolvastam és nincs benne csoda. Csalódtam, de a csalódásom csak egy napig tartott. Azóta mindjobban bámulom ennek a könyvnek a szenzációtlanóságát. Tudja, mit bámulok? Azt a börtönbeli priccset, amelyen ennek a könyvnek az írója ült. Ugyanúgy lógatja rajta a lábát, mint a többi rab; mégis trón, erkölcsi trón. Ért engemet?... Ez az ember nem méltatlankodik, hogy Szibériába került. Úgy veszi a körülötte lézengő gyilkosokat, csempészeket és tolvajokat, mint a többi gyilkost, csempészt és tolvajt, aki véletlenül nem került Szibériába. Azt írja, kint a világban ugyanolyan a jó és rossz emberek aránya, mint itt a börtönben. Maga az orosz nép is tudja, hogy a bűn szerencsétlenség s a rabok szerencsétlenek. Minden elmeorvosnak el kellene olvasnia ezt a könyvet. Ön nem gondolja, hogy a bűn és elmebaj lényegében ugyanaz? Nem, nem úgy, ahogy a jogászok pedzik, hogy a bűn betegség. Ez ostobaság. A kettő ugyanaz.

— Van valami hasonlóság — mosolyodott el Bálint. — Az elmebajosok önfeledt bűnösök s a bűnösök ravasz és kicsinyes elmebajosok. Egyik sem bír azzal, ami benne van s mind a kettő kárt tesz magában. A bűnös azt hiszi, hogy ő lesz az az egyetlen egy, aki nem tesz kárt. Az elmebajos nem is törődik ezzel. Bűn és elmebaj a társadalom ellenére megvalósult vágy, csak a megvalósítás módja különböző. Mégis az embereknek igazuk van, ha azt bűnnek, ezt elmebajnak nevezik. Kár a különböző dolgokat összekeverni.

— Ezt a könyvet azonban nem kár ilyen szempontból elolvasni. Ön mondta: egynek kell lenni köztük. Dosztojevszkij egy volt köztük. Emlékszik arra az utálatos lengyel politikai fogolyra? Nem győz finnyáskodni, krákogni, irtózni: hogy került ő ilyen szemenszedett latrok közé. Ilyenek a mi elmeorvosaink.

Zoltán menni akart, de Bálint megfogta a karját.

— Hogy is vagyunk azzal a mánia-elmélettel? Azt ígérte, hogy bebizonyít nekem valamit. — Biztatóan, majdnem testvérien nézett a szemébe.

Zoltán alatt megfordult a föld, az alorvosi szoba bútorai egymásba rohantak, mint a kerék pergő küllői. Egy pillanatig úgy volt, hogy ki-rohan. Aztán nagy nyugalom, elszánt öröm: igen, megvan hozzá az ereje.

Kiültek az alorvosi szoba erkélyére, az augusztus-ég csillagtekoz-lása alá. A Svábhegy elnyúlt hátán váromladékként kuksolt az épülő zárda. A juharok nesze s a tücsökszó, mint két összehangolt tenger fonta körül az elsötétült házat. A földszint nyitott ablakán egy-egy nehéz beteg tagolatlan ordítása szabadult bele az álmát kereső nyáréjtszakába.

— Az ember néha kacag, amikor a haját szeretné tépni — kezdte Zoltán — és mániás lesz, mielőtt öngyilkosságot követne el. Ez a lány, lehet, hogy nemcsak boldogtalan, de önmaga szemében életképtelen is. Mániája tragikus próbálkozása a «féktelen nő» szerepével. Próbálkozás, amelytől berugott tartósabban, mint amennyire szesztől be lehet rugni. Egy nap talán fölébred, szótlannul ül s a kezét tördeli. Mondom, én magam is voltam mániás... — s elbeszélte a Bástya korlátja és az újpesti híd korlátja közé eső négy hónap történetét. Nem harapott vissza semmit, a lebujszódjét sem. Amíg beszélt, mintha liszteszsákok csúsztak volna le a melléről, percről-percre megkönnyebbedett. Bálint cigarettázott s nagy-elvétve szólt közbe.

Az elbeszélés soká tartott s utána csak a hunyorgó csillagok maradtak s a csönd, amely azt súgta: emberek, én vagyok a barátság és az utánozhatatlan öllekezés.

— Ezen esetleg lehetne segíteni — jegyezte meg Bálint tétován s érzett a hangján, hogy nem ezt óhajtja mondani.

— Minek? — döbönt meg Zoltán. — Ez a korlát nem véletlen. Nem, nem, ez sorsszerű. Millió tény futott össze, hogy ez az érthetetlen lakat rámkovácsolódjék. És ez a millió tény jobban hozzám tartozik, mint az egészség látszata.

— Vigyázni kell. A lélek fenevadjai alattomosak, minél inkább lakat alatt tartjuk őket, annál valószínűbb, hogy egy nap összeroppan-tanak. Te különben azok közé tartozol, akik jelképekben látják az életet. Neked ez a csonkaság: sors, élethatár, Isten csókja. Elrendelés, amelyet tisztelni kell.

Most először tegezte Zoltánt. Szája szeglete eleresztette a makacsul tartott mosolyt. S arcát előntötte a gyógyíthatatlan szomorúság.

— Talán jobb is, ha valaki egyetlen-egy, húsát tépő szörnyeteg-

ben áll szemben a sorsával. Ez Prometheus és a keselyű isteni szimbólisa. A keselyű, aki Prometheusból lakmározik, Prometheus halhatatlansága. Így állítja be ezt André Gide egyik pompás bohósága is. Mit szóljak én? Nekem nincs keselyűm és nincs gyónni valóm, legalább is nem merek egyet választani ki a sok számbajövő keselyű közül. Igaz, hogy voltaképp Prometheusnak is sok keselyűje volt . . . Én hívebb vagyok a mondához s te hívebb vagy az értelméhez.

Egy pillanatra elhallgattak. Bálintból cseppekben oldódtak a szavak, mint jégcsapról a víz.

— Talán a származásom, talán az volt a baj. Mennyire nem ismerik a zsidóságot. Csak a kifelé mutatott ragadozó arcát ismerik. Nagy ragadozók és kis ragadozók: ezek vagyunk kifelé. De mennyi bánat, érzékenység, gúnyos világfájdalom s hamvába-holt lelkesedés borong ennek a népnek a jobbjában. Shylock, az közismert. De ki írja meg a zsidó Hamletet? Nincs olyan bánatfolt fölvarrva, csak fájából kinőtt magyarra, valahogy így írja Ady. De ez a kinövés, hogy is mondjam . . . külső . . . A magyar, ha kinő a fájából, nagyobb lesz, mint a többiek s túllát a szomszédja kobakján. Egyedül van és átkozódik. Nálunk ez a kinövés más. Mi nem növünk túl, nálunk az atomok lázadnak föl. Ellenmondás ez a sodrással szembe, amelybe mint zsidók tehetetlenségünknel fogva belekerültünk. Önmegvetés és mégis büszkeség. Aszkéták, műgyűjtők, széplelkek, templomjárók leszünk s minél szebb lelkek s minél templomjáróbbak leszünk, annál zsidóbbak vagyunk. Adyban is van valami ilyen . . . a fölhajított kő . . ., de egy zsidó Adyban kevesebb lenne a harag és több a szomorúság. Hit és nihilizmus különös elegye: ez a fájából kinőtt zsidó . . . Most mozdul valami Európában. Itt voltak az oroszok és itt vannak a modern franciák. Gondoltam: új nagy keresztény áram önti el a világot, ez engem is fölvehet. Ez az új kereszténység majd megoszt bennünket és megoszt titeket is. És a két ellenséges seregből kiválnak és együtt maradnak mindazok, akik törvényt ismernek az élet törvénye fölött. Húsz éves koromban áttértem és templomjáró lettem. Még imádkoztam is. Egyszerre ennek is vége volt . . . Lázadás volt az otthonom, a gyerekkorom ellen s tarthat-e soká egy lázadás? Mi maradt? A nihil és ez a tarka ház. Részvét és kíváncsiság, igen, ez bennem is van. Minél kevesebbet akarok vétkezni és handa-bandázni. Miért? magam sem tudom. Sok minden van bennem, de nincs meg az az *egy*, ami a sokat összefogja.

A csillagok könnyes szemei még zavartabban hunyorogtak. A fölserkent szél a juhartenger pártjára állt, elnyomta a tücsöktenger zizezéseiből összefolyt nesztét. A földszinti paralitikus, akiből tudatot, emléket, önuralmat, szerelmet, mindent kirágtak a mikroszkóp alatt látható karcsú állatok, belebódult az éjtszakába, amely neki egyre éjtszakább éjtszaka lett. A két barát hallgatott; ostoba nesz lett volna köztük a beszéd.

Ez a vallomás és ez az együtt átvirrasztott éj végleg összehangolta

Zoltánt a tarka házzal. Be-bekukkantott az egyetemre, sokat olvasott és sokat beszélgetett a betegeivel. Az «általános napló» vastag kötetté duzzadt s a kartotékában százával álltak a lapok. Zoltán megnyugodott: a helyes emberi álláspont szerzetese lesz. Itt marad az őrltek házában, mint más korok szerzetesei a leprások telepén.

Sajnos, a helyes emberi álláspont nem mindjárt a társadalom álláspontja is. Már pedig a kórház a társadalomé s kérdés, megfér-e két álláspont egy kórházban. Hrabán segédorvos úgy vélekedett, hogy nem. Sironkai segédorvos pedig még inkább úgy vélekedett. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy a főorvos is szakított évtizedes szokásaival. A mindenkori alorvos mellett Sironkait is megszólítással tüntette ki, még pedig nem úgy, mint mindenkori segédorvost, hanem mint Sironkait, a rendkívüli talentumot. Ha egy ilyen kiforrott úr fölborítja a házirendjét, annak nagy oka lehet s van-e nagyobb ok, mint annak a Sorbonne-sipkának a farkincája, amely alá ezen a nyáron Sironkai érdemei váratlanul odatolakodtak. A főorvos úr lánya abban a reményben utazott ki Párizsba, hogy a jövő vakációra Sironkai okvetlenül alorvos lesz. Ez a legkevesebb, amit a papája tehet ekkora tehetségért. Ó, tesz ő még többet is, arról a Sorbonne-sipka épügy meg volt győződve, mint Sironkai, vagy akár a főorvos úr.

A régi kiforrt szokások fölborítása volt az első jele annak, hogy Bálint állása igen vékonyka kocsányon csüggő gyümölcs. Sőt talán egy szellőcske is elég, hogy letoccsantsa. Szellőcskék persze minden időben s mindenütt lengedeznek s ebben az esetben ép az volt a szellő, amit Zoltán helyes emberi álláspontnak keresztelt el.

Az őrltek háza mindig vonzza az olyan embert, aki az utcán, iskolákban és színházban látható kuriózumokon már megszűnt hüledezni, de a hüledezés ösztöne benne van s új furcsaságokat követel a teremtéstől. Zoltán és Bálint szerzetes-magányának megvoltak a világi látogatói. Ezek a világi látogatók hetente egyszer, csütörtök délután ott csücsültek az alorvosi szobában, havonta egyszer a kórtermeken is átsétáltak s a hét többi napjain büszkék voltak az elme-kórházi kapcsolataikra.

Horváth Lacit, a haldokló édesanyján kívül Kretzscher akkoriban megjelent könyve csábította ki a Farkasrétre. Ez a könyv csodálatos összefüggést talált az elmebetegek testalkata és betegségük természete közt. Horváth Lacit, aki szívesen használta a «szervezet vegyi logikája» s a «tulajdonságaink következetessége» szerű kifejezéseket, Kretzschmert a hormon-hittel s a hormon-hitet az «egész ember»-rel óhajtotta összeházasítani s ebből a szempontból nézegette a betegeket.

Zoltán a Kretzscher összefüggéseiben semmi különöset sem talált. Ha az elmebaj voltaképpen az ember «természete», világos, hogy a szervezet és az elmebaj közt ugyanaz az összefüggés, ami a szervezet és az ember természete közt. Vagyis bizonyos számú esetben következtethetünk a tejképből a szelídségre s a római arcélből a férfiaságra,

amint azt a férjhez adó lányok mamái is teszik, bizonyos számú esetben azonban nem, mert a természet fejlődése elválhat a test fejlődésétől, sőt azzal ellentétbe is kerülhet. Ugyanolyan alkatú emberek közt akadnak ostobák és lángelmék, szentek és gazemberek, dühösek és bárgyuk, bolondok és harmónikusok. Balzac pékkel, Dosztojevszkij rablógyilkossal téveszthető össze. Zoltán mindezt tudta, de azért szívesen felelgetett Laci kérdéseire. Érezte, hogy Lacinak erre a Kretzscherre s ezekre a hormonokra okvetlenül szüksége van ; mért vitázzon ő az emberek pótolhatatlan illúzióival.

Behr, azaz Bors Alfréd viszont Rousseauról írt könyvet. Ő Rousseau egész lelki életét, sőt a Contrat socialt is az «anyakomplexum»-ra óhajtott visszavezetni s elmeorvosi szakvéleményt kért Warrensné lelki alkatáról s az Ermitage-beli ábrándozásokról. Fölvetette a kérdést, összefüggésbe hozható-e Rousseau botanikus szenvedélye ezzel az anyakomplexummal s vajjon megértik-e az ő gondolatmenetét az egyetem nagyfejűi is. Alfréd igen szubtilisan és tartózkodón fűzte a gondolatait, amellet a fejezetek fölé írt nagybetűkkel, római és arabs számokkal domborította ki műve kompozícióját. Minden oldalon legalább három idegen könyvből idézett s még a lapszámot is megjelölte ; még is félt, hogy e nagyfejűek zavarosnak minősítik őt.

Alfréd már ledoktorált s maximum négy éven belül magántanár óhajtott lenni. Tartozott ezzel a körülményeinek is. Károly a gyár révén, melynek az autóit képviselte, Párisba került s vele költözött az öreg Behr is, aki ahhoz képest, hogy vén zsidó volt, bámulatos hamar megtanult franciául. Itt szaglászott, ott gagyogott s Zoltán, mikor az elmúlt nyáron kint járt, nem győzött csodálkozni. Született francia zsidó lett.

Károly azonban nem egyedül költözött Párisba, hanem magával vitt egy hajdani varrólányt, aki épolyan csodálatosnak találta a Bükk-hegységet, mint ő s Párisban különösen a szabónók megszékálása révén jött bele a franciába. Alfréd örült ennek a varrólánynak ; így Teri is belenyugodott, hogy egy entellektüel felesége legyen s állandóan ott hordta a retiküljében azt a jegygyűrűt, amelynek a párját Alfréd az ujján csillogtatta. Minden jól ment, csak az anyakomplexumot kellett helyesen kifejteni, mert Teri, ha már lemaradt az autó-szakmáról, legalább méltóságos asszony akart lenni s ebben Alfréd is egyet értett vele.

A «csütörtöki ötös» (így nevezték el az alorvos szobájában összeülő baráti együtttest) harmadik kültagja egy félbemaradt író volt, Bálint betege, aki azért járt ide, hogy a féloldali arcrángása és a gyermek-és pubertász-émlékei közt az összefüggést kibogozzák neki. Úgy hitt a pszichoanalízisben, ahogy erdőszéli babonás asszonyok az ördögben és az erdei manókban. Az ő erdeje a tulajdon lelke volt. Végigjárt már vagy öt-hat pszichoanalitikust, mindenik kibogozott a multjából valami szörnyűséget, az egyik, hogy a nevelőnője annakidején elcsábította, a másik, hogy a bátyja halálát kívánja, a harmadik, hogy öt éves korá-

ban féltékeny volt a mamájára. Kósa Andor mindent föltételezett, az ő lelke erdejéről s azok a manók állandó reszketésben tartották. Ahonnét ennyi szörnyűség kijött, mi fog kijönni még? Nyilván még nagyobb szörnyűség, hiszen az arcrángása nem hogy elmúlt volna, de fokozódott.

De akármilyen szörnyű cédulákat húzkodott is ki a pszichoanalízis papagálya az ő lelke ládájából, senki sem győzhette meg róla, hogy ez a lélek természeténél fogva rossz. Ő még ma is együtt él az édesanyjával s ép olyan tisztelettel csókol kezét neki, mint amikor ez a kéz volt az ő földi biztonságának a tartó-kocsánya. Otthagyta az ügyvédi irodáját, hogy író lehessen s otthagyta a pénzét hálából, hogy a barátnői elnézték az arcrángását. Ő alapjában jó ember volt és ha mégis ennyiféle dzsin lakott benne, azt kívülről rejtették belé. Kicsoda? A civilizáció. Közvetve még az arcrángását is a civilizáció számlájára írta. A civilizációt el kell söpörni, ez volt az álláspontja. Nagy világfölfordulásról álmodott, amelyet hol Marx, hol az apokalipszis receptje szerint rendezett meg. Fejfájásos perceiben az apokalipszishoz húzott, az édesanyja vasárnapi madárteje után Marxhoz. De hogy mi lenne vele s az édesanyja madártejével ebben a felfordulásban, nem tudta pontosan. A kézíratait egy idő óta visszakapta, újabban nem is voltak már kézíratai. Az édesanyja nyugdíján tengett s csak a lélek-ásatások érdekelték.

Az öt férfi közt nem volt barátság, de megszokták egymást. A két kórházbeli ennek a csütörtöki összejövetelnek a bűvár szivattyúján át sűrítve kapta a külvilág pletykáit és izgalmaikat, a «bejárók» pedig tisztelték azt a gazdag pszichológiai lelőhelyet, amelynek Bálint és Zoltán voltak a tulajdonosai. Csütörtök délutánra kihorgásztak egy-egy kövér beszéd tárgyat; összedugták a fejüket, nyáron az alorvosi lakás erkélyén, télen a központi fűtés radiátora körül, közös bográcsba rakták a hozott pletykáikat s kavargatták, kotyvasztották, amíg egyetlen halászlébe nem főtt a sokféle ötlet. A bejárók olykor túlkorán állítottak be s várniok kellett, amíg a kórházbeliek lerázzák a délutáni vizit vagy a sürgős betegfelvétel nyügét. De a házigazda távolléte nem zavarta őket, sőt ép ezt az időt szemelték ki rá, hogy a kórházbelieket is megszípkedjék.

Igy történt ez azon a februári délutánon is, melyen a «helyes álláspont» azt a végzetes pyrrhusi diadalát vívta ki. Bálint az irodában egy délután behozott beteg fölvetelével veszkeldődött, Zoltán pedig a súlyos paralitikusok sebeit kötözte a műtőben, amikor a portás jelenti, hogy a «három vendégúr már fenn van s várják a doktor urakat.» Zoltán be akart szólni Bálintnak, ki is nyitotta az iroda ajtaját, de szólni már nem tudott. Az ő győri barátja, Szirmai állt a szoba közepén. Egy körszakállas, elváltozott Szirmai, de ugyanaz a pufók arc, ugyanazok a mélyre szaladt vakond szemek. Egyik kezével egy idősebb iparosféle ember vállát fogta, a másikkal bizonytalanul tapogatott maga elé, mint a vakok s a ripacsok álpáthoszával szavalt. Bálint szemben vele, az íróasztalnál ült és nézte, Sironkai oldalt egy másik asztalnál írt. Zoltánt annyira meghökkentette ez a kép, hogy visszaugrott az ajtóból. Maga sem tudta, miért ugrott

vissza. Azért-e, mert Szirmai vaksága megdöbbenetette, azért-e, mert évek során egyre fokozódó ellenszenvvel gondolt volt tisztiiksolai barátjára vagy azért, mert volt ebben a jelenetben valami, ami mindezeken túl is megfélemlítette. A nyakában hallotta a szívverését s tétovázva ácsorgott az iroda ajtaja előtt.

— Határtalan az én szerencsétlenségem, amint határtalan volt a hatalmam is — szavalta ott bent Szirmai olyan elváltozott hangon, amilyenre Zoltán nem is hitte őt képesnek. — Pier delle Vigne voltam s gyámoltalan, vak ember vagyok. Arrigo, Enzo és Manfred voltak a barátaim. Gyerme kem, aki a kezemet tartod, nézz rám, mivé lett a császár hatalmasa. Ez a kéz, amely ma rád szorul, valamikor a római birodalom gyeplőjét fogta. Szicilia, nem hallod többé a dalom. Én, aki Frigyesselel énekeltem versenyt, csak nyögdcicsélni tudok.

Ki tudja miért, ez a szónoklat még jobban elrémítette Zoltánt. Olyan távolság volt e páthosz és Szirmai közt, amit a téboly sem hidalhatott át. Szeretett volna még maradni, de a portás a kapus fülke ablakán át figyelte őt, nem leskelődhetett a tulajdon irodájuk küszöbén.

Odafönt a barátai közt sem tudott e különös jelenet szorongásától szabadulni. A keze, amint a hamutartón babrált, reszketett. A «bejárók» a pszichoanalízis világnézeti háttéréről vitakoztak.

— A pszichoanalízist vak erkölcsellenes düh fűti — erősködött Laci. — Aláaknázza az erényeinkbe vetett hitet. Az apádnak, akit becsülsz, a halálát kívánod s szerelmes vagy az anyádba, akit szeretsz. Lehet, hogy ilyen árnyalat is settenkedik az érzéseinkben. A repülőgépben is benne van a zuhanás lehetősége, de azért a repülőgép repülő és nem zuhanógép. Az erény is erény, ha bűnt fed is.

— De néha az erény bűnösebb, mint a bűn és a bűn erényesebb, mint az erény — csapott közbe Kósa. — Mit ér az olyan erényesség, amely alatt megrothad a lélek. A pszichoanalízis új, elbirható erkölcsöt készít elő. Persze, előbb a civilizációt kell eltakarítani.

— Miféle világtörténelmi söprű lesz az, amely a civilizációt eltakarítja s a pszichoanalízist meghagyja? — jegyezte meg finom mosollyal Behr. — A pszichoanalízis tulajdonképpen keresztény tanítás. Helyezd az izgága ösztönökről a fékentartó morális erőkre a súlyt, ott vagyunk a középkor flagellánsainál. Minden lélek egy önkénytelen flagelláns. Az egyház ezt észre fogja venni. Már cseperednek is a tudósok, akik ezt a hangsúlyváltást kihasználják. Látjátok, ez a csodálatos az egyházban; egy dühös zsidó előáll a maga váratlan és «romboló» fölfedezésével. Az egyház félrefricskázza a zsidót, lemosolyogja a dühét és megállapítja, hogy ő eleve ezt tanította. Nem így van? — fordult Zoltánhoz, aki fölkelte, az ablakhoz állt s idegesen dobolt az üvegtábla peremén.

— A tények ép úgy nem tehetnek róla, hogy milyen hadseregbe sorozzák őket — vetette oda bosszankodva Zoltán — s miféle ügyért harcoltatják őket, mint a vitézúrrá előléptetett béresiúik. A tények vannak, mint a fák és a kövek és nem erkölcsösek és nem erkölcstelenek.

De mindig lesznek emberek, akik azt kiáltják : a kövek és a fák is az én igazamat zengik.

Ennél a kitörésnél toppant be Bálint. Szokatlanul eleven volt, lát-szott, hogy valmin mulat. Odazöttyent a diványára, melyet a betegek-től kapott diványpárnák tucatja tett süppedőssé és föl kacagott.

— Mi vagyunk elmaradva a világtól? Ebben a percben hallgattam végig egy Pirandello-travesztiát. Magyarországon még nem is ismerik Pirandellót. Vidám öreg úr, aki parabolákat ír arról, hogy minden viszonylagos, az emberek nem egyéniségek, hanem szerepek és az igazság megismerhetetlen. Nos, ma délután három óra tájban betelefonál hozzám egy neves szemorvos. Különös beteg van nála. Délben az Andrássy-úton félrelökte a motorbicikli. Látszólag nem történt semmi baja, mentőket sem kellett hívni, rokona, aki ép arra járt, hazatámogatta. Otthon veszik észre, hogy nem lát. Kocsiba ültetik s fölviszik a neves szemorvos lakására. A szemének semmi baja, tulajdonképen lát, csak hisztériás vakságról lehet szó. A beteg zavarosan fecseg, szét akarja loccsantani a fejét és «valami Frigyest» emleget. Pontosan így telefonáltak, valami Frigyest, ez a legjobb az egészben. Kérdi, hogy beküldheti-e a beteget. Hát a beteg itt van, az a valami Frigyes pedig II. Frigyes császár a Hohenstaufen, ő maga pedig a császár tanácsadója ; Pier delle Vigne. Ez a Pier delle Vigne ifjú korában a császárral és a fiaival együtt írta az akkor divatos canzonékat s olyan kancellárféle volt. Frigyest azonban az öregség gyanakodóvá tette és Pier delle Vignét is bemártotta az udvari cselszövény. Megvádolták, hogy méreggel akarja a császár étvágyát javítani. A császár megvakíttatta. Pier delle Vigne elviselte volna a vakságot, de nem tudta elviselni a kegyvesztettséget. Amikor kísérője egy fal mellett vezette el, nekirohant a falnak, szétloccsantotta rajta a fejét. Nos, az én barátom a megvakíttatás és a falnak-szaladás közti időt éli. A rokona, aki bekísérte, elmondja, hogy a fiatalember betűszedő, hónapok óta állásnélkül van s rengeteget olvas. Abban a pillanatban is olvasott, amikor a biciklis felbillentette. Itt a könyv, amit olvasott — s fölmutat egy történelmi anekdótagyűjteményt. — Csakugyan benne van Pier delle Vigne története is. A bicikli visszalökte a mi betűszedőnket a XIII. századba, ép abba az anekdótába, amelynek az olvasása közben megzavarta. S most itt áll ez a betűszedő-kancellár és szaval, szaval. Hivatkozik az érdemeire, gyalázza az udvart s keresi a falat, amelynek neki szaladjon. Kár volt visszaugranod, Zoltán, az ajtóból, megtanulhattad volna, mi a különbség egy műkedvelő és egy örült színjátszó között. Mert ne feledjük el, hogy ez az én barátom műkedvelő, még pedig felsült műkedvelő. A napokban hozattam meg Pirandello néhány darabját, köztük IV. Henriket. Abban mindez megvan. Kissé komplikáltabban, de ugyanez. Olvasmány helyett ott karneváli jelmez, motorbicikli helyett ló, Piere delle Vigne helyett IV. Henrik. A hasonlóság annyira tökéletes, hogy az a IV. Henrik is csak szimulálja a bolondot s ez is. Attól félek, az jobb színész volt, ez nagyobb világcsló. Csak azt

szeretném tudni, hogy kerül ennek a betűszedőnek a kezébe egy Pirandello dráma. S mire kell neki ez a komédia. Gondolhatod, hogy Sironkai halálos komolyan vette ezt a mi Piere delle Vigneénket. Pedig micsoda téboly-giccs. Emlékszel Gombosnére, hogy szavalt az. Egy Jászai Mari! Kíváncsi vagyok a főorvosra. Ezt a csemegét neki tartogatom, ez lesz a tíz kérdés nagy próbája. «Tudja-e miért hozták ide?» «Idejuttatott az ármány, Frigyes hálája és a vas, amellyel kitolták a szemem.»

(Folyt. köv.)

Németh László.

HAJNALI HARANGSZÓ.

I.

Most bontja büszke sátorát
a nap-páva s a fákon át
harangszó bolyg: kis árva,
elűzte mostohája.
Álmodva jár a fák során,
mert sírni jött sután,
de, hogy a réten röpködött,
már tünni érzi a ködöt
s száz vadvirágból dalt kötött
ujja a lágy, sovány.
Még félszemével sirdogált,
de már dalolt egy madrigált
mert szállni, szállni szép!
Kék pillangók közt állt a tánc,
felujjongott az eszterlánc,
mert dalban égni szép.
Majd egy kakuk hívó szavára
besurrant az erdőbe,
s bár elbujtatta sok mohos csertőke,
hogy rá ne leljen gonosz mostohája:
belefonódott színes galandként
a fák hajába,
s ott elenyészett . . .
A virágok várták, hogy édes szava cseng,
de nem válaszolt csak nővére: a csend.

II.

Én ifjúságom! te víg, csapongó,
te Május rétlén elhallt harangszó,
s ti dalteli évek, sok hajnali ének
vajh hova szálltok, merre menétek . . .
az élet, az erdő meglopta zenétek . . .
Ma már szívem, ha dalt kínál
s halkán kipeng egy madrigál:
nincs válasz rá, mely visszacseng:
csak a csend.

Simon Gyula.

Berda József : Egyedül. (Versek, Ujpest.) — Hogy a pesti irodalom nyelv-anarchiája milyen veszedelmet jelent fiatal íróinkra, hamarosan nem is tudok rá elszomorítóbb példát, mint Berda József új kötete. Tévednek azok, mint legutóbb Ignótus is, akik azt hiszik, hogy az agyonreklámozott fővárosi írókat idegen fajiságuk miatt vonakodik elismerni a magyar kritika. Nyelvük ellen irányul a tiltakozás, nyelvük ellen, melyet a közizlés barbárnak érez, hiszen rikító színfoltjai, szóficamai nem pótolhatják a tiszta magyar előadásmód mély szépségeit. A pesti stílus nem gazdagodás, hanem ijesztő szegénység. Elmoossa a finom árnyalatokat, letörli a lepkeszárny zománcát, bohócsapkát nyom a tragédiahecs fejébe. Évtizedekig annál vígabban folyhatott ez így, mert az izmusok erejük javát épen a soha nem hallott expressziók, a «merőben egyéni» kifejezések hajszolásában fecsérelték el, kaput tárva minden nyakatekert szószátyárságnak. Vetésük most kezd kévébe gyűlni legifjabb költőink verseiben.

Berda József, egy előkelő folyóirat munkatársa, félig-meddig már beérkezett poéta. Verseiből kamaszos frissesség árad, váltakozva a mai ifjúság roppant elhagyatottságának testi és lelki nyomorával, vergődésével, borújával. Megismerjük minden életkörülményét, családi érzését, vágyát a szerelemre és a gyermekre, a tisztaságra és az Istenre; természetes együttérzését a nincstelenek iránt, parasztrajongását és egyszerűsége törekvő költőiségét: egész felelősségteljes, megcsúfolt hivatástudatát. Elpanaszolja betegségeit, pubertásos lázait, elsőhajtja, miértis nem ment szülei kívánsága szerint misedének papnak. Csakhogy mindezt olyan nyelvű hibákkal, hogy az egyenesen elképpesztő. Megreformálja a birtokos személyragozást: «meg nem mérhető kilométereknek kilométerkjén» írja s ugyanebben a versben hiányos igeidőnket is kiegészíti egy új alakkal: «tudja lett légyen». Az ember hajlandó a tudna sajtóhibának vélni eeket, de a versekben másutt is hemzseg-

nek a «sok apró állatocskák»; az éjt-zaka *kutyátvonító* nála s az öreg-Isten *zsiros bizerében* játszik a hozzá visszajutott emberrel.

Ez a költő nem ismeri a magyar nyelvet. Változtat rajta, ahol fölösleges vagy lehetetlen, másutt meg a legfakóbb közhelyeket is a kinyilatkoztatás méltóságával írja le. Mindezek azonban javítható fogyatkozások, s menthetők a huszonötéveskor «kazános» túlfűtöttségével. Komolyabb baj — s ez az eddigi idézetekből is látható —, hogy Berda képzelete tipikus szófantázia: nem képeket, hanem hangzatokat fűz össze. Sokszor érdekes ez, de csak a legritkábban meggyőző. Egyvonalú alkotása alig van, hibátlan egy sincs. Pózában sok a rokonság Kassák magatartásával, annak elhithető ereje nélkül. Költészetében halvány, bizonytalan részletek váltakoznak szerencsés leleményekkel, de minden hangsúlyozott egyszerűsége mellett is van valami verejtékszaga, amely a kávéházi elméletekre emlékeztet. Jó irányban keresi magát, rövid előszava szerint el akar dobni minden modorosságot (néhány darabjában már az ütemes tizenkettőssel is megpróbálkozik), de reményre ma még csupán nyers — néha kissé kellemetlen — őszintesége jogosít. Költe-ményeinek valami fanyar hordóíze van, mint a rosszul kezelt borknak. Szerencsére még új szüretnek várják — bizzunk benne — zamatosabb termésükkel.

Legsikerültebbek a következő költeményei: Valaki kinevetett, Messzi leány: fiút szülj nekem, Jó halál éneke, Beteg fiú októberi ágyon, Öreg kánok, arany öregség. Többi versei is csaknem mindig érdekelnek ugyan, de mint emberi dokumentumok, nem mint műalkotások. *Juhász Géza.*

Halmi Bódog : Molnár Ferenc az író és az ember. Budapest, 1929. (A szerző kiadása.) Ez a kis könyv azzal próbálkozik meg, hogy a Molnár Ferenc körül folyó vitatkozásokban igazságot tegyen. Meglehetősen önértéken az állítja magáról, hogy tisztán ki tudja jelölni azt a helyet, amelyet az irodalomban a

Molnár Ferenc működése betölt és meg tudja rajzolni a Molnár Ferenc jövődjét is. Megígéri különben azt is, hogy vázolni fogja Molnár Ferencben a zsidógyerek speciális erkölcsi és szellemi mentalitását, amely nélkül róla plasztikus képet formálni nem lehet.

Halmi könyve egy olyan intellektuális életet élő budapesti zsidóembernek állásfoglalását tünteti fel, aki meglehetősen olvasottságon kívül úgynevezett polgári józansággal és ízléssel rendelkezik és némi elfogulatlanságra törekszik Molnár Ferencel szemben, de a nagyon is közepes ízlésen túl, amely gyökereit nem annyira a művészet ösztönös megérzésébe, hanem egy minden ízében intellektuális jellegű szkepticizmusba ereszti, alig rendelkezik olyan képességekkel, hogy a büszkén ígért megoldáshoz eljuthasson.

Molnár Ferencet nagy, zseniális írónak tartja, de minden kímélet nélkül elmondja róla és írásairól néha súlyosan elítélő megjegyzéseit is. Sok minden kifogásolni valót talál Molnár Ferencben. Elsőben azt a közhelyre vált tévedést cáfolgatja, hogy legelőször Molnár Ferenc fedezte volna fel a magyar világrost; rámutat arra, hogy Ambrus Zoltán, Pekár Gyula, Bródy Sándor, Révész Béla, Kóbor Tamás, Heltai Jenő, a Hét gárdája, Szomori Dezső Szomaházy István, Szöllösi Zsigmond mindnyájan megelőzték Molnár Ferencet, tehát ebben a vonatkozásban a becézett «pester Kind» nem fölfedező. Halmi tagadja azt is, hogy Molnár volna a neuraszténiának, mint regény-, novella- és drámatárgynak irodalmi felfedezője. Molnár a világvárosi éjtszakák krónikása, szeme csupán esti világításban lát élesen, de a napsütés káprázatában elhomályosul. A Molnár Ferenc éjtszakája a ragyogás, mámor, apró, delikát bűnök lokáljaiban telik el, melyek részletrajzát indulatfűtötte lírával adja, ami azonban nála ritkán szakad ki a szívből, a megilletett lélekből, hanem inkább az idegekből, amelyeket felkorbácsol és örökös transba (így!) tart az éjtszaka tanyáinak fényvel, borral emberpárával, táncsal, stb. telített levegője. Ennek az éjtszakában élésnek eredményei a túlnyomórészt apró ötletekből megformált kromikák, novellák, jelenetek, melyek nem terebélyesültek epikus alkotásokká, regénnyé. A molnári életmű mindhárom regényalkotása szerencsétlen. És Molnár Ferenc alapjában véve csak az a zsidó mulattató, akinek mókás trükkjei ellenállhatatlan

(sic!) erővel hatnak. Molnár Ferencnek, a szépírónak igenis nagyon lényeges és nélkülözhetetlenül szerves része az ő zsidó eszprije, apró gonoszkodásai, amelyek szintén ebből a fajiságból erednek. Ennek a fajtának jellegzetes vonásai mind megnyilatkoznak a Molnár Ferenc írói fakturájában, elsősorban a Heine tagadásos lelke. Megvan benne a zsidóember és a zsidó hírlapírónál jellegzetes színes, forró erotikummal zsírozott sváda, amelynek emelkedettségét, szónoki pátoaszát egy csibészes pajkosságú ötlettel, vagy szójátékkal a magasságból egyszerűre a hétköznapiság trivialisítására szállítja le. Megvan Molnár Ferencben a primadonnás hiúság, a tisztelete a rangnak, előkelőségnek, annak a környezetnek, melyhez származása, születésbeli és társadalmi körülményei nem, csak ambíciója férközhetik. Molnár Ferencnek csaknem egész életműve, a benne hemzsező emberek csoportja, zsidó írónak zsidó emberekről való feljegyzése, mert emberei csaknem kivétel nélkül a hétköznapok mesyéjén ballagó kispolgári semiták. Kétségkívül túlságos nagy tért adott az argónak és belévitte olyan élmények rajzaiba és olyan környezetbe is, amely ezt a pesti népnyelvet nem kívánja, sőt nem is használja. Nem igaz, hogy a hétköznap munkában vívódó polgári társadalom, a budapesti középosztály férfiai és asszonyai a körutak idiómáival tűzdelik tele mondanivalóikat.

Molnár Ferenc műveit a horror genialitatis jellemzi, sőt a félelem és tartózkodás a jó embertől is, ami karrikatúrara vezet. A jóságától, a derült építő alkotóerkölestől való idegenkedésnek indokát Molnár Ferencben az emberben kell keresni, mert nemcsak művészetéből kapcsolja ki a lehetőséget a jóságot, hanem életéből is.

Halmi szigorúan bánik el Molnár némi művével is: a *Farkas* voltaképpen nem más, mint freudista sejtésekkel telített, olcsó szenzációkat kergető színpadi játék, amelynek nem annyira lélektani, hanem inkább gasztronómiába vágó tanulságai vannak és pedig az, hogy rossz kedélyállapotban, agyon idegesítve és zaklatva és mégis egy Royal-szállóbeli elég bőséges vacsorát elintézve nem jól rögtön lefeküdni és aludni, mert ilyen fizikai állapotban gyötrelmeset álmodunk.

Nem tetszik Halminak a *Farsang* sem, melynek hőseit konjunkturális elgondolás szülte, alakjai papirosfigurák, miljörajza hamis. Az *Uri Divat* elhibá-

zott és sekélyes darab. Sőt a *Riviera*-nak sem kegyelmez és vele kapcsolatban rámutat arra, hogy a nagyszerű írónak nincs mesélő invenciója és képzelőereje. Nincsenek perdülő akciói és színjátéka cselekvénytelen, egyszerűval a Riviera vizsgálatlan tévedés. Kikap Halmitól Molnár Ferenc a *Vörös Malom* című furcsaságért is, mert nincs érzéke a fantasztikum, a vizionárius zónák iránt. Magasságokba szállni, a csudák világának távlatait megmutatni nem képes, az égit emelkedni nem tud. Erre a Vörös Malomra Halmi különösen haragszik, oldalakon át bírálhatja.

Készakarva idéztük kissé hosszabban Halmi legtöbb kifogásait Molnár Ferenc ellen, nem mintha azok valami újak, szellemesek, vagy mélyenjárók volnának; idéztük őket eredeti fogalmazásuk nyelvtani és stílusi hibáival, mert érdemes tudomásul venni, hogy van az intellektuális zsidóságnak olyan rétege is, amely nem tartja fenékig tejfelnek mindazt, amit Molnár Ferenc elébe tálat. De hogy teljes felülemelkedésre, zsidóságától független szempontokra ez a réteg sem képes, azaz, hogy zsidóságát igen sok vonatkozásban megőrzi, arra az a töméredek lelkesedés és magasztalás mutat rá, amellyel Halmi «hős»-ét körülrajongja. Tőlünk egészen távol álló, egyoldalú hamisítás volna, ha nyomatékosan utalnánk arra, hogy Halmi különben fölötte lelkesedik Molnárért és sokkal több dicséretet pazarol rá, mint amennyi kifogást megkockáztat. Nagyszerű darabnak tartja a mesterként *Ördög*-öt, kitűnőnek az elképzelhetetlen hazugságból felépített *Testőr*-t, az áljóságtól és lígeli szentimentalizmus limonádéjától csöpögő *Liliom*-ot. Védi az örökre kimúlt *Égi és Földi szerelmet*, a kacagtatóan mesterkedő *Üvegcipő*-t, valóságos csodának tartja a *Játék a Kastélyban*-t és így tovább. Elsorolja majdnem mindazokat a magasztalásokat, amelyeket a pajtásággal fűtött, vagy színházi hirdetésekkel fizetett sajtóból eléggé ismerünk. És aminthogy alig voltak szempontjai a kifogolásban, épúgy nincsenek szempontjai a magasztaláshoz sem, nem dicsérhetjük a kifogásokért, még ha találók is, és nem szállhatunk perbe magasztalásaival. Hogy egyáltalában ilyen részletesen foglalkoztunk kis-kötetével, annak oka nem abban rejlik, hogy egyéni értékeket mutat, hanem hogy a pesti zsidóság egy része kijózanodásának érdekes tünete.

—X.

Lanátor Pogány Ferenc: Szabadon. Elbeszélések. Budapest. 1929. Második kiadás. A Vajda János-társaság kiadása. Egy év alatt második kiadásban jelent meg ez az elbeszéléseket tartalmazó kötet, ami mindenetre figyelemreméltó dolog a mai időben, amikor mindenfelől a novella haldoklásáról beszélnek és gyors elterjedést rendszerint csak hatásvadászó írók érnek el. De Lanátor Pogány Ferenc nem tartozik az olcsó eszközökkel élő írók, hanem ellenkezően, ama kevesek közé, akik tiszta művészetre törekcsenek. A lelki élet mélyebben fekvő, rejtettebb rétegeit szemléli és minden mesterkelt csattanót kerülve, halkan, nyugodtan alakítja ki az élet fájó érthetlenségének furcsa és fájdalmas képeit. Egy kissé szomorú lélek, illuzióit régen elvesztette és keserű pesszimizmusát csak a jelenségek tarka-barka változatosságának szemlélete oldja fel. Nagyon szkeptikus, de nem követelődzve, hanem alázatos panaszkodással veti fel a «minek élni» kérdését, amely suttogó lombok halk zúgásaként, de mindég kiseri szavát.

Csupa szenvedő és gyenge emberről ír, akik csak néha, végzetes pillanatokban érzik meg igazán nyomorúságukat, de hiába, mert nem tudnak szabadulni tőle. Még ha gyermekről beszél is, ennek tulajdonságaiból is csak tehetetlenségét látja, csak ama boldogtalanságát, amidőn előérzetei már korán megsúgják, hogy életfogytiglan szenvedésre van ítélve. Nagy indulatok, nagy szenvedések nem igen foglalkoztatják, témáit a leghétköznapibb, legjelentelenebb életek elmosódott szürkéségéből szereti meríteni. Ebből a nyomasztó egyhangúságból hiába iparkodnak hősei menekülni, nincs számukra megváltás.

A bankigazgató, aki élete minden hazugsággal szakít, útszéli csavargóként hever az országút melletti réten és csak a pillanat nyugalma érdeklí, holnapot nem ismer, nem keres; a nyomorult életéből szabadulni vágyó vén frónak megdicsőülése egy pocsolóban végződik, ahol félig agyonzúzódba, holt részegen hever. Az anyját rajongva szerető kis fiú gyilkol, hogy pénzt adhasson kezébe; az öreg kivénhedt, megtépett utcalánynak csak az az egy boldogság jut, hogy két rongy ember összeverekedik érte; a tengeren hanyódtó részegségbe menekül a halál tudata elől; a sok esztendő óta önsanyargató remete hirtelen támadt

szerelemi féltékenységből szegi meg fogadalmát: esendő, kicsinyes és mulandó minden, — szép és jó talán csak egy van: a halk szomorúság, leszámolás az élettel, a desillusio.

Ennek az életadta egyetlen megváltásnak költője Lanátor Pogány Ferenc, aki gyakran művészi kifejező erővel alakítja ki elbeszéléseit. Részben a régi klasszikus novella formavilágán belül, mert írói mindentudásának álláspontjáról rendszerint maga beszél, csak ritkán beszélget, párbeszédet is csak eltvéve sző elbeszéléseibe. A külső történeteket rövid összefoglalásokban adja, viszont annál részletesebben rajzolja a lelki állapotokat és átmeneteiket. Ezek meglátásához és továbbfejlesztéséhez élesen elemző és biztosan összefoglaló erővel rendelkezik, sőt megfigyelései gyakran újak is, amint hogy témaválasztásában és az átalakítás számos vonatkozásában kerülni iparkodik a kitaposott utakat. Ez gyakran sikerül is neki, anélkül, hogy keresetté válna. Ismert, de eddig fel nem fedezett típusokat talál és nagy szeretettel, gonddal merül el ábrázolásukba. Nem utánérezésekből, nem aktivitásra ébredt intellektuális elevenségéből, hanem érzelmi élményekből formálja ki egyszerű meséit, amelyek más és más esetben legtöbbszörre mindig a lélek fájdalmas önmagáraébredését ábrázolják. Alakjait élőkké tudja tenni, történései valószínűek, illúziót tud ébreszteni. Apró vonásokat helyez egymás mellé, de nem rajzol agyon, sem túl és tartózkodó nyelvében is. Egyszerűen ír, nem halmoz és nem hajszol új jelzőket, nem akar öreg és elkopott szavakból meglepő értelmet kicsavarni. Simán, egyenesen, zajtalanul folyó mondatokban ír, mintha ezzel az alázatossággal is kiábrándultságának halk szomorúságához akarna simulni.

Farkas Zoltán.

Eckhardt Sándor: Újfrancia leíró nyelvten. Budapest, 1929. Eggenberger kiadás.

Eckhardt Sándor újfrancia nyelvtena tudományos szempontból már azért is figyelemreméltó alkotás, mert — mint az előszóból kiderül — Gombocz Zoltán mondattanának és a legújabb nyelvteni elméleteknek alkalmazása a francia nyelvre. Az új elméletek ismerete már a könyv címén is meglátszik. Nem «francia», hanem «újfrancia» nyelvten. A szerző nem akarja kiterjeszteni megállapításainak érvé-

nyét a történelmi francia nyelvre is, hanem csak «a művelt párizsi osztály beszélt nyelvére és írott stílusára». Különválasztja a leíró és a történelmi nyelvten. A nyelv története már nem a mai nyelv megmagyarázására szolgáló példatár, hanem a fejlődés különböző fázisai egyenlőrangú társai a ma beszélt nyelvnek, azaz a mai nyelv is a nyelvfejlődésnek csak egyik állomása, nem pedig a fejlődés végső célja. E szempont elvitathatatlan elméleti értéke mellett is gyakorlati szempontból talán hasznosabb a régi nyelvtenok eljárása, amelyek a mai szóalakok kialakulását a történelmi fejlődéssel magyarázták meg, mert a történelmileg megmagyarázott nyelvteni tény mindenesetre maradandóbb élmény, mint a csak leíró nyelvten egyszerű megállapítása.

A másik két nagy újítás azonban gyakorlati szempontból is igen értékes. Ilyen újítás az írott és beszélt nyelv megkülönböztetése, amely a leíró és mondathangtan megkülönböztetésében is megnyilvánul, és a mondattani újítások. Az eddigi «francia nyelvtenok... elsősorban ortográfiai nyelvtenok» voltak, amiből az következett, hogy a nyelvtenilag rendszeren előkészült utas is, amikor francia nyelvterületre ért, meglepetve vette észre, hogy alig, sőt néha egyáltalában nem értik a franciák a beszédjét, ő meg a franciáét. Eltellett négy-öt nap, kevésbé kedvező körülmények között egy-két hét is, amíg az idegen az ortográfiai nyelvtenokból szerzett tudását át tudta alakítani beszélt nyelvi tudássá. A szerző a beszélt nyelvet szem előtt tartja állandóan és ez a következtetésesség mind tudományos, mind gyakorlati szempontból igen nagy jelentőségű.

Ugyanígy nagy tudományos és gyakorlati értéke van a harmadik újításnak is, amelyik különösen a mondattanban szembeűnő. Az újítás lényegét legjobban az állítmánykiegészítők problémájából érthetjük meg. Az eddigi magyar nyelvtenok az indo-európai nyelvek mintájára mind állítmánykiegészítőről beszéltek, noha a magyarban ez az «állítmánykiegészítő» — Gombocz Zoltán szerint — maga az állítmány, mert nyelvünk nem ismeri az indo-európai nyelvek «est», vagy «ist»-jét, amit ez az állítmánykiegészítő kiegészítene. Ez az újítás tehát megszabadítja a magyar nyelv rendszerét az idegen mintára rákényszerített kategóriáktól, helyettük valóban létező,

nyelvünkben gyökerező kategóriákat állít fel. Nem hamisítja meg a magyar nyelvtant, hogy érthetőbbé tegye az idegent, Eckhardt Sándor inkább az idegen nyelv rendszerét hozza közelebb a miénkhez, ami — azt hisszük — az egyetlen helyes eljárás.

Ez az elv azonban nemcsak az állítványkiegészítők problémájában valószínűleg — ez csak a legfeltűnőbb eset — hanem végigvonul az egész könyvön. Ez az elv segíti szerencsés megoldáshoz a magyar nyelvtanok másik nagy problémáját: a mult és általában az összetett idők kérdését. Az indo-európai nyelvek több mult és jövő időt ismernek, amelyek nemcsak a cselekvés idejét, hanem a különböző cselekvések egymáshoz való viszonyát is kifejezik. A magyar pedig úgyiszólván csak két igeidőt ismer: jelent és multat; a jövő időt már segédigével vagy határozószóval — s ez a magyarosabb — képezi. Ezt a nehézséget, különösen a különböző mult idők hiányát, az eddigi nyelvtanok azzal oldották meg, hogy felelevenítettek kihalt igealakokat és ezekkel igekeztek az indo-európai nyelvek gazdag időrendszeréhez hasonlító valamit létrehozni. Eltekintve attól, hogy az ilyen időrendszer mesterkél, célt sem értek, mert a mai magyar nem érez a «valá»-ból, meg a «volt valá»-ból más jelentést, csak azt, hogy régies alak, meg azt, hogy valamilyen mult idő, de az indo-európai időrendszerek árnyalataihoz, egymáshoz való viszonyához a «vala» segítségével sem jutott közelebb.

Ebben a nyelvtanban nincs se «vala», se «volt vala», a francia időrendszert önmagában, a magyartól függetlenül akarja a szerző megismertetni. Ez a megoldás nehezebbik módja, mert jól kell hozzá tudni franciául és jó megfigyelőnek kell hozzá lenni, de legalább nem hamisítja meg az ember a magyar nyelvet és végre — szintén nem megvetendő eredmény — az olvasó megérti a francia időrendszert és megtudja, hogy mikor melyik igeidőt kell használnia.

Természetesen kisebb tévedések és akaratlan kihagyások vannak a könyvben. Például indokolatlanul kimaradt a renghagyó többes második személyű *vous êtes* és *vous faites* mellől a *vous dites*, vagy máshol az *-esque* (pittoresque, chevaleresque) névszóképző. Jellemzi a szerző gondosságát, hogy az ilyen kis «hibákra» is vadászni kell az olvasónak. De ezek mellett a tévedések

mellett rengeteg apró részletet találunk, amelynek lépten-nyomon hasznát veszi az ember. A kiejtést pontos fonetikai jelekkel adja, ha a legkisebb kétség fér hozzá és a legkisebb nyelvtani szabályszerűséget is feljegyzí. Megtudhatjuk ebből a könyvből, hogy az «összetett egész és törtszámnál a *demi* a főnév után kerül», hogy a francia levélben a megszólítás után nem felkiáltójelet, hanem vesszőt teszünk, hogy a sorszámnevek határozóalakjának a köznyelvben «*Et d'un stb.*» felel meg.

Végeredményben Eckhardt Sándor új nyelvtanának kétségtelen tudományos értéke van, mert azzal, hogy az újítások útjára lépett, a nehezebbik utat választotta. Nem elégedett meg azzal, hogy az évszázados tapasztalatokban rossznak bizonyult nyelvtanokat néhány példával felfrissíthette volna, hanem új elvek alapján írt francia nyelvtant. Lehet, hogy újításainak néhány részletét megbírálják majd, de az bizonyos, hogy nem az újítani akarás hozta létre a könyv eredeti megállapításait, hanem a régóta érzett szükség. Tudományos értékén kívül nagy gyakorlati haszna is van az új nyelvtannak. Arra ugyan nem alkalmas, hogy valaki ebből a könyvből tanuljon meg franciául, de igen jó szolgálatot tehet azoknak, akik azt hiszik, hogy már beszélék ezt a számunkra oly fontos nyelvet.

Fábíán István.

Mészáros Sándor : Az örökszép Róma. (Sopron, 1929.) A szerző a szentimentális utazók fajtájából való. Kis könyve sokkal több akar lenni a szokott utá-leírásoknál: érzelmes költeménysorozat Róma, az örökszép Róma kincseiről. Hétköznapi élet, látszat és esetlegesség nem igen érdeklik Mészáros Sándort, aki nagy összefüggésekben törekszik látni és a felszín alatt mindennek lelkét keresi. Könnyen lángra gyullad, ájtatos lélek, aki alázatos rajongója minden szép örökkévalóságának.

Nem felkészületlenül ment útjára. Tudást, művészeti és történeti érzéket vitt magával. Így lépten-nyomon könnyen megihletődött és magába fogadta: «a személyek és dolgok nagy ritmikus hullámát, az öröktől fogva való gondolat dalát».

Kis könyve nem leíró felsorolás, nem tárgyí beszámoló, hanem a mohó kultúráimádát intellektuális lírája. Nem azok számára íródott, akik témái való-

ságát nem ismerik, inkább csak azoknak való, akik megjárták az örök város útját. Meg-megáll egy épület, torzó, kép előtt, hogy kitárja előttünk ábrándozva elmélázó lelke elmélkedéseit és a multon át kutatja a jelen értelmét, a halottakból magyarázza az élők jelentőségét. Nem elvont gondolkodással, mert látása erősen érzéki. Mészáros Sándor, amint mondani szokták, vizuális ember, aki képeket lát és képekben gondolkodik, amelyek tudása kövén az emberi lelket, kultúrát magasztaló érzelmekké porlanak szét. Szereti a szép, sokat jelentő szavakat és mondatokat, bár nem mindig tudja úgy alakítani, hogy teljesen művészien fejezze ki magát, friss lelkesedésének nem tud mindig új és egyéni megnyilvánulást teremteni. Ez az emelkedett lelkesedés különben, mely majdnem mindig ugyanazon a halk teltséggel zsongó zsoltárhangon szól, néha kissé egyhangúvá teszi könyvét, melynek érzelmi plasztikája csekély. Van benne valami a zsolozsmák mindent elmosó áradásából, nem törődik a részletek éles reliefjével, hanem csak a mindent összefogó érzelm lendületével és magasságával. Néhol ez a tárgyi érthetőség rovására is megy, mert nem ismerjük fel eléggé a téma és a hangulat kapcsolatait. De egészében vonzó és derék könyvecske ez, bőven meghálálja a véle töltött órákat.

F. Z.

Mihályi Ödön : Galambot várok. (Írók kiadvállalata, Pozsony.) A harminckét versből álló füzet nem rajzolja meg egységesen Mihályi lelki portréját. Öszintén ható, világosan érthető képeket csak a füzet két első verscsoportjában kapunk. Legtöbbjük valamiként hat, s egy a városból falura került ember nosztalgias érzéskomplexumából szedi elemeit. Első versében így mutatkozik be :

Én szerettem a trillázó villamosokat,
a gyárkévényeket,
a hatemeletes házakat,
szerettem az autóbilét, a tömeget,
az ívlámpák fényét,
a tükrös aszfaltot,
én jó pajtása, síhedere voltam az
aszfaltnak,

most falum parasztja lettem és kétszer váltom bakkancsom naponta, mert bepizkolom különben feleségem fehérre súrolt padmalyát.

Gyümölcsfákat ültetek kertembe,
csikókat nevelek,
két kutyám van,
már szeretem nézni a megellő tehenet,
a boldog juhot.

Lásd, így fordult minden :
nehéz a falu költőjévé lenni,
aki szerette, szerelmese volt az éjjeli
Andrássy-útnak.

Meleg és spontán vallomás, amely — ha a padmaly szó helytelen alkalmazásától eltekintünk — fölkelti rokonszenvedet és érdeklődésünket. Ez az egyszerű hang uralkodik a két első verscikluson és idezi föl a sárosi kis tót falunak, Bogdánynak a képét. De nem a falut, a földet szerető lélek ölelő melegsége szövődik verssé nála, hanem a nemánomos beletörődés, amelynek hamuja alatt mintha ott izzana a reménység parazsa, hogy egyszer még kirepülhet a messi nagyvilágba. Hiába írja : Mi már elmondtuk egymásnak Bogdány emberei, hogy szeretjük egymást. Jól ide teremtünk. Boldogan és büszkén mondjuk : Minket idehordott az élet, mindjárt a rákövetkező versben rácáfol erre a boldogságra és azt mondja : Csak mi élünk halottan itt, tunya parasztok, falak sírjában.

Kiegyensúlyozatlan, vívódó lélek, akiben nagy tüzek nem lángolnak fel, akinek lendülő ereje — ha volt — bele-ragadt a sárosi falu sarába. Estéinkint petróleumlámpa mellől üzen párizsi vagy bécsi pajtásának keserűmandulafizű verseivel, de spontán szavait olyan közvetlenséggel rakja föl, hogy az ellenőrző figyelem is csak akkor riad meg, amikor a vers végén fintorgó szarkazmus kiáltva mutat arra a szakadékra, amely e lélek mélyén van. Gyötri a lét céltalansága, a röghöz-kötöttség, a falu áporodott levegője, amelyben «csak múlik a nap és jön helyébe másik». Egyik estéjét így írja le : «Most fürdőkádamba eresztet a forró vizet, monoton hangja van a víznek és betölti az egész lakást, petróleumlámpánkkal mindig baj van, gyakran füstöl, ma se világít, a vacsora rosszul sikerült, nem szeretem a konzervhalat és egész nap bánt, hogy kis fiam nem szeret eléggé, meg se csókolt hogy hazajött, pár perccel ezelőtt kinyitottam az ablakot és jó volt hallgatni a környék hangjait, a kutyaugatást, a fák zizegését. Holnap jöhet akármí, te is tudod már, tegnap érdemes és szép volt az este».

Az utolsó mondat adja meg igazi értékét az egész képnek és világít azokra a zibbasztó erőkre, amelyek a verset létrehozták. A «Magamnak mondom» című verse, amely formailag is a legzártabb, még pregnansabban mutatja be Mihályi lelki struktúráját.

Mondjam, hogy öregszem, hogy lassan
pusztulok,
mondjam — rég volt vasárnapom
és rég nem készülök gondtalan
kalandra.

Rég incselkedtem az uccaszélen
járókelőkkel,
lehúzott kalappal figyelek és felelek
örök egykedvű szóval,
kiki kedve szerint, ahogy kívánják,
meggondoltan hordom meggyfa-
pálcámat
és ujjaim közt pergetem lépésem
lassú ritmusa szerint.
Elszalad egyszer az utolsó perc is —
karácsony jön majd,
ajándékuul megveszem a fiatal Krisz-
tust,
kialszanak a gyertyák, feldíszítem az
összes karácsonyfákat,
a tetejére jó lesz szívemet varrni,
legszebb ágára fiatal testemet.

Itt van még Andor és Ballada című két verse, amelyek mindegyikében egy-

egy tragédia rejlik, de erős látomások híjján mindkét vers elhomályosul és bizarrá válik. Pedig különösen Andor érdemelte volna meg, hogy hosszabban foglalkozzék vele a költő, mert ilyen téma nem mindennap kerül a tollára. Andor, akinek mankói elégtek, hússággal leveri a csósz kutyáját, mert csak négykézláb nézhette, hogy az hogyan szalad. Még a mostani feldolgozásban is megfogja az embert az első szakasz, de a másik kettőnek semmi szükségét nem érzi. Ezek nem mélyítik a képet, már távlatot sem adhatnak neki és így teljesen fölöslegesek.

Mihályi Ödön mindenesetre eredeti és érdekes költő, aki a füzet első két ciklusában minden differenciáltság költői fortélyaitól távol, csupán a szavak értelembeli súlyával igyekszik hatni és amíg e mellett marad, versei igen figyelemreméltóak. De a füzet harmadik verscsoportjában, a «Galambot várok» című vers kivételével majd csupa olyan vers kapott helyet, amely vagy teljes egészében értelmetlen, vagy részleteiben az. A «Pacsirta, róna, rózsa», vagy az «Anyámasszony kis fia» című versek értelmét a legedzettebb keresztretjvény-megfejtők sem fogják kitalálni. Kár kassákoskodni játszani annak, aki többre képes.

Majthényi György.

Színházi szemle.

A Nemzeti Színház Kamaraszínházában az évad befejezte után, június derekán, hét estére terjedő vendégjáték keretében az Országos Kamaraszínház társulata, Alapi Nándor érdek gárdája lépett fel. Ez az életrevaló gondolatból támadt, hozzáértő vezetés alatt már hat esztendeje működő stagione-társulat tavaly is magára vonta a fővárosi sajtó és közönség figyelmét, mostani hosszabb és változatosabb műsora pedig még jobb képet nyújtott a vállalkozás érdemes törekvései s az ezek szolgálatába állított, sok tekintetben figyelemreméltó eszközök felől.

Alapi igazgató a legutóbbi idényben vidéki állomáshelyein rendre bemutatta azokat a műveket, mik az általa kitűzött kamaradarab-pályázaton jutalmat vagy dícséretet nyertek. Ezeket most velünk is megismertette. Mindjárt műsorkezdőül egy ilyen pályamű került színpadra: Körös Andor *Szürke hályog* című drámája. Ennek szerzőjét pár éve megjelent, *Forgószél* című regényéből ha nem is egészen kész, de határozottan tehetséges írónak ismertük meg. Ilyennek mutatja színműve is. Benne a vakok illuzióvilágát állítja szembe a kegyetlen valósággal s drámaírói készségét talán épen az mutatja, hogy ezzel a váltig feldolgozott témával is le bírja kötni az érdeklődést. Főalakjának, a vak asszonynak rajzában nagy a drámai feszültség, a lerongyolódott író-imádoóban sok a belső finomság. Kompozíciója is erős színpadi érzékre vall, beszéltetni is jól tud.

Reitz János *A szerző* című darabjában mindez írói képességekből úgyszólván semmi sem mutatkozik, dícséretre valóban nem igen szolgált rá. Témája — egy meglehetősen erőszakolt plágium-história — merőben mondvacsinált, alakjaiban nincs művészi igazság, csak úgy illegetik magukat a témához, a darab stílusa minden élet-hitel híján lévő kényszeredettség. Kifejtésébe meg épen valami önkéntelen komikai árnyalat keveredik. Nem szerencsés lelemé-

nyéből épkezláb drámát még kitűnő írónak is bajosan sikerült volna fejleszteni, Reitz János pedig semmiben sem kitűnő író.

A pályázat harmadik «helyezett»-je, Pohárnok Jenő *Judit*-ja, biztatóbb színpadi próbálkozás. Ebben is sok a kimódoltság, de asszonyalakja tagadhatatlanul él, ennek lelki rajzába az író nagy odaadással mélyedt el, sikerült is belőle néhány szép és igaz vonást valódi drámai nyomatékhöz juttatnia. A dialógust is jól vezeti, belőle a színpadi kamarastílushoz való érzék határozottan kiütöközik. Pohárnok nevével korábban csak egy ifjúsági regény címlapján találkoztunk, mostani bemutatkozása azzal biztat, hogy ez a név most már a kritika horizontján belül marad.

E pályázati újdonságokon kívül még három magyar darab szerepelt a játékrenden. Közülök Herczeg Ferenc *Az ezredes* című vígjátéka tizenöt évvel ezelőtt a Magyar Színházban keltette életre az író *Husztli Husztli* című elbeszélésének tarka és mulatságos világát. Szellemes szatira sok pompás fordulat- tal, kegyetlen élességgel megrajzolt alakokkal. Konstruációban nem áll Herczeg legkülönb magaslátán, kibontakozása felé az író kezében észrevehetőleg elernyednek a cselekmény száalai, de egészeben kellemes és fölényes játék volt másfél évtizede, s annak bizonyult ma is; jó előadásban a darab vívőereje mulhatatlanul kiviláglik. Herczeg darabját Alapi társulata a budapesti rádió útján is bemutatta.

Hegedüs Sándor drámája, *A rab* is csak ebben az átdolgozásban számít újdonságnak, német nyelven pedig már évekkal ezelőtt e megújított alakjában is játszották. Benne — mint szerzőjének úgyszólván minden művében — a psychopathologiai realizmus vegyül a ködös fantasztikummal. Lelkiismereti drámát bogoz ezekből a szálakból, helyell-közell villanásszerűen bele is világít az emberi lélek szövevényébe, de mesterkéltsége miatt csak igen kevés mozzanatában bír igazán meggyőzővé válni. Különösen a közbülső, vizionárius felvonás bontja meg a da-

rab drámai egységét, ennek séance-szerű mozdulatlanságában a dráma érverése elakad, az érdeklődés is erősen ellanyhul.

A Hegedüs Sándor színművével azon-egy estén láttuk Mészáros Sándornak, a Nemzeti Színház igazgatósági titkárának *A tavasz* című egyfelvonásos kamaravígjátékát. A szerzőnek már három színpadi miniatűrjét Győrött is bemutatták Alapiék, előadásukról annak idején a Napkeletben szó is esett. Örömmel fogadtuk a jeles színpadi érzékel, nagy lírai melegséggel írt darabot s benne egy valóban szeretetreméltó írói egyéniség bemutatkozását. Egyszerű alapokból egyszerű szavakon át bontakozik ki ez a kis tavaszi románc, de az alapok biztosak, a szavak lélekből szakadnak. A napsugarat itt nemcsak a színpadi világosító jóvoltából élvez-
zük, az író kedélyéből árad az szét a könnyed és jól perdülő játékon. Levegője zavartalanul egységes, szerepei egytől-egyig hálásak.

A vendéjáték hét estéjéből idegen műre ezúttal csak kettő esett. Ezek egyikén Pirandello rendkívül érdekesen szőtt drámája, az *Öltöztesük fel a mez-teleneket* került színre. Ezt épen Alapi ismertette meg esztendeje a főváros közönségével. Stílus kemény próbára tenné akármelyik budapesti színház együttesét, Alapinak becsületére válik, hogy társulata ezt a próbat derekasan megállta tavaly s megállta — a főbb közreműködők kicserélődése után — ezúttal is.

A másik külföldi darab Sophus Michaelis *Forradalmi nász*-a volt. Ehhez is régi magyar-színházi emlékek fűződ-
nek ennek az intézetnek legkülönb korszakából. Évtizedek múltán ez a jellegzetes hatásdarab is jócskán meg-
hervadt, de teatralitása azért ma is meg-
teszi a magáét, ha valami, csakis ez takargatja — úgy, ahogy — a lélek-
tani törekeket.

Az egymástól nagyon elütő művek előadás tekintetében sem álltak ugyan-
azon a fokon. A jó igyekvéshez, a körül-
tekintő rendezéshez (jórészt a társulat igazgatójának munkája), a kidolgozott
összjátékhoz általában nem férhet
gáncs, de a nem épen nagyszámú tago-
kat minden esetben egyéniségükhöz
vágó feladathoz juttatni alig lehet.
Egyikük-másikuk majd az egész ven-
dégjáték során gyenge vidéki szín-
vonalon mozgott, míg aztán az utolsó
esték valamelyikén egy-egy alakítással
meglepetésszerűen jól megállta a he-

lyét. Magában Alapi igazgatóban már
eddig is elsőrangú beszédtechnikájú,
rokonszenves, meleg egyéniségű mű-
vészt ismertünk, ez évben pedig alakító-
képességének valóban széles skálájáról
is meggyőződhattünk. A *szürke hályog*
Dosztojevskij-ízű figurája, a megszag-
gatótt lelkiismeretű *Rab*, a graciózan
szélhámus *Ezredes* meg a *Forradalmi*
nász-beli heves Marc-Arrou: meg-
annyi jeles, kiváló értelmi fokon álló
s minden olcsó hatásesszektől izlésesen
tartózkodó színészi munka. Mellette a
férfitagok sorából még a már eszten-
deje is feltűnt Miskey József emel-
kedett ki. Most legjobb a Mészáros
Sándor darabjában volt, de *A rab* zsidó
könyvelőjében s *Az ezredes* iszákos
Martin szomszédjában is teljes elis-
merésre méltót nyújtott. Kovács Antal
a Hegedüs-darab fantasztikus örültjé-
vel szerzett komoly elismerést, Bán-
hidyi László ugyanennek a műnek egy
kisebb szerepében tett kellemes benyo-
mást egyszerű eszközeivel. Halász Kál-
mán *A tavasz* költőjében s a *Judit*
grófjában volt leginkább a helyén, az
ő munkáját egyelőre csak eléggé kife-
jező arcjáték nem támogatja. Farkas
Endrere multévi vígszínházi szereplé-
séből emlékszünk, azóta szinte semmit
sem haladt.

A vezető női szerepekben Mágori
Dórát, Gyarmathy Anikót és Ditrói
Icát láttuk. Mágori Dóra két ízben volt
igen jó: *A szürke hályog* vak feleségé-
ben s *A tavasz* gépirókisasszonyában.
Van benne drámai erő, van természetes
kedvesség is, organuma pedig nagyon
kellemes. Gyarmathy Anikó érdekes
egyéniségű színésznő, a társulat tavalyi
főerősségének, Peéry Piroskának örö-
kében is magára vonta a figyelmet
Pirandello boldogtalan Ersiliájának
gazdag színezésével s a *Judit* címsze-
repének lélekbemarkoló mozzanataival.
Máris megvan benne a jelentékenység,
mozgása igen kifejező, beszédének erős
értelmi fénye van. Ditrói Ica érdemes
színészsalád sarja, maga is igazi szí-
nészvér, csupa közvetlenség és válaszké-
pesség. Teljes hitelű bakfialakjai
után (különösen *A tavasz*-ban) szinte
meglepetésszámba ment a *Forradalmi*
nász-beli Alain-jének drámai ereje. Az
epizódalakítások közül ki kell emelni
Mihályi Mária tökéletes Onoria asszo-
nyát Pirandello darabjában.

Alapi társulata az elmúlt évadban
ünnepelte meg kétezredik előadását.
Nehéz viszonyok között szép és érdemes
munkát végeztek, mindig jóra s egyre

jobbra törekedtek; úttörők voltak s a tört úton most már emelt fővel haladnak előre.

Rédey Tivadar.

Képzőművészeti szemle.

Gróf Andrassy Gyula a műbarát. Ebben a rovatban rendszerint csak nagy művészek haláláról emlékezünk meg, hogy megpróbáljuk röviden jellemezni művészetüket. De vannak olyan műbarátok is, akiknek jelentősége túlnő az átlagos kereteken, sőt néha annyira, hogy egy egész ország művészeti életében irányító szerepet játszanak, akikkel itt foglalkoznunk kell. Ilyen műbarát volt néhai *Andrassy Gyula* gróf is, aki hosszú közéleti pályájának tekintélyes részét a művészetek ügyével való foglalkozásnak szentelte. Budai palotája gyönyörű és terjedelmes gyűjteményt tartalmaz, melyben a régi és újabbkori művészet egyaránt kitűnően van képviselve. Sajnos, nincsen elég terünk ahhoz, hogy ezt a többi ízben ismertetett egyszerű kollekciót részletesen méltassuk, tehát csak röviden említjük fel, hogy benne régi mesterek közül Bono da Ferrara, Pinturicchio, Palma Vecchio, Sebastiano del Piombo, Dom. Tintoretto, Tiepolo, Rembrandt (remek ónarckép), Lawrence, Opie, Fügler, Giovanni da Bologna, az újabb és legújabb idők képzőművészei közül Prud'hon, Corot, Rousseau, Dupré, Millet, Troyon, Daubigny, Turner, Courbet, Monet, Bastien Lepage, Lenbach, a magyarok közül Munkácsy, Rippl-Rónai, Vaszary, Glatz, Ferenczi, Fényes szerepelnek, hogy csak a legkiemelkedőbbeket soroljuk fel. De nem szabad megfeledkezünk a gazdag kisplasztikai anyagról és a gyűjtemény iparművészeti tárgyairól, különösen a remek gobelinekről sem. Azonban nemcsak a budai palota, hanem a tiszadobi kastély is valószínű múzeum. Mindez tanujele annak, hogy Andrassy Gyula gróf életében a gyűjtés nagy szerepet játszó nemes szenvedély volt. Ám a magyar művelődésre nemcsak azzal hatott, hogy elsőrangú művészeti gyűjtő és jelentékeny művásárló is volt, hanem, ami sokkal fontosabb: a művészeti közélet egyik leghivatottabb és legbölcsebb irányítója is. A szó legnemesebb értelmében vett nemzeti konzervativizmus híve volt a politikai életben, de amint az a műbarát mágnás típusánál külföldön egyáltalában nem ritkaság, épenséggel nem volt maradi a képző-

művészeti alkotások elismerésében, élvezetében és pártfogásában. A magyar művészek és a köréjük csoportosuló társadalom gyorsan felismerték Andrassy kiválóan fejlett műérzékét és tudomást szereztek bölcsművészet-politikai hajlandóságairól is, úgy hogy mihamarább vezetőszerpet juttattak neki legfontosabb művészi egyesületeink, intézményeink irányításában. Hogy ebbeli tevékenységében miféle szempontok vezették, azt mindnyájunknál jobban ő maga foglalta nemrégiben össze abban az előszóban, melyet a Nemzeti Szalon négyszázadik kiállításának katalógusához írt.

Ebben az önvalomászerű bevezetésben egy olyan finomlelkű ember művészeti politikáját tárta fel, aki a festészet multjának teljes ismeretét és megbecsülését jelenének teljes megértésével és a jövőjébe vetett hittel tudta összekötni és mindig előtte járt korának. Mindig alázatos volt a művészettel szemben, mert inkább önmagában, mint a művészet jövőjét keresőkben kételkedett. Mindig törekedett magában a művészeti megértést lehetőleg sokoldalúan kifejleszteni és a művészi lélek legkülönbözőbb megnyilvánulásaiába behatolni. Már akkor vett egy *Claude Monet*-t, amikor alkotásait meg elítélték és művei nem találták meg az utat a francia múzeumokig. *Rippl-Rónai* hívei közé tartozott, amikor ezért még sokan gúnyolták, megvásárolt egy Szinyei-Merse-képet, amikor ez még nem volt divatos. Az elnöksége alatt álló Nemzeti Szalont pedig úgy irányította, hogy a kor szelleméből eredő különböző iskoláknak és kísérletezéseknek még akkor is módot adjanak a bemutatkozásra, hogy a többi irányokkal a versenyt felidézzék, ha elveiket és tanításait téveseknek tartotta.

Pedig erősen kialakult egyéni ízlése és tiszta világos meggyőződése voltak. Nem kedvelte az expresszionizmus túlzásait és feltétlenül tévesnek tartotta azt az alap gondolatát, hogy a festészet és szobrászat a művész érzését a természettel való szakítás útján szuverén önállósággal, akárcsak a zenész kifejezést juttathatja, aki egészen új hangharmóniakat alkot, olyanokat, melyeket nem a természetből, hanem saját lelkéből merít. Andrassy tudta, hogy a fejlődés útja nem folytonos emelkedés, hanem az emelkedés-sülyedés váltakozása, hogy nem minden, ami divat, értékes és tartalmas, sőt ösztöne inkább

a magukban állók mellé állította, mint a tömegmozgalmak és népszerű irányok mellé és lám mégis sohasem ellenzte olyan törekvések bemutatását, amelyeket nem értett meg. Még azoké sem, amelyeket határozottan téveseknek tartott. Mert mindig felmerült benne az az érzés, hátha mégis téved, hátha van jó és igazság abban, amit elítél, amiben a jót és igazat nem tudja felismerni. Hátha a haladás és kiemelkedés egyik szükséges stádiuma a téves irányzat kipróbálása is, ha másért nem, csak azért, hogy mentől hamarabb kiderüljön, hogy a sokak által egyedül helyesnek tartott irány egyszerű útvesztő, amelyre fordított minden erő és idő pusztá pazarlás. Ki tudja, nem fog-e maga a tévedés is végelemzésben használni? Ki tudja, nem lesz-e az expresszionizmus végső eredménye az, hogy a művész nagyobb bátorsággal fog a természettől eltérni, mint eddig tette, épen azért, hogy a természet elemi hatásait megközelítse és jobban tudja kifejezésre juttatni, mint ahogyan eddig sikerült. Ki tudja, hogy a tévedéseiből visszatérő igazi művész nem fog-e helyes alapokon a jövőben több bátorsággal és sikerrel dolgozni, mint a múltban tette?

Andrássy nem félt attól, hogy elméleti okoskodások alapján álló új kísérletezések a régi művészetet veszélyeztessék és tőle az elsőbbséget elhódítsák. *Jobban félt a sablontól, a vaskalapos reakciótól, a régi szolgásterű utánzásával járó sorvasztó uralomtól, a művészi bátorság meggyengülésétől, mint a merész kísérletektől és ballépésektől.*

Ebben a visszatekintő összefoglalásban a lehető legnagyobb művészetpolitikai bölcsesség nyilvánul meg, a diadalmasan előretörő művészet szabadságának alázatos tisztelete. És a nagy elhúnytak e bölcs elvei az egyedüliek, amelyek alapján egy nemzet művészeti politikáját sikeresen lehet irányítani. És ma, amidőn egyesek a konzervatív, azaz a művészetben egyszerű magyar szóval *maradi* irányok kizárólagos létjogosultsága mellett tördelik korhadtt és pudvás lándzsáikat és nem akarják a külföldre vinni tehetséges fiataljainkat, nagyon időszertű volt Andrássy Gyula művészetpolitikai programjának lényegét idézni, annál is inkább, mert *az ifjúság előtt még sohasem sikerült a kaput elzárni.*

Az Esztergomi Képtár. A képzőművészeti élet elcsendesedett, a kiállítá-

sok áradata a nyári hónapokban teljesen elapad, most tehát végre van helyünk, hogy az esztergomi képtárral foglalkozhassunk, amelynek új rendezése alig talált érdeklődésre a sajtóban és közönségünkben. Pedig odakint külföldön ennél a nagyon jelentős gyűjteménynél jóval jelentéktlenebbeket is szorgalmasan végigbongész sok magyar műbarát, aki erről a gazdag képtárról megfeledeznek.

Három fontos gyűjteményből alakult ki az esztergomi primási palota egész második emeletét betöltő *Magyar Keresztény Múzeum*. Simor Jánosnak, a nagy hercegprimásnak képtárából, ipar és egyházművészeti gyűjteményéből, *Ipolyi* Arnoldnak képtárából és a *San-Marco* gyűjteményéből. Simor és Ipolyi elsősorban a magyar és olasz festészet primitívjeit gyűjtötték. — Enemű szerzeményeik nálunk szinte egyedülállóak, magyar szempontból pedig különösen a képtár régi magyar képei fontosak, mert legjelentősebb emlékei egykori festészetünknek. A legrégibb festmény egy alkalmasint anjoukorbéli freskótöredék, mely alighanem olasz munka. Műörténeti szempontból fontosabb a nógrádmegyei Bátorról származó XIV. századbeli oltárkép, mely szintén olasz hatás alatt készült, de az akkori olasz festészetől olyan eltéréseket mutat, hogy festője aligha volt itáliai. A XV. század egyházi művészetét már jóval gazdagabb anyag képviseli, *Gerevich* Tibor *Kolozsváry* Tamásnak tulajdonítja ama fölötté érdekes szárnyas oltárt, melyet felirata tanúsága szerint 1427-ben Miklós garamszentbenedeki apát készíttetett. A múzeum ennek, az eredetileg kilenc képből álló oltárnak nyolc részét őrzi, köztük a főközeprészt is, mely a kálváriát ábrázolja. A kompozíció, az alakok rajza és a színek az olasz és német egykorú festészet együttes hatását árulják el és különösen az akkori német metszetekre emlékeztetnek.

A XIV. század végén működő *B. E.* mesternek és környezetének számos képét őrzi a múzeum. Náluk az ábrázolás jóval szabadabbá vált, kevésbé stilizált, nem függ annyira a gótikus architekturatól. Az egyházi képek szokványos színezéséből is kiszabadulnak, színeik pompázóbbak. *B. E.* mester zenélő angyalai különben is jóval derűsebb alkotások és a passióképek ájtatos nyomorúságába is friss, természet-szemlélet vonult be. Az új idők szabadabb felfogásáról tanuskodik az 1510-iki

garamszentbenedeki mester is, aki már szép tájképes háttérket alkalmaz, de ő maga és még inkább környezeté nagyon erős Lucas Cranach és Dürer hatását állanak.

A régi magyarországi festők között a XVI. század fordulóján a legkiemelkedőbb művészegyeniség kétségtelenül M. S. mester volt. Alkalmassint német származású művész, bár némi merészséggel magyarnak is állíthatjuk. Négy fölötté érdekes képe látható itt, Krisztus az olajfák hegyén, keresztbordás közben, a megfeszítés és a feltámadás. Ugyanettől a mestertől való a Szépművészeti Múzeumnak ama méltán nagyra becsült képe, mely Mária látogatását Erzsébetnél ábrázolja. M. S. mester a XVI. század európai egyházi festészetében is a legelső művészek közül való, nem korlátozzák hagyományos formák, erős egyéniséget visz belé képeibe, mert a saját mohó természetmegfigyelésével dolgozik. Kitűnően komponál, minden képrészletet egy lelki középpont köré von össze és drámai lüktetést ad festményének. Azonkívül pompás technikus, aki virtuóz módon bánik eszközeivel és nemcsak rajza, hanem színezése is elárulja, hogy friss látásával szabadulni igyekezett a hagyományos egyházi képek megkötöttségétől. Különösen drámai ereje meglepő, keresztrefeszített Krisztusa és még inkább a kereszt sulya alatt lerokádó Krisztus élettelen mozgalmasságokkal valóban meglepők. Az ábrázolt akciókon belül nemcsak az emberi test és arc van kitűnő jellegzetességgel megfestve, nemcsak a szenvedés rajza kiváló, hanem a tájképi háttér egybetartozása is kitűnő.

Ezeknek a régi oltárképeknek nagyserű gyűjteményét néhány, Ipolyi Arnold kollekciójából származó szobornú egészíti ki. Bizánci, román és gót épülettörödékek, valamint szép fafaragványok a XIII—XVI. századokból, közöttük egy nagyon érdekes darab, mely az atyaúristent angyalok kórusában ábrázolja. A régi magyarországi gyűjteményt XVIII. századbeli, nálunk működött, osztrák egyházi festőknek néhány képe egészíti ki, közöttük a mi műtörténeti tudományunktól túlzottan felkapott *Maulpersch*-nek egy minden ízében madoros Szentcsaládja, végül néhány XVII—XVIII. századbeli fafaragvány.

A másik és európai viszonylatban is nem csekély jelentőségű része a mű-

zeumnak az olasz trecento és quattrocento festményeinek gazdag képsorozata, mely jóval jelentékenyebb a Szépművészeti Múzeum legkorábbi olaszainál. Nehezen, sőt valószínűen egyáltalában meg nem határozható és művészileg eléggé jelentéktelen primitívek után nagyszerűen hatnak az átszellemlült vallásosságú, de mint művészegyeniségek is kiváló sienaiak: *Andrea di Bartolo*, *Simone Martini* (?), *Sano di Pietro*, *Vechietta* és különösen a kitűnő festőszobrásznak, *Neroccionak* ritka szép Madonnája, *Matteo Giovanninak* Madonnaképe és végül a kései XV. századbeli sienaiak: *Sassetta*, egy Mária megdicsőülésével és *Giovanni di Paolo* egy kereszteléssel.

Egy pár jó darabban jelen van itt Velence festészete is. A legkorábbiak közül *Carlo Crivelli*, a fénykorból pedig egy jó *Giovanni Bellini*-másolat, egy *Polidoro Lanzani*, egy *Jacopo Bassano* és *Andrea Schiavone*.

Firenzét számos festmény képviseli. A legkiemelkedőbbek: *Taddeo Gaddi* Madonnája, aztán egy elsőrangú kis kép, melyet joggal *Fra Filippo Lippi*-nek tulajdonítanak. Kagyló elé helyezett, igen finom, bensőséges Madonna a kis Jézussal, *Lorenzo da Credi*, Mária Magdolna menybevittele (kicsiny, de elsőrangú kép) és egy *Sebastiano Mainardi* (?), mely Mária koronázását festi meg.

A XV. és XVI. századbeli jelentéktelen bolognaiakat figyelmen kívül hagyva említsünk fel néhány jó umbriai képet, *Nicolo de Foligno* Szentháromságát és egy parányi, de feltűnően szép, *Pinturichionak* tulajdonított festményt, melyen Szent Bernát a Madonnával látható, végül *Marco Palmezzano* szép Szent Sebestyénét.

Lombardia is szerepel. *Michele da Verona* egy gyönyörű, *Giampietrino* (?) egy szép Madonnával. Itt említjük meg a XV. századbeli nagy festőszobrásznak, *Pisanellonak* tulajdonított nagyszerű Szent Krisztinát, a képtárnak talán legjelentékenyebb képét, mely a szentet erdő előtt, réten ülve ábrázolja, amidőn oldalt forduló unicornisát öleli. A világ legnagyobb éremművészenek ez a pompás képe mindenképen méltó híres veronai freskóihoz.

A XVII—XVIII. századbeli olasz barokk pikurája itt sem jobb mint egyebütt, sőt *Sebastiano Ricci* Jézus születését és *Domenico Feti* Magdolnáját leszámítva, csak jelentéktelen festményekkel szerepel.

A képtárban vannak bőven még régi németalföldi és német képek is. Van egy *Memmingnek* tulajdonított egészen kisméretű, de nagyon szép kép, a Szent-vedó Krisztus és egy jó *Jan Hemessen* (Keresztet vivő Krisztus) és egy *Hans Schüchlin*hez nagyon közel álló Asszonyok Krisztus sírjánál. A német biedermeier festők közül egy jó *Waldmüller*.

Az újabbkori rész sem jelentéktelen és különösen műtörténeti szempontból igen érdekes kiegészítéseket ad. Így idősb *Markó* Károlytól több száz rajza van. *Marastoni* egy igen jó női feje, *Lotz* Károlynak négy egészen korai, de nagyon jó népeleti képe (fontosak *Lotz* kialakulása szempontjából), *Moldár* József Reggeli áhítata, fontos állomásai a magyar festészet fejlődésének, nemkülönben *Liezen-Mayer* Sándor Magyarországi Szent Erzsébeta is.

De fel kell említenünk az Ipolyi-gyűjtemény középkori egyházi régiségeit, ötvösművészeti emlékeit, nagyon szép fayence tárgyait. Nem kevésbé a *San-Marco* kollekció gazdag anyagát. Elsősorban pompás szelencegyűjteményét, mely több mint ötszáz darabot tartalmaz. Aztán a portréminiatűröket, köztük egy pompás *Daffingert*, az elsőrangú porcellánokat, melyek között majdnem az összes német gyárak és Bécs gazdagon képviselve vannak, sőt néhány finom kínai darabja is van. Elsőrangúak e gyűjtemény delfti fayencei is, de legbecsesebb tárgya kétségtelenül egy XVI. századbéli salzburgi kályha, melynek renaissance stílusú, sokszínű csempéi Sámson történetét mutatják be. Ez a kályha, jól lehet jóval kisebb, mint a salzburgi várnak méltán világhírű hatalmas kályhája, művészi kvalitás szempontjából épenséggel nem marad el e mögött.

Végül fel kell említenünk az Ipolyi Arnold gyűjtötte hús gobelint is. Van közöttük két elsőrendű darab, egy XV. századbéli olasz munka, mely római diadalmenetet ábrázol és egy ugyanabból az időből származó burgundi falkárpit, melyen a kálvária látható.

Olvasóinkat, sajnos, csak egészen futólag vezethettük végig ezen a pompás múzeumon. De ez a gyors felsorolás is megmutatta, hogy az esztergomi Keresztény Nemzeti Múzeum nagyon jelentékeny és érdekes gyűjtemény, amely egyrészt a Szépművészeti Múzeumot, másrészt az Iparművészeti Múzeumot egynemely vonatkozásban nemcsak kiegészíti, hanem meg is haladja. Épen ezért megérdemelné a

magyar közönség jóval nagyobb érdeklődését (legutóbb egy szép tavaszi vásárnapon összesen tizen lézengtünk a termekben), de mindenképen megérdemelné a behatóbb tudományos feldolgozást és legyünk őszinték, sokkal jobb, tágasabb elhelyezést és jobb rendezést is. *Farkas Zoltán.*

Zenei szemle

Az elmúlt zenei évadra visszatekintő szemlénkben már rámutattunk a kollektív szellem fokozottabb térhódítására. Ime ennek a szellemnek egy hatalmas bizonyítékát láthattuk a minap lefolyt *debreceni dalosversenyben*, amely méreteiben az összes eddigi dalosversenyeket felülmúlta. Több mint 200 dalegyesület, mintegy 10.000 dalos vett részt ezen a versenyen. A magyar lélek ritmusának acélos ereje, egyszerű lendülete lüktetett a magyar dalosok minden produkciójában. Az a ritmus, amely egyedül a magyar faj sajátja, amely megkülönbözteti zenéjét is minden más nép zenéjétől.

Még nem is olyan régen a magyar dalegyletek a legnagyobb közönnyel és meg nem értéssel álltak szemben. Az illetékes hatóságok és hivatalos körök vajmi kevés figyelmet tanúsítottak a magyar dalosügy iránt. De a sok meddő esztendő után végre felvirradt az a korszak, amely ennek az ügynek nagy fontosságát, nemes, ideális céljait meg tudja érteni és kellőképen méltányolni. Az államfőtől kezdve az egész ország társadalmának figyelme ráirányult a debreceni dalosnapra, mert érezte mindenki, hogy inségünk idején, Csonkagyarorszáig újjáépítésének nagy munkájában épen olyan szükség van egy lelkeket összeforrasztó erőteljes magyar karénekkultuszra, mint az államférfiak és tudósok bölcseségére és a munkás erős karjaira. Mindenkitől megbecsült érték, országos ügy lett tehát a magyar dalosügy. Kinőve a régi patriarchális kereteiből már méreteiben igazi kultúrtevényező s mint ilyen felhívja a figyelmet azokra a problémákra, amelyek egy nép énekkultúrájának szociológiai és pszichológiai feltételeire, jövő feladataira vonatkoznak.

A történeti visszpillantás, bár legyen az teljesen rövid és csak a legfontosabb pontokra vonatkozó — a legvilágosabban mutatja, hogy a karénekkultuszban mindég valamely *emberi közösség* nyert zenei kifejezést.

Tulajdonképen minden kultikus zene a karénekből nőtt ki. Így volt ez a görögöknél, ahol az összes művészetekben, így a zenében rejlő erőket is egyetemes eszmék a vallás és az állam szolgálatába állították. A klasszikus görög tragédiák kórusai etikai és szociális érzelmek kifejezői, amelyek egy pillanatra sem lépik át a személyfeletti szféráját. Az intenzívebb vallásos korok idején Palestrina, A. Lotti, Schütz, I. S. Bach karművei fejezik ki a leghívebben és a legnagyobb erővel egy nagy emberi közösség istenimádatát. A Händel korabeli Anglia erős, egységes istentakaró szelleme a forrása annak a hatalmas, titokzatos erőnek, amely Händel kórusaiban énekest és hallgatót egy nagy, közös érzésben egyesít. A Haydn oratóriumok kórusai ismét egy másfajta emberi közösség zenei formái. Ezek az oratóriumok mintegy ellensúlyképen hangsúlyozzák a rousseau-i gondolatot akkor, amidőn a hangszeres zene kezd jobban túlsúlyra jutni. A Haydn muzsika-panteisztikus szelleme, naiv derűje, népies egyszerűsége ezeket a műveket a legzesebb körökben is hozzáférhetőkké, emberiesekké tette. II. József korának humanizmusa, az emberi méltóság és jogok iránt való rajongása, a «vox humana» hol nyilvánulhatott meg jobban, mint a kor ünnepélyes férfikórusaiban? A romantika és az impresszionizmus festőisége, szubjektívizmusa, individualizmusa, az expresszionizmus anorganikus jellege, érzelmi konvulziói kevésbé voltak alkalmasak a karénekkultusz kifejlesztésére. Ma azonban, midőn az egyszerű, eleméntáris, népies felé hajlik az izlés, midőn Nietzsche «Übermensch» filozófiája, a túlfeszített világnézeti problematikák fakóra halványultak, nem az érzelmek szétforgácsolása, hanem monumentalizálása, nem a kis, egyes existenciák, hanem a nagy közösségek sorsa áll az érdeklődés központjában — a szellemi talaj megérett a dalegyütetek felvirágoztatására. Épen a háborút elvesztett, kifosztott országokban, elsősorban hazánkban nyilvánul meg a legnagyobb erővel a kor nagy eszménye: a tömörülés, az egység, a közösség eszménye. Még mindenkinek emlékében él a bécsi német dalosverseny nagy sikere. A százezerk ajkán felhangzott német dal a német politika legerősebb propaganda eszközének bizonyult. Most a debreceni dalosverseny mutatta meg, hogy a magyar nemzet nyomorúsága és

szenvedése a zenének ezen a területén is olyan szellemi értékeket hozott felszínre, amelyenektől a győztes nemzetek igen messze állnak.

A kollektív szellem és a karénekkultusz lényegbeli összefüggését mutatja az is, hogy a zenének ez a területe híven tükrözi vissza egy nemzet társadalmának alakulatait, ezeknek összefüggését és rendeltetését. A mai magyar dalegyesületek — ahogy ezt a debreceni dalosversenyen is megfigyelhettük — hű tükröi a mai magyar társadalom strukturájának, sajátosságának. A szociológus szemlélete itt mély betekintést nyújthat a magyar társadalom és kultúra organizmusába és gyökereit fedheti fel a jövő fejlődésnek.

Régi gondolat, de mégis mindig újra és újra megkap, hogy mennyire összefügg minden a természetben, mennyire nincs semmi, ami egyedülálló volna. A zenei hang részhangok összetétele, a zene maga a harmonia, melodia, ritmus egysége. A történések harmóniája épen úgy megnyilvánul az égi testek pályafutásában, mint a zenei törvényekben. Az ember sem vonhatja ki magát ez alól a nagy egység alól, mert mint egy közösség tagja válik elsősorban emberré. Rése egy körnek, egy csoportnak, függ másoktól, arra rendeltetett, hogy — zenei hasonlattal élve — közös részhangokkal együtt rezegjen. Szüksége van a beszédre, hogy másokkal megértesse magát, szüksége van a zenére, hogy érzelmeit másokkal közölhesse. A zenének lényege, igazi értelme abban áll, hogy a bennerejlő hasonló hangulattal, lelkiességgel emberi lelkeket fűzzön össze és ragadjon magával. Itt van az együttes éneklés legmélyebb pszichológiai gyökere. Minden, ami a materiális világon túl megy, megköveteli a kifejező eszközök felfokozását. Így lesz a beszéd melodiájából énekmelodia, amely a karénekkben megsokszorosodva, utólrétegzett intenzitással vonja varázskörébe a hallgatót és közreműködőt egyaránt. A benső összetartozás, a közös sors, a nagy «mi» kifejezése ez a fajta zenélés, ahol minden kicsinyes, egyéni eltűnik a nagy lelki egységbe való beleolvadás, az odaadás gyönyörében. Beethoven IX. szinfóniájának kórusa «Seid umschlungen Millionen, diesen Kuss der ganzen Welt» a maga monumentális összefogó erejével eszményképe minden együttes éneklésnek.

A karéneklés lényegéből folyik művészi feladatainak sajátossága. A dal-

egyletek elsősorban arra hivatottak, hogy a *nép jó műkedvelő értelemben vett, általános zenei kultúráját kiépiítsék*. Arra kell nevelnie a közönséget, hogy ne csodálja a produkcióikat, hanem hogy megtanulja nemcsak hallgatni, hanem *hallani* a zenét, vele együtt élni, lélegzeni. Nem szakkritikákra, hanem benső hallásra és együttműködésre van itt szükség a hallgatóság részéről. Természetes, hogy az ilyen feladatnak minél szélesebb körben való betöltésére az országos dalosversenyek nem alkalmasak. Ezek tisztán a dalegyletek nagyobb ösztönzésére hivatottak. E mellett igen fontos volna egy állami, 30—40 tagból álló mintaférfi-kar szervezése, amelynek az volna a feladata, hogy nemcsak a nagyobb városokba, hanem főképp a legkisebb falvakba is ellátogasson, hogy a legjobb régi és új dalirodalom termékeinek mintaszerű előadásával közvetlenül ismertessen, *élő* példát adjon a népek hasonló zenei tevékenységre. Az ilyen-fajta propaganda, amely közvetlenül fordul a magyar nép természetes zenei hajlandóságához, a legnagyobb hatású lenne új dalegyletek szervezése és a jó magyar népdalrom terjesztésének szempontjából.

Ennek a célnak megfelelően a zene-költőnek sem az a feladata, hogy szólámtornyozó művészkedéseket produkáljon, ne egy pár nagyvárosi, nagyobb készütségű hangversenyző énekkarra, hanem a nép legszélesebb rétegeire számítson, a népre, amely kalács és ingyencégek helyett az élet kenyerére éhezik. Épen a dalegyletekre vár a nagy szanáló feladat: betölteni azt az óriási szakadékot, amely a művelt szakzenész sznobizmusa és a zeneileg teljesen műveletlen társadalmi rétegeknek csak a selejtes, banális, szórakoztató zene iránt való hajlandósága között fennáll. Ezen a téren a jó népdalfeldolgozások számtalan lehetőségét nyújtanak.

A jó karművek jó előadása a karmestertől és dalosoktól függ. A magyar dalosság nagy fellendülése égető szükségessé teszi énekkarnagyi tanfolyamok felállítását. Viszont jó dalosokat az iskolai énektanításnak kell nevelnie. A dalegyletek színvonalá akkor fog igazán emelkedni, ha az iskolai énektanítás a lapról való olvasás elsajátítását tekinti legfőbb céljának. A gyermekeket úgy kell tanítani, hogy végez-

zenek bár csak népiskolát, képesek legyenek kis, könnyebb 3—4 szólamú darabokat, kánonokat maguktól, lapról leénekelni. Olyan feladat ez, ami sajnos, a mai zenetanítási módszer mellett még a szakzenészeknek is nehézséget okoz. Az iskolai énektanítás csak úgy tölti be hivatását, ha a zenei írásjel megértését a legszorosabb kapcsolatba tudja hozni az átélőképességgel.

Végül még egy pár szót azokról az előnyökről, amelyeket a karéneklés zenénkívüli szempontokból nyújt. Az antik eszmények, amelyekhez való időnkénti visszatérés jellemző vonása a nyugati kultúrának, ma ismét élő forrásokká váltak. Olyankor szokott ez bekövetkezni, amikor az emberekben valamely nagy külső vagy belső kataklizma után, nagyobb a vágy a nyugodt, kiegyensúlyozott, harmonikus lelki élet, a benső béke után. A testnevelés, a sportok nagy fellendülése ma épen úgy, mint a görögöknél nem hasznosság, nyers erő kifejtés szempontjából fakad, hanem elsősorban etikai célokat, egyetemes eszméket szolgál. Ebben az értelemben a sport és a zene művelése nemcsak hogy nem állnak egymással ellentétben, hanem kiegészítik egymást. A karéneklés a szabadban erősíti a tüdőt, fokozza az életfunkciókat, a napsugaras, gondtalan, idillikus cserkészélet lényeges kiegészítő része, a közös cserkész-örömök, erő, frissesség kifejezője. A tornadalog további hidakat vernek a sport és a zene közé. A testnevelési főiskolán majd rájönnek arra, hogy a könnyű atletikai gyakorlatok tömeghullámzása és a kórusban énekelte lazán tovasikló kánon többszólamúsága benső lényegbeli összefüggést mutat. Hogy vajjon elérjük-e a «kalokagathia» gyönyörű eszméjének teljes újraéledését, ma még a jövő titka, de mindenki érzi, hogy az oceanrepülő, világrekordok, rakétaautók, boxküzdelmek materialisztikus világában épen a fiatalság körében van a legnagyobb szükség a zene ellensúlyozó hatalmára. Az anyagiasság jellegű zene lassanként teljesen a jazz-zenére korlátozódik, míg a jövő zenéjének mintha minden tisztultabb, nemesebb értéke a modern karszerzeményekben keresne kifejezést: tenor vagy basszus, alt vagy szoprán, egy kórus, azaz egy érzés, egy akarat a nemzeti és emberi egység szolgálatára.

Prahács Margit.

Magyar folyóiratszemle.

Dosztojevszkij megmutatta, hogy az ész és szív között összhang van és a megismerés legmagasabb foka a vallásos érzés legmagasabb fokára emeli az embert. Míg a Faustban a szív el akar szakadni az értelemtől, mert fél, hogy az ész forrásait elakasztja, addig Dosztojevszkijnél a szív csak új forrásokra bukkan az értelem által. Dosztojevszkijnél a vallásosság, Goethenél pedig a hitelenség van előtérben. Dosztojevszkij ezenkívül a reális világban észrevette a transcendentálist, észrevette azokat a forrásokat, melyek által a való a természetfölöttivel érintkezik; megmutatta továbbá, hogy a vallás igazságai fölött nem pusztaság, hanem vonzó élet lakozik. Dosztojevszkij nagyra hivatott alakjai mind erről beszélnek. Erről az alkonyi verőfényről beszél Zozima atya, erről beszél Versilov; a fényes nap és egy zöldfalevél juttatja eszébe Krilovnak az élet szépségeit. A földre áldást hozó napnak sugarai örömet öntenek Dosztojevszkij hőseibe, de fájdalom is van bennük, mert látják az életet és visszagondolnak a szenvedésére. (*Lipták Lambert: Dosztojevszkij és a keresztény hit. Katolikus Szemle. Jún.*)

Sem a régi, sem a modern gondolkodásról nem lehet azt állítani, hogy minden metafizika megtalálta benne egyúttal etikai kifejezését is. Ez az idealista gondolkodókkal annál könnyebben megtörténhetett, mert a keresztény tanítás az emberről való felfogásnak oly nagyszerű hagyományát alkotja, amit bajos egy filozófiai elméletnek felülmúlni. A königsbergi filozófus szerint is az erkölcsi élet teljesen egyéni, személyes jellegű, amit nehéz általános tartalmú parancsolatokkal kifejezni. Mindenki erkölcsi életet él, ha hivatását teljesíti, erre pedig a lelkiismeret ad felvilágosítást. Az érzéki tapasztalatban csupa jelenségek között mozog, de a kötelesség intuíciójában az abszolútummal érintkezem és életemet az örökkévaló lényegre függesztem. Az idealista filozófia ennél magasabbrendű elméletet a XIX. század folyamán sem tudott adni. Csak a XX. század elején emelkednek olyan hangok, melyek ezt az úgynevezett etikai formalizmust nem tartják többé kielégítőnek és Kantot egy tartalmi etikával akarják kiegészíteni. (*Nagy József: A XIX. század ellentétei. Az idealizmus tanításai. Protestáns Szemle. Máj.*)

Az író és közönség között csak kétféle viszony képzelhető el. Az egyik, amikor az író a bohóc szerepét játssza és ezt hívják szórakoztató irodalomnak; a másik, amikor az író az indiai oszlopszentek mintájára prédikál és ha az emberek nem hallgatnak rá, akkor beszél és beszél a fának, köveknek és madaraknak. Sem az író, sem a közönség nem hibás abban, hogy az író és közönség közötti viszony milyen gyümölcsöt terem. Hagyjunk fel azzal a szokással, hogy irodalmi dolgokban folyton rekriminálunk. Sem az író nem tehet arról, hogy szemetet vagy remekművet termel, sem a közönség, hogy szemétdombon vagy az Akropoliszon érzi magát. Valamiféle irodalom mindig volt és valamiféle közönsége mindig volt minden irodalomnak. Az irodalom ép olyan erős, mint maga az élet. Az élet rejtély és khaosz, az egyén pedig a maga életét nem tudja megfejteni, mert tele van rögeszmével; ezért van szüksége irodalomra, amely mint valami magyarázó és közvetítő tolmács áll az élet és az ember között. Nem igaz az sem, hogy Magyarországon nem olvasnak eleget az emberek. Csak ott a baj, hogy mit olvasnak. A magyar irodalom és a magyar közönség viszonyában sohasem volt valami ideális a hűség. A magyar olvasó nem tudja és a magyar író sokszor elfelejti, hogy minden érték az egyéniség értékéből fakad, vagyis az irodalom és a közönség nacionalizmusából. A nacionalizmus azt jelenti csupán, hogy egy nemzet individuális lelkesége irodalmilag lehető legtökéletesebb, legőszintébb sajátosságában mutatkozzék meg. Tehát minden kölcsönzés, utánzás nélkül a magyar irodalom brutálisan magyar legyen minden bűnével és erényével együtt. (*Surányi Miklós: Író és közönség. Budapesti Szemle. Jún.*)

A zene a világ és az emberi élet egyik legnagyobb rejtélye, amit a lét és élet ugyanolyan mámorának tekinthetünk, mint a még rejtélyesebb szerelmet. Ezeknek a hatalmaságoknak gyökere talán minden létnek legbelsejébe nyúlik be. Az európai gondolkozásban a hellén szellem vet elsőknek vakító fényt a zenére: Pythagoras az, akinél a zene egyenesen a mindenség harmóniájának betetőzését, a mindenségben megnyilatkozó harmónia legmagasabb fokát jelenti. Az emberi képezet azóta sem tud betelni zenével. A zene mint világerő lép elénk, mely sokkal hatal-

masabban, mint a többi művészetek, szembeállít a világ rejtelmes erőivel. A mai ember életében valamennyire hasonlatos a zene ahhoz a szerephez, amit a pythagoreusok tulajdonftanak neki. Ezért minden bizonnyal helyesen nevezhetjük a zenét metafizikai művészetnek. (*Bárány Gerő: A metafizikai művészetről. Muzsika. Máj.*)

A népszövetség nyári ülészaka megmutatta, hogy a kisebbségi kérdés parancsoló módon és válságos jelentőséggel napirenden van. Ezt a kérdést halogatni, megkerülni még lehet ugyan, de visszalökni vagy elfojtani már nem. Kétségtelen, hogy a kisebbségvédelem mai állása majdnem kétségbeejtő, de a valószínűen bekövetkező parányi erőlendülések nem jogosítanak föl a teljes kétségbeesésre. Balogh Artúr nagyszabású munkája után (A kisebbségek nemzetközi védelme.) a tudomány világitása mellett meg kell állapítanunk, hogy a kisebbségi jogok gyarkor megfogalmazásuk és fukar szűkkörűségük mellett is becsesek. Ami a fő: jövőjük van, a szükségszerűség és kényszer vilamossága kering bennük. A kisebbségek belső harcai megújult erővel világszövetségük közös elgondolásaira támaszkodva kitusáznak majd államaiktól is valamit. A komoly külső propaganda még jobban forradalmosíthatja a lelkeket. Elsősorban az eszményi jog értékét és érvényét kell felbreszteni és itt óriási munka vár a nemzetközjogi tudomány művelőire. Csak ők törhetik össze az államok szuverenitásának rögeszméjét, a nagyhatalmak elsőbbségét a jogfosztásban és ennek alkalmazásában. A kisebbségek jogalanyisága elismerésének és a kötelező nemzetközi bíraskodásnak eszméjét átütő erejűvé kell avatniok, mint ahogy a publicisztika közkeletűvé tette azt az elvet, hogy a kisebbségi kérdés háborús veszedelmet rejt magában. A legfőbb lehetőség ott kínálkozik — és tegyük hozzá, hogy a sikertelen kísérletek ellenére is ott fog kínálkozni —, ahol a kisebbségi válság gyökeredzik:

a nemzetek szövetségének politikai hangolódásában. (*Spectator: A kisebbségi árny Madridban. Erdélyi Helikon. jún.—júl.*)

A revíziós mozgalom kétéves történetére tekintve vissza, fel kell ismerünk a közvéleményben egy olyan árnyalatot, amely hajlandó a revízió útjában álló külpolitikai nehézségeket a kormány belső politikájával szorosabb kapcsolatba hozni. Erre Aldo Dami is rámutatott művében (La Hongrie de Demain.), amikor megállapította, hogy a nyugati államok liberális-radikális politikusainak álláspontja a revízióra a magyar kormány belpolitikájának konzervatív-reakcionárius volta miatt nem kedvező. Ez valószínű is, de másrésről bizonyos, hogy a kormány radikális irányváltoztatás esetén szemben találna magával az összes jobboldali pártárnyalatokat. A revízió sikere azonban nem a kormány belpolitikájának irányától függ (vagy legalább is a belpolitikai irányzat e téren elhatározó erőt nem tud képviselni), hanem elsősorban a benne rejlő igazságtól. A revízió kérdése egy új háború megelőzésével, Európa békéjével és nyugalmával van kapcsolatban, nem pedig a magyar kormányok ilyen vagy olyan irányú belpolitikájával. Trianon óta a magyar nemzeti politikának két sarkpontja van: a revízió és a magyar kisebbségek kérdése. Egyiknek megoldása sem függ csupán tőlünk. E két kérdés megoldásának ideje ma még inkább távolabbi, mint közelebbi. Úgy kellene a reájuk vonatkozó társadalmi akciók mozgatógépezetét berendezni, hogy a magyar társadalom ki ne fogyjon anyagi és erkölcsi erőiből, bármily hosszú ideig tartson is ez a küzdelem. Mert kérdés, hogy a társadalom megbírja-e a terhet, amelyet a különböző szervezetek fenntartása vállaira rak. Ezért a tízéves tapasztalat alapján e társadalmi munkásságot egységes terv szerint és középponti vezetés alatt kell újjászervezni. (*Jancsó Benedek: A holnap Magyarországa. Magyar Szemle júl.*)

K. B. O.

A NAPKELET minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: **TORMAY CECILE**; s. szerkesztője: **HARTMANN JÁNOS**. A kiadásért felelős: **HEGEDŰS ISTVÁN**.

Stephanum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: **KOHL FERENC**.